

RAST — L. II, ŠT. 4(8)
DECEMBER 1991

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

B10

82
RAS

D2004/1939

VSEBINA

RAST ŠT. 4/1991

Sklenjena dva letnika Rasti 347
V Krki šumijo hrvaške reke in
morje... 349

Jože ŠKUFCJA

Severin ŠALI

(Dalmacija) 350

Ivan GREGORČI

Vse je tako preprosto 351

Janez KOLENC

Ekran 351

Irena ZUPANIČ

Poletje

Vse je predaleč za pesem 352

Ivan PERHAJ

Jesen

Kapljice 352

Dragica DANI

Belo leto 353

...ne bom te

nehal ljubiti 353

Miro GUTMAN

...ko si odšla

...prepoznam te

...vse se je združilo

Razsežnost 353

Borut GOMBAČ

Trajanje

Koža križa

Razpeta koža

Stekleno okostje 354

Izdolbene oči

Kri rečem

Noči v belem 354

Patricija GERBEC

Gledam v tvoj črtasti obraz

Vnebovzetje 356

Lidija GAČNIK-GOMBAČ

Soteska 357

France REŽUN

Grahovo 368

Janez KOLENC

Skozi mnoge prelomne
trenutke...

(Pogovor s prof. Marjanom

Dobovškom) 371

Milan MARKELJ

Moje srečanje s pesnikom

Severinom Šalijem 380

Marta FILLI

Pisateljica Marija Kmetova

(Zapis ob stoletnici rojstva) 383

Severin ŠALI

Adamičeva literarna in

duhovna usoda

(Mali esej ob 40-letnici smrti

Louisa Adamiča) 385

Mihael GLAVAN

Najpomembnejši filmski ustvar-

jalci v Novem mestu 392

Milka BOBNAR

Nekaj o votivnih podobah

na Dolenjskem 398

Marinka DRAŽUMERIČ

Nova samostanska knjižnica

pri frančiškanih v Novem mestu 406

Felicijan PEVEC

Železarna kneza Auersperga

na Dvoru sredi 19. stoletja 409

Meta MATIJEVIČ

LITERATURA

NAŠ POGOVOR

KULTURA

DRUŽBENA VPRAŠANJA

ODMEVI IN ODZIVI

SLIKOVNO GRADIVO

Reprodukcije likovnih del

Živinozdravstvo v Beli krajini v letih 1869–1920	417	Jože DULAR
Usoda kočevskih Nemcev med drugo svetovno vojno (Ob petdesetletnici preselitve)	427	Tone FERENC
Razvojna nemoč in socialne stiske – peklenski stroj post- socializma	434	Sonja LOKAR
Vloga vernikov in Cerkev pri oblikovanju humanosti nove slovenske družbe	440	Rudi KONCILIJA
Korak k naravi (Projektno delo »Erjavec – Darwin – ekologija«)	445	Jelka MRVAR
In memoriam: Janez Krstnik Drolc (1916–1991)	448	Stanislav CAPUDER
Posvet: Osvobodilna fronta slovenskega naroda – zgo- dovinski čas in mesto	449	Ludvik TONČIČ
Štirideset let Belokranjskega muzeja (1951–1991)	452	Andreja BRANCELJ
Branko Šuster – razstava reliefov, objektov in skulptur	453	Jožef MATIJEVIČ
Novosti Dolenjske založbe	455	Franci ŠALI
Sodelavci te številke	458	
Letno kazalo	459	
Dvorska železarna	409, 411, 412, 414, 415, 416	
Izdelki dvorske železarne	348, 350, 335, 379, 405, 426 444, 457, 462	
Votivne podobe na Dolenjskem	399, 400, 401, 402, 403, 404	
Frančiškanska knjižnica v Novem mestu	406, 408	
Živinozdravstvo v Beli krajini v letih 1869–1920	418, 419, 420, 422, 423, 424, 425	
Kočevski Nemci	428, 431, 432	
Pisatelj Louis Adamič	385, 387, 388, 390, 391,	
Pesnik France Balantič	362	
Prof. Marjan Dobovšek	370, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378	
Prior Janez K. Drolc	448	
Pisateljica Marija Kmetova	384	
Filmski ustvarjalec Dušan Povh	394, 396, 397	
Sem, kar boš	454	Branko ŠUSTER

NASLOVNICA: Namizni svečnik, izdelek dvorske železarne, Dolenjski muzej Novo mesto,
foto: Srečo Habič

SKLENJENA DVA LETNIKA RASTI

To je vsekakor prijetna ugotovitev, saj je bilo od številke do številke na kupe težav in hkrati tudi volje, da smo jih pravočasno in uspešno premagali. Cilji, zastavljeni za preteklo obdobje, so torej uresničeni. Zato je logično, da se je uredniški odbor že lotil dela za snovanje tretjega letnika. Podrobneje bomo o programskih možnostih in zamislih prihodnjega letnika spregovorili v naslednji številki. Po področjih, razdelkih in skladno s finančnimi kazalci.

Dosedanjih uspehov ne gre podcenjevati, hkrati pa bi bila odveč sleherna misel, ki bi revijo kakorkoli utesnjevala v okvirih doseženih rezultatov. Uredniški odbor ima izjemno zaupanje v ustvarjalno moč sodelavcev in v njihovo nadaljnjo odzivnost. Krog sodelavcev se mora nenehno širiti z novimi imeni. Revija pogreša mladih ustvarjalcev in strokovnjakov. Naj se opogumijo in začno potrjevati svoje potencialne sposobnosti. Iz roda v rod duh išče pot. Tudi za nadaljnje vzpone naše skupne revije naj bo ta želja trajno vodilo za odzivanje in sodelovanje. Novo in kvalitetnejše ima prednost tudi pri Rasti. Nihče ji nima pravice omejevati nadaljnje rasti s potenciali, ki hočejo in zmorejo vgraditi v njen organizem svežino z novimi pogledi in vsebinskimi projekti, potrjenimi z dejanji.

Ob zaključku obeh letnikov se je potrebno zahvaliti sodelavcem, ki so reviji omogočili življenjsko moč in odmevnost, naročnikom in drugim bralcem, ki dajejo reviji temeljni smisel za njen obstoj, sodelujočim pa pogum in voljo do ustvarjanja, nadalje uredniški ekipi, ki brez izjeme že več kot dve leti v prostem času in brezplačno opravljajo zahtevna uredniška opravila, oblikovalcu za domiselne in estetsko učinkujoče izdelke, tajniku za vestno opravljene naloge in ne nazadnje delovnim članom sveta revije in vsem tistim ljudem dobre volje ter javnim ustanovam, ki so posameznim revialnim poganjkom omogočili izid ali pa jim ob rojstvu namenili besedo, da so našli čimbolj uspešne poti do čim širšega kroga bralcev.

Dve leti volonterskega dela je bilo za odgovorne člane uredniškega dela prav gotovo več kot dovolj. Kdor kaj takega preizkusi in okusi sam, sme reči tudi besedo pro domo sua. Tudi honorarji za sodelavce so potisnjeni čisto na rob uradno določenega minimuma. Prihodnji letnik pa je tik pred vrati in preostane samo upanje, da mu zaradi nadušnih gmotnih razmer ne bo zaustavljena življenjska pot.

Brez kulture se ne moremo zblížati z Evropo, ne v letu 1992 in ne kdaj kasneje, neštetokrat pribije mag. Janez Gabrijelčič, gospodarstvenik, član našega uredniškega odbora. Vemo, da je slovenstvo usodno povezano s kulturo. Svetu, ki se mu hočemo približati in z njim deliti eksistenčno usodo s kvaliteto življenja, dela in ustvarjanja, moramo ponuditi svoje, na domačih tleh ustvarjeno bogastvo, kulturno in ono z gospodarskih področij.

Joža Miklič, diplomirana ekonomistka, ki se s kulturo ljubiteljsko ukvarja od gimnazijskih let dalje, je v zapisu, sporočenemu reviji, izpostavila tudi naslednje misli: »Rast naj objavlja stvaritve, ki jih avtorji iz te pokrajine prispevajo za razvoj kulture, naroda in celo človeštva. Pomembno je, da to okolje ustvarjalcem omogoča objavo. Za promocijo tega predela Slovenije je to izrednega pomena, kar ima ugoden vpliv tudi na gospodarska gibanja. Kaj je dejansko novo, ustvarjalno in kaj so dolgoročne vrednote, je poseben problem, ki ga strokovno pri reviji obvladujete. Dosedanji prispevki v Rasti v celoti ne delujejo kot novi in pomembni, toda vsaj dobra tretjina je takšnih, ki bodo nekaj obdobjaj zanesljivo opazni v naši družbi, zato predlagam, da si v tej smeri prizadevate tudi vnaprej.«

Rast 4/1991

V prihodnje naj se v Rasti pojavljajo stvaritve mladih avtorjev, ki so od tod doma in se uspešno uveljavljajo v Sloveniji in po svetu. Rast bi lahko predsta-

vila najboljše diplomske in raziskovalne naloge študentov iz naših krajev in tudi rubrika »Zgodovina Dolenjske« bi lahko otela pozabi marsikaj značilnega in trajno pomembnega iz življenja naših krajev, poudarja med drugim omenjena avtorica pisma.

Rast ne sme zatajiti svoje kvalitetne naravnosti, če bi jo razširili na več kot štiri številke letno, je bilo pribito, jasno izrečeno in sprejeto na novembrskem delovnem srečanju uredniškega odbora. Ponovno je bila izpostavljena že znana misel, da reviji manjka polemične razgibanosti in kritične odmevnosti. Revija je z dvema letnikoma dokazala, da je kot pokrajinski kulturni medij prerasla začetniške težave in njen kulturni delež, čeprav še skromen, je že opazno odmeven v slovenski revialni tvornosti. Do sedaj je naštel 868 strani, ki jih je napolnilo 166 avtorjev. Samo v tej številki je kar 13 novih imen. Bogata paleta najrazličnejših sporočil je izročena bralcem v presojo in premisleke ter zgodovinskemu spominu. Tudi pričujoča številka prinaša vrsto zanimivih prispevkov, razprav, razmišljanj in odzivov ter poglobljenih odmevov ob soočenjih z zgodovino in sedanostjo. Je podoba naših možnosti in hotenj, zvesta lastni identiteti, času, prostoru in človeku, ki sta mu svoboda in dostojanstvo etično in socialno neodtujljivi vrednoti.

Sončne in senčne so v njej podobe umetniških in drugih sporočil. Tudi takšne, ki jih izpostavlja popotovanje skozi čas, ki ga doživljamo in živimo.

Med prispevki tokrat ni kulturne kronike. Oživili jo bomo, če bo le možno, še v naslednji številki.

»V našem svetu, ki se postopoma krči, vsak potrebuje vsakega. Iskati moramo človeka, kjer ga le moremo najti«, je misel velikana pesniške besede, nobelovca Giorgosa Seferisa. Nobena vrednostna ravnanja se temu klicu in vodilu ne morejo izneverjati. Tudi v tej reviji ne.

Jože Škufca

Možnar s tolkačem, dvorska železarna, Dolenjski muzej Novo mesto
(foto: Srečo Habič)

Rast 4/1991

V KRKI ŠUMIJO HRVAŠKE REKE IN MORJE...

Elegičen zapis, oktober 1991, Otočec

Stari grad Otočec na obeh straneh obliva Krka in nosi orumenele liste. Dan je pol jasen, pol zamegljen, jesensko otožen. Krka narahlo žubori. Gledam jo, in zaslišim v nji šumenje hrvaških in slavonskih rek, Kolpe, Korane, liških potokov, morja, ki plivka okoli Zadra. Reke in potoki in morje – vse pošumeva domače pesmi beguncem, ki jih je pregnala neumljiva in nesmiselna agresija iz rodnih krajev in domačij. Iz Slavonije, iz Pakraca, Siska, iz Like, iz Zadra in zadrskih naselij in vasi. In tukaj, na Otočcu, so si našli mirno zavetje in pomoč. 320 jih je – 107 odraslih in 213 otrok. Otroci, izgnanih iz svojih domačij. Zapustiti so morali igre v domačem kraju in šole. In v tej najhujši stiski so jim Novomeščani in okolica pod skrbnostjo Socialnega varstva in Rdečega križa in mnogih drugih, odraslih do šolarjev, uredili življenje na Otočcu. Da vsaj malo pozabijo na svoje tegobe. Najmlajši imajo v motelu dva vrtca, učenci obiskujejo osnovno šolo na Otočcu, teh je 32, dijaki hodijo v novomeško gimnazijo. Starejši poskrbijo to in ono okrog obeh hotelov.

Gledam jih. Kljub vsemu, kar jih je zadelo, so polni življenja in volje. In ponosen sem na te naše ljudi, ki so te naše begunce toplo sprejeli in tako skrbijo zanje. Da pozabijo na svoje nesreče in občutijo, da tukaj zanje ni tujina, temveč domačnost. In da v varnem zavetju in z upanjem čakajo na čas, ko se bodo lahko vrnil na svoje domove ali vsaj v svoje kraje.

Hudo mi je zanje. Saj sem nemalo let živel tamkaj in spoznaval njihove kraje in ljudi, bral njihove pesnike in pripovednike, bil domač v njihovi govorici. Da, hudo mi je zanje in neumljivo vse, kar se v tem bridkem času pri njih dogaja. Kar počenja z njimi južna politika in brezglavi štab nekakšne armade, ki pa ni armada, temveč soldateska.

Krka odmeva glasove, odnaša uvele liste, kot bo ob svojem času odnesla politiko pa podivjane komandante in politike. Saj mora priti dan, ko bo tudi našim beguncem na Otočcu in drugod zasijala nova zarja. Naj se jim zsvita čimprej! In da jim bo sijalo v lepem spominu tudi to prisiljeno srečanje z nami. Sleherna agresija dočaka svoj klavrni konec. Nesreča je, da nihče ne more povrniti življenj. Zatorej poskrbimo za vse, ki so se v nesreči zatekli k nam.

Severin Šali

Ivan Gregorčič (DALMACIJA)

Kam po sinjino?
Kam po modrino?
Kam po bližino?
Kam po toplino?

Vse poti
so na pol poti
ostale.

Morje zapušča obale
in se seli
za pticami
na svetlejši jug.

Le vonj oljk
in rožmarina
straži
na mrtvi plaži
iz pelina.

Brez zavetja
poletja
koljem
drva
za mrzlo zimo.

oktober 1991

Jelen z mladičem, dvorska železarna,
Dolenjski muzej Novo mesto (foto:
Branko Babič)

LITERATURA
4/1991

350

Janez Kolenc **VSE JE TAKO PREPROSTO**
(Iz cikla Hrvška rapsodija)

Vse je tako preprosto:
da, če vidiš drevesa,
pokličeš jih bratje,
in ti zelene tišine dado
in vse dvomeče
kot zlo bo prešlo.
Da, če vidiš vodo,
pokličeš jo sestra,
in bo razlila odsev
tvojih oči
v neskončni ocean.
Da, če vidiš trave,
rečeš jim ljube,
in tvoje oko bo vzcvetelo,
da samo bo sonce privabilo
kakor čebelo.
Da, če vidiš žival,
rečeš ljubezen,
ker ljubi nebo in trave
in hosto kot ti,
in naj ve, da v tvojih očeh
ni mesnice,
da tvoje ustnice niso kavljji za meso.
Da, če srečaš človeka,
naj ve, da nisi,
ki se še sence svoje boji
in za svojo varnost
z nožem še senco podi.

A kaj ko v to pravljico
v jutro jesensko le zrem
v tisoč devetsto enaindevetdesetem.

Irena Zupanič **EKRAN**

Ekran so zasedli tanki.
To je drugje – ne še v naši hiši.
Sedimo in gledamo, kako teče kri.
To je drugje – ne še v naši deželi.
Zdaj je na ekranu tema.
Bobnijo topovi in teče naša kri.

POLETJE

Vlak je odpeljal.
Sedimo v senci in
pijemo kavo.
Poslušamo veter in ne
najdemo Besed.
Kako votlo je to poletje!

Ivan Perhaj **VSE JE PREDALEČ ZA PESEM**

Nobenih
pravih besed
ne najdem za pesem...
Nobene misli
ne morem ujeti
za pesem...
Ne morem doseči
oblakov
ne zvezd...

Vse je tako daleč,
predaleč
za pesem!

JESEN

Imam občutek, da me nič več ni,
da se potapljam nekam v praznino,
da prazno je srce, da prazne so oči,
ko padam, padam nekam v globino.

Jesen je tu... Neslišno se mrači
in sivi trak megle zakriva že dolino
in čriček, ki je godel nežni čri, čri, čri,
odel se še v bolj črno je črnino.

In črna noč je, črna so drevesa
in črne misli so in sanje črne
in črno listje, ki ga veter stresa,

in črn utrinek, ki se v noč utrne.
Tu notri čutim čudno bolečino,
ko padam, padam nekam v globino.

Dragica Dani **KAPLJICE**

po kapljicah
srkam
vonj tvojega telesa

stotine jih je
slednjič derejo
v reke

odtekajo
in se vračajo
izhlapevajo v potokih

nakapljana
ostajam
pred tvojimi vrati

LITERATURA
4/1991

352 vsaka sled
razi
do bolečine

morje
ne izhlapi
kmalu

belo polje
bela žita
bela zrkla
bel pogled

bolj bela belina
v zbledeli duši
bolj bela črnina

bele celice
beli plod
v beli ruti
na bel pogreb

bele solze
bel zdihljaj
bela sapa vetra
za belo dete

bela kazen
v belem letu
pogrebov

Miro Gutman

ne bom te
nehal ljubiti
moja strast
ne splahni
s številom dni

pesem postaja bolečina

*

kot spomin

vse se je združilo
v istem srcu

ostane kot beseda

*

govorjena v veter
govorjena v prostost
govorjena v praznino

prepoznam te
po vseh poteh
ki klešejo
te letne čase

ž a l o s t n o
ker ne morem
govoriti

kako bi sicer stopal
v te nenavadne sanje

prepoznam te
po vseh poteh
ki senco
mečejo le name

r a z k o š n o
ker vem
da bivam

ko si odšla
rime niso izgubile
svoje vrednosti

kakšna krivda
je v mojem srcu

kot zeleni volk
na medenini

Borut Gombač **RAZSEŽNOST**

KOŽA KRIŽA

(Takoj moram to tudi napisati. Takoj,
sicer se znova razcefram v papir. S to
zradirano dlanjo prijeti, z vso močjo
držati iztrgano pisalo.)

Roki ob telesu. Strmo. Rokavasta
ramena že prej nataknjena na tram.

LITERATURA
4/1991

TRAJANJE

RAZPETA KOŽA

Po goreči vrvi stopam vrhovodec,
353 bosa noč po tleči hrbtenjači...

Koža razpeta po vsem stanovanju,
razlezlost drobovja se v slapovih
spušča po stopnicah, skozi rešeto
v globino, skozi mrežo, skozi svilo.

STEKLENO OKOSTJE

Do kolen v situ! Ko ... Do pasu
v stopalih! Ko razcefram ... Do
ramen v krvi! Stekleno okostje
opazim, ko razcefram ravnino.

IZDOLBENE OČI

Lobanja? Pasji gobec mehko na kolenih
sanja. Lobanja? Na koščenem nožu pasja
glava kima: trdota! trdota! V pasjo
glavo brčne bled natak: v izdolbene
oči natoči kri. Brčne! Brčne! Kratek
zrastem skozi vrata in poginem v plot.

KRI REČEM

Kam drsijo jamice izžganih oči?
Mesnate megllice škrlatno žarijo.
Čeljust, ki je les, ki je dim...
Kri rečem, rdečo globel govorim.

Patricija Gerbec

– Noči v belem satenu...
Neprebrane pesmi,
... se ne bodo nikoli končale...
in pisma,
... z lepoto jutranje zarje...
kakor slika srca,
... in svetlobo dneva...
pozabljenega in skrivnostnega.
– Noči v belem satenu...
Čudovita
... v soju srebrnih zvezd...
a brezupna
... nikoli jim ne bo konca!
ljubezen.

*

Gledam v tvoj
črtasti hrbet...

– Kazalec na uri se premika...
Korenine
... počasi in okrutno...
mojih hrepenenj
... A, tudi, če bi divjal, bi...
živijo v tebi.
... vedno znova pristal na istem mestu.

Gledam v tvoj
črtasti hrbet

LITERATURA

4/1991

in
te modro bele črte
so
senca
najine ujetosti.

Namizno ogledalo, dvorska železarna, Dolenjski muzej Novo mesto (Foto: Srečo Habič)

Lidija Gačnik- Gombač VNEBOVZETJE

Na ploščadi je ležala krava. Moški v belih predpasnikih so z velikimi noži zarezovali vanjo. Od zvezd se je širila modrikasta svetloba in vse ogrinjala s tančico neresničnosti.

Stala je na drugi strani sanj in gledala s krvjo polite roke, zdruzasto gmoto črev in kepe blata. Debeli prsti so dolbli v notranjost in izvlekli srce. Glava se je premaknila, odprla kalne oči in začela mukati. Tudi potem, ko se je tančica odstrla, je bilo slišati debele, zamolkle glasove, prihajajoče z nekega drugega sveta.

Na ploščadi leži ženska z razkrečenimi nogami. Stopi bliže in se v njej prepoznava. Zarežejo v trebuh in potegnejo iz njega velikanskega dojenčka.

Na vse strani visi zdruzasta koža, leži v sluzu in krvi. Prerežejo krvavo črto in ji ga dajo k prsim. Tako velik je, da komaj diha pod njegovo težo. Požrešno hlasta v njene prsi in se vse bolj napihuje. V trebuh potisnejo pinceto. Dojenček se razpoči.

Iz prsi lije mleko. Razkreči noge in pritiska. Med stegni sprijeta kapilarasta okrogla gmota. Spolzke roke obrišejo v predpasnike in si začnejo podajati žogo. Slišati je opolzke besede, krohotanje, kot po pomoti prileti žoga vanjo.

Zazdi se ji, da leži na leteči postelji. Najprej počasi, potem vse hitreje drsi skozi noč, lahkotno, kot bi se premikala po zraku. »Ptice umirajo v letu,« je bilo zapisano s kamnitimi črkami v enem od prejšnjih stanj.

...

Prebudila se je v snegu. Njen plašč je bil pokrit z belino, tudi roke so bile bele. Belo nebo, bela drevesa in na nebu zaledenelo sonce. Ni čutila mraza in ta hip se ni še ničesar spominjala. Okoli nje pa brezbrežje, nerazvidna meja med nebom in zemljo.

V daljavi so gorele lučke, pokopališke sveče in zvezde. Moški so zakurili ognje. Zazrla se je v njihove kosmate obraze, mesnate ustnice in poželjive oči. A samo za hip. Potem spet mirno valovanje telesa.

Ustnice so ji otrpnile v molitvi, preplavila jo je tiha zbranost. Na nebu so goreli svetlikajoči krogi. Še nikoli ni videla tako raziskrelega neba. Sneg se je razsypal naokrog, se vrtnčil k zemlji in se razigran spet vračal v nebo. Padala je pod njegovimi kosmi in se dvigala na njegovih krilih.

...

Tišino je pretrgal prediren šum. Velikansko krilo je zaprasketalo v zraku in naredilo na nebu senco. Glasovi so se potopili v sivino, slišati je bilo le, kako je nekaj padlo na tla in se zakotalilo. Najprej je mislila, da je to ptič. Ko pa je prišla bliže, je zagledala majhno trupelce.

V razpadajočih cunjah je ležal na tleh dojenček. Nabuhla modrikasta koža, široko odprte oči. Ves je bil v mehurjih. V velikih kosmih se je luščila koža. Umila ga je s snegom in prekrizala.

Ko ga je hotela zakopati, je razširil roke in rekel: »Mama.« Splezal ji je v naročje in se je oklenil. Jeklo je zarezalo v telo. Odrinila ga je od sebe in vrgla v sneg. Zaskočila so se kolesca in kovinski glas je monotono ponavljal: »Mama mama mama.« Telesce se je odkotalilo v noč.

Prejšnjo mirnost sta preplavila gnus in občutek negotovosti. Mislila je, da si bo tu odpočila, zdaj pa vidi, da se je samo zaustavila na eni od mnogih postaj.

»Mama mama.« Odmev jo je ovijal z bodočo žico.

Mukanje, zavijanje, rikanje. Glasovi teme so že čisto blizu. Trenutki odrevenlosti in spet beg. Stopala so se vdiralna v ilovico. Lepljiva zemlja, padci, sopeanje. Žgoča bolečina v pljučih. Zakričala je iz neznanih globlin in spet zamrla v enakomerno ohripelost. Oglušujoče brnenje strojev.

Nanjo plane trop kosmatih rok. Odtisi krempljev in zob. Spreminja se v vodo in odteka v sluzasto zemljo.

Stoji na velikem odru. V svetlobi reflektorjev komaj razloči množico gledalcev. Psi, mačke, krave, dojenčki. Nervoznost pričakovanja. Gledajo jo skozi povečevalna stekla. Živalski znoj množice.

Vsa je zlepljena. S sebe trga koščke obleke. Ne more jih ločiti od kože. Naokrog padajo okruški mesa. V velikem vrču ji prinesejo vodo. Izmiva kri. Ko si seže v mednožje, zatipa praznino. Leže na tla in razkreči noge. K njej pribobaca dojenček in poskuša zlesti vanjo. Brčne ga z odra. Tišino prereže njegovo lačno vpitje.

Čisto pri glavi si odreže lase. V hipu je prekrita s črnino. Z nožem zareže v prsi, med obiskovalce vrže svoje srce. Dvorano preplavi glasba. Zapleše ob sanjavih zvokih. Še vedno zarezuje vase. A vse se odmika v daljavo. Vrta se na beli zaledeneli ploskvi. »Noč bo in pepel.« Z druge strani sanj gleda, kako ji tapcirajo kožo. Po tleh se zakotalijo oči. Snop reflektorjev se usmeri na platno na drugi strani dvorane.

Na sredini beline so najprej velike oči, potem ženska, ki sestavlja in razstavlja svoje telo. Menjavica je vse hitrejša. Na koncu je razločiti samo svetlobno črto. Reflektorji pogasnejo.

Na veliki kravi jaha ženska z dolgimi srebrnimi lasmi. Poje o najglobljem morskem dnu. Zelo bleda je, njene velike temne oči so široko odprte. Črni plašč valovi v vetru. Krava se začne dvigati, noge se ji spreminjajo v plavuti. Zaplava v sivkasto vlažnost oblakov.

V velikih kosmih naletava sneg.

France Režun SOTESKA

(Iz cikla V objemu narave)

Že na eni od prejšnjih poti smo odkrili njene izvire, potem pa smo na drugi poti reko spremljali z njenim tokom vse do izliva. Prvi dan smo preživeli z njo v ravnini. V tistih časih je bila reka še zelo živa in tudi okrog sebe je ustvarjala polno življenja. Vijugala se je po široki ravnini in če smo ji hoteli slediti, smo morali, tako kot reka, tudi mi premagati številne ovire.

Hodili smo po vlažnih nižinskih travnikih, preskakovali zaraščene kanale, brodili preko močvirij in se prebijali skozi gosto grmovje mladega vrbovja.

Breg je bil zasut z rastjo. Kjer ni bil poraščen z grmovjem, so ga spremljale bujno rastoče visoke in ostre močvirske trave. Ko smo se prerivali med njimi, smo jih zelo vznemirili. Odevale so nas z divjimi vonji in posipale z že dozorelimi semeni. V zraku je mrgolelo mušic, med njimi so se spreletavali bleščeči kačji pastirji, nekatera stebila in bilke pa so komaj zmogle težo gosonic, hroščev, uši, mravelj in še neizmerno drugih drobnih bitij. V objemu visokega poletnega sonca so bila prav tako kot bilke zbujena do skrajnih zmožnosti

svojih zavesti. In vsak gib plazenja in hoje in letenja je bil nabit z voljo po uredničitvi in nadaljevanju.

Nenavadno je, kako si je reka v sicer obljudeni pokrajini znala ustvariti čisto svoj svet, poseben prostor in čas, v katerem so bile še vedno vse poti zaključeni krogi.

Samo ob reki so lahko stebila in bilke preživele vse svoje življenje in tudi druga bitja so bila tu varna. Tu ni bilo bolečine, ki jo vsako poletje zbude na travnikih kose in tudi za sekire in ogenj vsa ta bitja še niso vedela.

Ljudje so sem prihajali redkokdaj in morda smo bili tisto poletje mi prvi, ki smo s svojo hojo raztrgali sevanje, s katerim so obdana. Za to sevanje, obarvano s povsem drugačno in mnogo bolj nežno mavrično skalo, kot jo poznamo, takrat še nismo vedeli. Odkrili smo ga šele v tesnejših stikih z naravo, v redkih trenutkih, ko smo zmogli, zlasti v mraku in nočeh, videti globlje.

Prihaja iz bitij samih in ko se krogi srečujejo, ni med njimi nobenega spopada. Svetloba sosedstva je tako nežna, da jo ljudje težko razumemo in zmorejo jo samo zelo umirjena bitja. Zdaj tudi že vemo, da je sevanje, ki obdaja bitja, del bitij samih. Z njim se nadaljujejo v prostor, vendar vedno samo do obal drugih bitij in nikoli čeznje. Hkrati je sevanje tudi obramba. Kadar ga preleti metulj ali rani padajoč list, zaprejo bilke in stebila vsa svoja okna.

Opečeni od kopriv in pikov žuželk, porezani od ostrih trav in omamljeni od sonca in sevanj, skozi katera smo šli, pa tudi od zorenja v nas samih, smo proti večeru zapustili ravnino in zašli v sotesko.

V ravnini, ki smo jo prehodili, je bilo nekoč jezero, samo za nekaj deset kilometrov oddaljeno od bližnjega morja. Morda so si vode jezera zaželele nazaj v morje? Izdolble so sotesko in jezero je odteklo in po isti poti teče zdaj reka.

Soteska nas je sprejela spet drugače. Njena narava je utesnjenost in stalen spopad z gmotami pobočij, ki jih sonce in dež, zmrzal in lastna teža neprestano rušijo in z njimi zasipljejo njeno dno, ki je njena duša. Kajti na dnu teče reka in reka in soteska sta neločljivi in samo skupaj popolnost, lepota in skrivnost. In samo druga ob drugi sta stvarnici.

V soteski je bil hlad, zato sta nas utrujenost in omamljenost od sonca in ravnine kmalu minili in postali smo spet sproščeni. Tudi reka se je v soteski sprostila. Njene vode, ki so bile v ravnini tihe in počasne, so postale tu hitre, nemirne in glasne in namesto trav in grmovja so jih spremljale velikanske z mahom poraščene skale ter mogočna stoletna drevesa. Med skalami in koreninami dreves in ob večjih padcih so bile vode razpenjene in raztrgane v številne brzice in slapove.

Pot med reko in pobočjem je bila ozka in ponekod razdrta. Na takih mestih smo morali zabroditi tudi v reko in se preko skal ter podrtih debel prebijati naprej. Odločili smo se, da bomo prenočili v soteski, in zato smo morali poiskati primeren prostor. Našli smo ga na majhni peščeni ravnici malo nad penečo vodno gladino. Prostora je bilo ravno toliko, da smo lahko postavili vse tri šotore in kot običajno preprosto kuhinjo – tri močnejše palice, zvezane v piramido in nanjo obešen kotliček. Za ta opravila smo ujeli še zadnjo svetlobo dneva. V soteski se je naglo temnilo in ko smo prižgali ogenj, je bil razsvetljen krog sredi teme kot svetla oaza.

Vseeno nam je bilo v tem krogu luči na dnu soteske v začetku kar nekam tesno. Čutili smo vedno gostejši oklep teme, ujetost med pobočja, težo skalnatih gmot nad sabo in neko posebno prisotnost vsega, kar nas je obdajalo. Vse neznano je prišlo zelo blizu. Zdelo se nam je, da je prav pred vrati, samo nekaj metrov stran, prav na robu osvetljenega kroga.

Včasih sta tesnoba in strah pred neznanim vzvalovila celo v občutek ogroženosti. Takrat smo tudi tu v soteski videli in ustvarjali, kar smo hoteli. Temo

zunaj kroga smo oblikovali celo v gmote teles s šapami in kremplji in njihove sence so segale tudi v krog.

Toda kolikor bolj je noč zorela in kolikor bolj je ogenj ugašal, bolj so ugašali tudi vsi ti prividi. Občutek ogroženosti se je razblinil in noč nas je popeljala še mnogo dlje, kot bi si upali v luči.

Vedno je tako. Ko nas v neznanem okolju odene tema, se nečesa bojimo. Ker hočemo vse videti in teme nismo navajeni. Ko pa se je navadimo, je spet vse dobro, tako dobro, da vidimo do samih zvezd.

In noč v soteski je potem res dozorela v pravo razkošje. Kdor jo je prebedel in se z njo združil, je lahko v tistih urah živel tudi po več življenj hkrati in spet doživel stvari, do katerih v navadnih okoliščinah ne zmoremo.

Okrog polnoči se je na zelo ozki in oddaljeni krpi neba prižgalo nekaj zvezd in tema v soteski se je začela redčiti, pobočja s pragozdom in skalami so postala spet vidna in ko je vzbrstela v posebno, zelo zbujeno svetlobo še reka, je bila soteska skoraj razsvetljena. In bolj kot zvezde jo je razsvetljevala reka. Odkod je reka nenadoma zbrala toliko svetlobe? Tega nismo zvedeli niti takrat niti pozneje.

In znova: bolj ko se je v reki prebujala njena lastna luč, bolj se je stopnjevalo tudi njeno šumenje.

Napolnilo je vso sotesko in preplavilo vsa pobočja. Bilo je tako mogočno, da so v njegovih tokovih vzvalovile celo krošnje dreves.

Tej nenavadni prebuditvi svetlobe in šumenja je spet sledila umiritev. Svetloba se je vrnila vase in potem je prihajala od tam samo še kot nežnost in mehkoča. Tudi šumenje je začelo ugašati in kolikor tišje je bilo, bolj se je spreminjalo v pripoved.

Pripoved reke, ki je bila sprva še nejasna, zelo oddaljena in ravsuta na nepovezane glasove, je prihajala vedno bližje in postajala vse bolj razločna in razumljiva. Bila je tudi vabilo, ki se mu ni bilo mogoče upirati.

Reka je pripovedovala

o svojem rojevanju med oceani in nebom,

o izviri in poti in stranpoteh,

o obalah drugih bitij,

o svojem velikem krogu in milijardah krogov, ujetih vanj,

o sprtosti s časom in večni ujetosti v vse in eno.

Pripoved nas je vpijala vase in tudi mi smo z reko postali reka.

Bili smo ocean, zdaj nemiren in mračen,

zdaj ves svetel in odhajajoč k soncu,

nevidni na sinjini neba pa spet temni

in ujeti med oblake, strele in nevihte,

zbujali smo se v biserih rose,

blesteli v kristalih snežink,

odevali drevesa in grme z ivjem,

trgali pajčevine,

dolbli v srca gora,

med sklade okamenelega molka,

v skelete odloženih življenj...,

bili smo v žeji in lakoti korenin,

v votlinah stebel in vej,

v labirintih zelenih listov,

omamljeni v cvetnih čašah,

vznemirjeni ob ploditvah,

tihi in skromni med sanjami semen...

in vedno na obalah z vsemi stvarmi in bitji, toda nikoli v njihovi veliki skrivnostni notranjosti, ki edina zmore tudi svetlobo brez senc, in kamor ne more prodreti noben tuj krog.

Veliko skrivnostno notranjost smo zaslutili šele zdaj in šele zdaj smo vedeli: čeprav so vse stvari druga drugi obale, je hkrati vsaka zase tudi samota, svetišče in otok. In če bi bili svetloba, ali veter, ali pa negibnost in ogenj hkrati, bi zvedeli isto.

Ko smo bili reka in na poti z reko in v njenih krogih skozi stvari, smo še odkrili, da so tudi vse reke eno in da so vse reke in veter in nebo in oblaki eno in da vsi krogi izpolnjujejo voljo središča. Kadar pa smo se ozrli po središču, je bilo vedno tam sonce. In ko smo iskali njegov smisel, je zašlo in nam odgrnilo milijarde zvezd. Potem smo vedeli, da po vsakem zatonu moli in da je tudi njegova pot krog, zelo velik krog in s še večjo neznanko v srcu.

Ob pripovedi reke sta čas in prostor izgubila ves svoj pomen. Bili smo izven te utesnjenosti, kajti vsak delček poti smo doživljali kot del celote, kot del kroga, ki neprestano odhaja in se vedno znova vrača v isto točko.

Prerajeni v to preprostost nismo potrebovali nobenega začetka več in tudi smotra ni bilo treba več iskati, bil je popolnoma razgrnjen in izven vsakih vpraševanj. Sleherna stvar ve zanj. Čeprav so pota različna, je smoter isti: služiti vsemu in s tem ustvarjati tudi sebe, in spet, po istih zakonih kroga: ustvarjati sebe in s seboj vso celoto, ves kozmos.

Pripoved reke pomirja. Prihaja iz spomina na prazavest in iz prisotnosti vesoljne zavesti. Ob njej postaja smoter še jasnejši. Bitja preplavlja kot simfonija.

Na robu noči, le malo pred prvo slutnjo novega dne, se je na ozkem pasu neba nad sotesko pojavila še luna in vso sotesko je spet preplavila svetloba. Bila je drugačna od tiste, ki je prihajala v prvem delu noči od zvezd in reke, bila je presejana in ubita luč sonca in njene srebrne niti so tudi zvenele.

Mesečina je zazibala stvari v pozni sen in tudi pripoved reke se je ob taki nežnosti umaknila.

Vseeno je zven srebrnih niti našel tudi odmev. Prihajal je iz skalnatih gmot samih gora.

Menda so sanjale o morju, iz katerega so se rodile, in spomin na tisto davnino je bil tako močan, da je v njem zašumelo tudi morje.

Morje, ki je valovilo in šumelo skozi skalnate gmote, je znova zbudilo tudi nemir v milijardah odloženih življenj in ta nemir je prebudil tudi drevesa. Z različnimi koreninami so gohtala še neporabljene in zdaj spet zbudene moči. Drevesa so tudi vedela, da se bodo ob ponovnih podobnih nočeh prežgodaj razsuta življenja spet zbrala in razdivjala in da sta tudi tam spodaj negibnost in tema samo videz.

Pretakanje nekoč ustavljenega in spet zbudjenega nemira v korenine, stebila in debela, v veje in liste in od tam v zapeljivosti neba, je bilo za nas samo nov krog, za katerega pred to nočjo še nismo vedeli. Sam zase živi že od vseh nezačetkov in se bo ponavljal do nekonca. Nezačetek in nekonec?! Ob tej neznanki sta prostor in čas res nebogljen.

Za zvenom srebrnih niti je bilo še mnogo drugih sporočil. Med njimi so se oglašali tudi bobni, temni in neukročeni. Prihajali so iz najglobjega dna in se izgubljali nekam v nedokončano. Bili so tudi pripoved, da sta negibnost in tema vendarle nekje tudi popolni.

Nočne ptice, večje, metulji in vsa druga bitja, ki so s svojimi poleti trgala srebrne niti mesečine, so za vse te pripovedi vedela že pred nami, saj so jih lahko poslušala vsako noč. In če je gozd sporočil postal le pregost in so postala krila pretemna in utrujena, so sedala v to, še drugačno razvejanost sveta kot v krošnje. Potem je bilo vsako sporočilo tudi umiritev.

France Režun
SOTESKA

In prav v tisti soteski so mi zelo stara drevesa povedala, da edino ljudje smotrov še nismo dobro dojeli in da ljudje sami ne bomo zmogli prave poti. Preveč da smo samotni in zaverovani vase, preveč da smo sprti z nebom in zemljo, in z vsemi stvarmi in bitji, ki se hranijo od tam in s svojimi življenji gradijo tudi človeka, ki je zato otrok vseh stvari in bitij, neba in zemlje.

Toda drevesa vidijo zelo daleč v prihodnost in zato še vedno verjamejo, da tudi pot človeka ni čisto brez upanja, verjamejo, da bodo ljudje potem, ko bodo nekajkrat razdrli svet, vendarle odkrili tudi bližino med stvarmi in s tem bolj spoznali tudi sebe. Modrujejo, da bodo takrat bolj kot zdaj vedeli, kako je sleherni utrip njihovega življenja tudi v naporih kamnov, trav in dreves, v strminah pobočij in vztrajnem šumenju rek, ki se tudi zaradi ljudi vedno znova vračajo k svojim izvirov.

Trebnje – Zijalo, izvir Temenice
(foto: France Režun)

Janez Kolenc GRAHOVO

Grahovo... Nekaj črk ali glasov, pa se tako zajedo v notranjost. To zajedo nosim v sebi od mladosti, ko sem kljub vojnemu času še veroval v vse, kar je naravnega, čeprav naravo preraščajo trnje in plevel, pa se spleča trebiti in verovati, kajti bil sem močno pod Cankarjevim vplivom, kot mnogi takratni mladi, da vrh Kalvarije sije sonce in da le preko trpljenja preideš v radost in vstajenje. Zdaj gledam lobanje svojih ver in upanj, vidim sprhnele kosti svoje burne mladosti in v meni je tako, da le še čakam, kdaj bo kanja planila sredi polja in me odnesla, da me raztrga.

Vendar Grahovo... Ob tej besedi se prebujata nekdanjost. Kdo bi vedel za to vasico, ki se je tako zajela v zavest naših kulturno osveščenih ljudi, če ne bi bilo našega 1943. leta. In prav od tega časa me kliče, ko sem zvedel, da sta tu z ostalimi končala moj nekdanji sošolec France Kremžar in pesnik France Balantič. Vedel sem, da je ta kraj blizu Rakeka, drugega ne. Napravljaj sem se leta, da bi obiskal te ruševine, kjer so goreli mladi ljudje v Krajčevi hiši in v cerkvi. Prepričan pa sem bil, da so popolnoma zgoreli in da ni groba. No, pozneje se je moja vednost osvestila, da počivajo v skupnem, s plevelom preraščenem grobu. Vsaj to! Za naše razmere – kar dovolj. Grahovo me je klicalo, a se nisem mogel odpraviti. Nered se srečujem – z našo sramoto in pre-

LITERATURA
4/1991

Pesnik France Balantič
(1921–1943)

bridko žalostjo. Prav zaradi upepelitve naše velike Besede imam do slovenstva kaj čuden odnos. Nikdar nisem bil vnet za domobranstvo, te smrti ne gledam kot na žrtev vojne, ampak kot na izničenje vsega, kar presega običajno, taka je pač naša navada. In Balantič se kot taka žrtev lahko mirno uvršča med klasike slovenske izobčenosti.

Vedno pa sem upal, da se bom z mrtvim Balantičem le srečal, in to prav v Grahovem. Nisem šel na odkrivanje spomenika, ne spadam med izbrano elito, nisem se javno vdinjal med za in proti, ta gnojnica po časopisju se mi je do dna zagnusila in znova odkrila slovenstvo. Pritlehen narod, a ima srečo, da se mu vedno porode v pravem času ljudje, ki ga izvlečejo v življenje. Takega pesnika vreči v kup smeti, ker je bil domobranec! Boril se je proti boljševizmu, za katerega pa smo vsi vedeli že pred vojno, kdo in kaj je - enak nacizmu. Zato sta si nemški zunanji minister in Molotov lahko stiskala roko in kot mrhovinarja žrla Poljsko. Nič sprenevedanja, dragi moji! In Balantič je bil proti nacizmu in proti komunizmu. Takrat pa smo vsi vedeli, da bo Dolfe propadel, komunizma pa se ne bomo otresli, ker so mu bili zavezniki Amerika in Angleži.

Izdajalec! Beseda, ki jo Slovenci zelo lahko uporabljamo. Saj je bil tudi Levstik izdajalec. Kadar pa se beseda lahkotno rabi v napačnem, postane celo pozitivna. Kako more biti izdajalec svoje lastne besede Pesnik, ki mu je bila slovenska beseda vse, za kar je živel, se v njej izpel in po svoje tudi umrl? Vanjo je pretil vse strasti, iskanja in spoznanja. Res je čudna pot Pesnika Balantiča. Pa – ali ni po svoje pravzaprav čudna pot vsakega Zemljana? Kolikokrat smo vsi izdajalci samega sebe in življenja?! Zamislimo se vase.

Pesnik Balantič je živel kljub smrti ves povojni čas v slovenski zavesti. Jaz sem ga sicer spoznal že s prvo izdajo Tineta Debeljaka, po vojni sem ga dobil pod pultom v knjigarni, prihajal je k nam iz Argentine ali iz Avstrije. V šoli sem ga smelo večkrat primerjal s Kajuhom, ali Kajuh te primerjave ni vzdržal. Toda – ali nista nekak simbol slovenske tragedije: oba sta mlada umrla za svoje ideje in oba za slovenstvo. Za ideje, ki jih preklinjamo. Oba pa sta trdno verovala v to, za kar sta se bojevala, in bila tudi pripravljena za svojo vero položiti mladost. Ni mi do tega, da bi pisal politično razpravo, obeh je krvavo škoda, oba sta bila prava pesnika, in pravih pesnikov imamo zelo malo, posebno pa danes, ko jih imamo na tisoče. Pesnika – vojaka... Že to je absurd, ki popolnoma razkriva tragedijo tedanjega časa.

Ko mislim na Balantiča, se mi poraja nešteto vprašanj. Sam sem dal velik davek vojnemu času. Pa mi ni žal. Res sem bil kak mesec proti svoji volji domobranec, ujet, uniformiran po sili, pa sem ob prvi priložnosti ušel, ker se mi ni zdelo umirati ne za domobranstvo in ne za komunizem, ki si je spretno nadel masko domoljubarstva – in to v najtežjem trenutku našega ljudstva. V začetku smo bili, tudi jaz, vsi za osvoboditev in za boj. Šel sem celo za prostovoljca ob napadu na Jugoslavijo. Kako sem trpel, ko sem spoznaval, kam nas vodi ta čudni NOB! Zato – nisem hotel umreti ne za eno in ne drugo. Begal sem sem in tja, po vojni pa delal pokoro po ječah, ker sem verjel komunistu Kidriču, da se nikomur ne bo zgodilo nič, če nima krvavih rok. Zadnjikrat sem verjel – ideologu politike! Povojni čas – kakšen je bil, vemo vsi... Se ne spleča o tem govoriti v literarnem sestavku. Pa vendar sem hvaležen Življenju, ki me je obogatilo. Vedno sem bil za nasprotja: praznina mi je pokazala globino Smisla, revščina me je napravila bogatega, da sem preziral vse, ki so se košatili v ukradenem blagru, in šel za njihovimi pogrebi z velikim užitkom. Tako sem si vedno ohranjeval zavest bivanja in mi je bil vsak trenutek res užitek, čeprav sem večkrat tudi klel. Res je smrt smrt, razpad, nekaj pa je le, če ležeš v zemljo z zavestjo, kdo si, da si živel tako, da ti nima vest kaj očitati.

Zdi se mi, da zemljo s tako zavestjo kar nekako ogreješ.

In – očiščen sovraštva in prezira, ki sem ga okušal dolga desetletja, sem se z ženo tega leta, sredi poletja, odpravil proti Grahovemu – obiskat Franceta Balantiča.

In nekega dne, po svoji naglo se odločujoči se naravi, sem rekel ženi: »Jutri greva.«

»Kam?«

»V Grahovo, kamor sva že dolgo namenjena.«

»V redu.«

Žena je dobro preštudirala svoj zemljevid, jaz se ponavadi odpravljam na slepo: kakor nanese sprotnost... tako sem tudi vodil ekskurzije na šoli, pa je kar šlo. Nimam rad načrtov vnaprej. Če se ti malenkost skazi, gre vse narobe. Naključje pa prinaša neznano: dobro in slabo. Vendar je zelo prijetno, ko zavijaš na levo in desno ali pelješ naravnost, kot ti veleva žena s karto v rokah. Na pot, po kateri v mislih že dolgo hodiva: Nova Štifta, Grahovo, Cerknica. Tu še nikdar nisem potoval. V Novi Štifti sem kanil srečati svojega nekdanjega učenca, sedaj prijatelja, Nika Žvoklja, ki misijonarji v Avstraliji. Veliko sem slišal o tej božjepotni cerkvi, a si nisem mogel nikdar prav predstavljati, kje je to. Nisem še doslej potoval od Ribnice proti Sodražici, vedno le na Velike Lašče.

Zgodaj sem nemiren in pričakujoč vžgal svojo katro in nestrpno čakal, kdaj se bo vkrcala žena, kajti njenega pripravljanja ponavadi ni in ni konca. Ko jo imam v avtu, vsaj vem, da se premikava in da se po moji volji.

Na Kočevje preko Dvora – po znani cesti, po kateri sem že dvakrat šel v Rog. Bolj ko sva se bližala Rogu, tesneje mi je bilo, kajti mislil sem na zvezane, ki so se peljali kot živina v klavnico v kočevske gozdove. Ta dejanja zla so mi še danes tako tuja, da še danes mislim, da se niso mogla dogoditi, ampak je to le hudobna pripoved. Pred Kočevjem vasica, za katero vem, da se pri njej zavije v gozdove, tu naju tudi ustavita miličnika. Prijazna. Saj je prav, da so budni v teh časih, ko se klati okoli vse polno čudnih stvorov. Mimo Kočevja proti Ribnici. Gozdovi in zemlja – vrtovi, ograjeni zaradi divjadi. Potem sva ugledala mlaje, ki so pokazali proti Novi Štifti. Vzpon. In na ploščadi hriba samostan in cerkev. Prazno in vse svečano. Ugledal sem lesen kip sv. Frančiška. Prepričan sem, da je to Jarmovo delo. Vdolbine v les kažejo tega našega velikega sodobnika.

Zavila sva v cerkev. Žena se je potopila v molitev, jaz v ogledovanje. Vse v čudovitih šopih rož. Mati božja. Vendar moram priznati, da me rože v vazah še nikdar niso privlačevale. Zde se mi kot ljudje na mrtvaškem odru. Rad imam živo, s koreninami, ne pa porezano cvetje, ki je mrtvo, le voda in razne kemikalije ga drže v cvetju, kar me spominja na balzamirano truplo. In cerkev – ni Bog vsepovsod? Čemu moliti prav na enem prostoru? Zame je vse stvarstvo Njegov tempelj, zato mi je bilo pri kipu sv. Frančiška skoraj lepše – stoji sredi narave. Žena me je tudi fotografirala ob tem svetniku, ki je morda od vseh ljudi najgloblje dojel utrip stvarstva. Kakšen mir. Gozdovi, širjava na planoti in častitljiva starost lip. Koliko ljudi so že zrlе, ki so romali k Materi božji po pomoč. Naš mir je zmotil avtobus z romarji. Z ženo sva šla za cerkvijo, tam sem ugledal za neko stavbico mračnega videza, kaj je, morda mrtvašnica, ne vem, partizanov grob. Rojen leto za mano, padel pa 1943. leta. 20 let je imel, ko je življenje šele slutil, doživel le zlo, vse drugo je šlo z njim v grob. Le na petelina pritisneš, pa je življenje ugasnjeno kot sveča, ki ji plamen stisneš s kajfežem.

Napolnjen z romarsko mislijo sem zavil proti Sodražici. Mislil pa na sv. Frančiška in na njegov odnos do življenja. Mislil sem tudi na Balantiča, ki je kot

tisti za cerkvijo ugasnil sredi najlepše mladosti. Oba s kroglo sovraštva! Balantičeva pesem je Slovence mamila prav od njegove smrti. Eni so jo brskali izpod pepela, prisilnega molka, se nad njo navduševali, bila jim je nekaka glasnica svobode že s tem, da si jo sploh bral, drugi so jo preklinjali, zakaj, ne morem razumeti, saj ni prav nič politike v njej, ampak sama muzika človeškega koprnjenja po večni Utešitvi v neskončni Lepoti. Sla po sreči pa je dana vsem ljudem.

Ne mislim politikovati, politika se mi gnusi. Smilijo se mi ljudje, ki vidijo ves svoj smisel v politiki. Balantič v politiki in ideologiji domobranstva prav gotovo ni videl svojega poslanstva. Bil je proti komunizmu, ki se je izkazal prav v današnjem času kot grozna utopija in kot ječa narodov in svobodne človeške narave. In koliko milijonov žrtev! Pravzaprav je to gospodarsko gibanje za delavce vsega sveta, pa je skoraj polovici človeštva prinesel gospodarsko polomijo. Res pa so dobro žrli, ki so bili pri komunističnem koritu. Balantič je pesnik človeške stiske in tenkočutni to čuti kot ogenj, ki ga plameni in pepeli. Simbolno in pretresljivo: tudi telesno je zgorel v plamenu.

Ločim Balantiča pesnika in Balantiča vojaka. Kot vojaka si ga ne morem predstavljati. To krhko, zamišljeno bitje – pa s puško! A vojna napravi iz strahopetcev junake, iz poštenih zločince. Tudi Ivana Hribovska si ne morem videti z duševnimi očmi, da bi se šibil pod krepelcem, ki se mu pravi puška.

Balantič je bil pesnik Večnega že na zemlji. Ves čas se mi je med vožnjo prikazoval, na klasični, ko se je bližal našemu razredu, krhek, droban, k prijatelju Kremžarju. Nikdar ga ne bom pozabil, kako je zamišljeno sedel in strmel v nekaj neznanega na mojem brucovskem večeru. Vse se je zabavalo, norelo v času okupacije, dajmo, sedaj smo še, on pa vase zaprt in strmeč v neznano. Po tem ga nisem več videl. Nisem pa poznal takrat še njegove pesmi. O tem se je samo govorilo.

Avto je drdral proti Sodražici in gazil moje razmišljanje in pošiljal utrinke mojega razmišljanja med bežeče travnike in v velikanske gozdove.

Sodražica! Dokaj prostran in živahen trg. Presenečenje. Ustavim ob stojnici za sadje. Žena ga nekaj kupi in vpraša za Gráhovo.

»Grahóvo«, jo popravi fant.

»Ali tako naglašate?«

»Da. Le nekaj kilometrov je od tod.«

Pogledal naju je prodorno... Zakaj? Obsojal ali odobral? – romarja k spominu slovenske ožgane besede. Primitivizem, s katerim se hočejo nekateri obdržati pri koritu.

Vas. Grahovo! pridušeno vzklikne žena, ko prebere napis s prve hiše.

Zdaj: Kje in kam?

Ustaviva neko ženico. Takoj je nama pripravljena pomagati.

»Obrnita do križišča, tudi jaz sem namenjena tja. Tam se bomo pogovorili.«

Obrnil sem. Počasi sem zapeljal do križišča in zavil na nek vrt.

»Poglej, zvonova, privezana ob steber.«

»Pa ne, da sta morda s tiste cerkve?!«

»Najbrž.«

Ženska je prišla.

»Tu je stala Krajčeva hiša. Premožna hiša. Tudi jaz sem stanovala v njej. Tu so bila vhodna vrata, kjer je danes že cesta. Onstran ceste je stala tista cerkev, zvonova sta z nje. Le-ta, privezana ob steber, pričata o nekdanji grozi.«

»In kje je spomenik, ki so ga odkrili pred meseci?«

Pokazala je proti šoli. »Veste, nekdo je mizo polil z oljem, zato je čudno motna. Bakla je še čista, miza pa... Škoda... Taki smo.«

»In kje je pokopališče?«

»To pa morate nazaj proti Sodražici. Ni daleč. Zdaj imajo urejen grob, prej je na njem rastle le trava. Vedeli pa smo, da so v tistem grobu belongardisti.«
Šla sva proti šoli. Spomenik NOB na dvorišču šole. Z zanimanjem sem si ga ogledal. Naj stojijo spomeniki našega veličastja in zmot. Je spomin Balantiču res taka zmota, kot je pisarilo po časopisju? Otrokom pred očmi! Čisto prav, da se bodo tudi poznejši rodovi spominjali te tragedije: eni kot drugi so ljubili isto: Slovenijo, pa so se smrtno sovražili – zaradi peščice ideologov v ozadju, ki so vnašali črno seme sovraštva v najbolj mračnih dneh našega bivanja. Pomnik me je malo razočaral: zaradi komaj vidnosti. Pa pred vhodom, nekam vsiljivo stoji na tistem kraju, jaz bi ga postavil – na kraj Balantičeve smrti. In – ni mi všeč... zaradi čudne sence, v katere varstvu stoji. Na sonce! Tvoja roka, neznani, ki si ga umazal, je zdaj umazana. Za vse čase. Saj se morda ne zavedaš, kaj si storil – to v času, ko se slovenstvo zopet sooča pred biti in ne biti in ko bi morali iz te polpretekle preteklosti potegniti le nauk za nadaljnje življenje. Ti pa seješ sovraštvo in to na tako zahrbtn in umazan način. Slovenija bi se najbrž potujčila, če ne bi bilo Prešerna in to so Nemci kot jugoslovenariji prav dobro vedeli. Pa vendar niso rušili ne eni in ne drugi tega spomenika, ki stoji v osrčju Slovenije in same Ljubljane, ki se mu ne moreš ogniti, če le malo zakolovratiš po našem osrčju. Brez Balantiča pa domobranstvo ne bi propalo niti ni zrastle iz Balantiča. Bil je rojen le za spravno žrtev. Dal nam je svojo genialno Pesem, dal nam je tudi svoje mlado življenje. Bil sem žalosten zaradi naše pritlehnosti.

Potem sva se napotila proti pokopališču. Neka ženička je pokazala: tja in druga vrsta. Zavila sva med travnike z glavne ceste in se kmalu znašla pred ogrado zidu. Majhnost me je presenetila. Zadaž gozdovi, ob strani mir travnikov.

Žena se je napotila ob zidu, jaz po sredi. »Ga že imam,« sem vzkliknil. Ugle dal sem ga bolj po naključju. Bel marmornat okvir, bela plošča, čezenj z Balantičevimi verzi. Tu torej počivata, France Kremžar in France Balantič. S svojimi bojnimi tovariši. V to jamo so vas zmetali – najbrž brez krst in tako ožgane, da bi vas nihče najbrž ne prepoznal. Stal sem pred nemo grozo, ki je iz molka kričala vame.

Začela se je prikazovati preteklost in nehote sem začel govoriti skozi molk v večno temo molka.

Vidim te, Kremžar. Širokopleči fant, samozavesten, vedno snujoč kaj novega, za šolo ti ni bilo veliko, utesnjevala te je, hotel si od svoje mladosti več. In tako si priromal med nas, še zelenec, ti, ki si se pošteno že bril, mi pa smo le ogledovali prvi mah na naših licih. Sam v zadnji klopi... Tuji smo ti bili, odmora si izkoriščal, da si se srečeval – s Francetom, v katerega si stavil vse... Zadnjikrat, se spomniš, sva se srečala pred stolnico. Takrat je vsa Ljubljana govorila o tvojem preboju skozi partizansko poplavo po italijanski kapitulaciji. Le z nekaj borci. Srečala sva se po naključju. Zdaj grem v Grahovo! so bile tvoje zadnje besede med nama. Politično sva si bila tuja. Tudi zate nisem do vojne vedel, da si tako dograjen v svojem. V razredu smo se šli klerikalce in liberalce, ti si ponavadi molčal in se v te otročarije nisi mešal. Jaz sem ti bil bolj sumljiv. Res sem razglašal neke ideje, ki so vrele iz mene, drugi so me dolžili komunizma. V začetku sem se, kot premnogi, navduševal nad OF in se v Marijanišču s prenapetimi proti celo stepel. In zato si me gledal, kot da je med nama grozen prepad, ki sva ga premoščala v tistem času z neko sošolsko vljudnostjo. In zdaj – se po desetletjih srečava tu, ti zakopan v večni molk spoznanja, jaz še tavajoč s spoznanji, kaj je domovina, kaj so njene ječe, njeno zapostavljanje. Ljubim slovenstvo, toda ne brez kritične misli, slepo, da bi drvel v mesnico za domovino. Slovenija, da, ali biti predvsem človek. Koliko

je Slovencev, ki niso vredni počenega groša. V Sežani sem bil zaprt s Turke-
stanci in s Sahalina, pa – koliko boljši ljudje so bili, kot so Slovenci. Ščepec
tobaka, ki sem ga pogrešal, je Turkestanec, ki so ga peljali v Sežano na delo,
ukradel komu, da mi ga je prinesel. Za to bi bil lahko obešen! Neki ujetnik
je za malenkostno krajo res visel na dvorišču.

In dali so meni in kolegoma, Milanu in Savu, jesti in odstopili na slami ležišča,
čeprav so bili od prisilnega dela utrujeni. Kot otroka me je prinesel, dremajo-
čega ob mizi, na svoje ležišče, sam pa bdel v noč z mojega prostora ob mizi.

In zato – moriti, ker je Slovenec, Nemec, Italijan?! Spoznal sem tudi dobre
Italijane in Nemce.

Tako, France, vidiš, sem spoznaval življenje. Če bi vi, domobranci, zmagali,
saj ne bi ostal pri koritu! Bil si prepošten, končal bi, kot so mnogi partizani,
ker so bili prepošteni, na smetišču – češ, izdajalec. Pridevek, ki je pri nas kaj
često v rabi. Tudi jaz sem bil sojen s to ovratnico okoli vratu. Pa vendar sem
posvetil s slabo plačo, ko so mnogi »domoljubi« na debelo krali, vse svoje živ-
ljenje slovenstvu. In za pravo svobodo bi bil pripravljen takoj dati življenje, za
politiko pa niti pet minut svojega bivanja. Preveč se cenim, da bi si na grob zlił
tako gnojnico.

Kaj naj povem pa tebi, France Balantič? Tvoj pogled, je še vedno tako obrnjen
v svoj molk? Tvoji mehki pšenični lasje, nekoliko kodrasti, še vedno valove
zaradi notranjega nemira, ki te žge? Tvoja pikčasta, skoraj prosojna koža še
vedno izžareva notranjo grozo slutenj, ki te je pila? Zdaj stojim pred komaj
razumljivim, prej te nismo poznali. Saj te tudi sedaj le slutimo. Prebiramo
tvoje črke, tvoje melodiozne verze, strmimo nad tvojo metaforiko, ali prodreti
v tvojo skrivnost ni dano nikomur, za kaj takega moraš živ goret... in zoreti
za smrt. To pa je bilo dano le tebi. In v tem je veličina večne poezije. Da bi
vedel, kako se danes skrunja, kar smo nekdaj imenovali poezija. Slovenci
imamo to zdaj kot za nekak hobi ali šport. Vsak izda vsaj eno zbirko, bere je
seveda nihče, s to zbirko se sam za večne čase osmeši in smeši obenem kri, ki
nas je držala pri življenju. Prava kulturna levkemija. Pisec je obenem tudi
edini bralec. Danes bi se zate nihče ne zmenil, pa če bi pisal še take verze, če
ne bi bil v kaki posvečeni bratovščini, ki bi ti pomagala do popularnosti. Brali
bi te pa ne. Zdaj te vsaj prebiramo, čeprav nas je malo takih, pa vendar, druge
pa begaš s svojo veličino, ki jo izžareva tvoja smrt...

Omotičen sem se vrnil v avto, in lahko rečem, da je avto bolj zaplaval kot
vozil proti Cerknici. In ko sva stala ob požiralnikih Cerkniškega jezera, po
katerih uplahne voda ali pa privre na dan, sem v teh jamah videl odprtine v
Kočevskem Rogu... Podobna molčeča tema, požirajoča in bruhajoča grozo. In
pomislil sem na ateta – varuha, na Ivana Hribovska, na Staneta Bračka, Fran-
ceta Kunstlja, kaplana na Mirni, ki je pridigal tako, da sem požiral, kot sem
nekajkrat res požiral besede v Marijanišču Frana Ks. Finžgarja. In Kunstelj je
bil obetaven pisatelj. Nekajkrat sva se mimobežno pogovarjala. Srečala pa sva
se v Debeljakovi Črni maši...Kunstljeva smrt!

Sem pač prišel od Balantičevega in Kremzarjevega groba in mi stisk njenega
duha še ni popustil. Pokopališča pač ne rode svatovskih misli.

In pot proti Rakitni po gorski, s peskom posuti poti, nad prepadi, moram pri-
znati, da me je bilo včasih malo strah, zaradi drsečega peska: če bi me malo
zaneslo... In med potjo sem mislil na smrt in življenje: Slovenci tako ljubimo
življenje, da to ljubezen nenehno soočamo s smrtjo. In taki egoisti smo, da
nenehno izločamo – spet s pomočjo smrti. In tako majhni smo, da se poka-
žemo kot velikani – spet s smrtjo, saj jih zmečemo v prepade na tisoče... Kul-
turne ustvarjalnosti imamo v sebi toliko, da nam vsak dan privre na dan
toliko in toliko novih ustvarjalcev, pa jih ne maramo, dovolj nam je en sam
malik, ki naj bo obenem še politik, druge vržemo v anonimnost – s pomočjo

kulturne smrti. Smrt, vedno smrt – iz slovenske duše morda najbolj res s slovenstvom prežeta beseda.

Prijazna smrt... Murnova: Je v poljani črni vran... Kosovelov lovec in brinovka obleži, obleži... Balantičev ogenj – zato ne moremo Kettejeve vedrine in Župančičeve živahnosti, kaj šele njegovega dne vseh živih.

Pa vendar živimo in narod mehkužnik bi že zdavnaj izdihnil svojo dušo, naš narod pa le zmaje z ramami..

In v tej zadnji vojni, ki nam je grozila kot nekdanj Hitler, da nas bo izničila, pravi čudež: zmagali smo spet s pomočjo smrti. Pognali smo se v pravi samomor, Janša je bil kot gospod stotnik, ki je ukazal naprej! Zdaj pa se veselo spet prepiramo...

Blodnja misli, pomešana v ženino premišljevanje in v drdranje po gorski poti vzpenjajoče se katrce.

V meni se je začela oglašati melodija doživetja. Oglašali so se verzi, ki sem jih dopolnil doma.

Tu zemska groza se je dopolnila.

Tu slutenj se je upepelil Plamen.

Molitev v zemskih ustih ugasnila,

tu rekel Pesnik je Življenju amen.

Zdaj mrzel tlak, kjer ogenj je požiral,

zvonova sta ob stèber privezana.

Iz groze molk: Tu Pesnik je umiral,

tu nema zemlja s kriki je nastlana.

Vrtič ob hosti in ON v skupni jami

z vklesanimi besedami, in hosto

in travnike s skrivnostno smrtjo mami;

da ogenj bil le smrti je orodje,

z uničenjem se Pesem je sprostila,

saj bil Njegovim strunam je ogrodje.

Vas vrhu pogorja. Kako rad bi živel tu – v miru, daleč od hrupa brezobzirnih motorjev, ki nam parajo živce, poneumljajo pritlično pamet in zastrupljajo zrak, ki ga vdihavamo. Potem Rakitna. Hiše v gozdovih. Koliko slovenske zemlje prekrivajo gozdovi, koliko jo je še nekako deviške, ker je ne skrunja vsakodnevna človeška prisotnost, to sva spoznala zlasti po Bloški planoti. Koliko ljudi bi lahko Slovenija še preživljala, a vsi tiščimo le v mesta. Če bomo kdaj izumrli, nas ne bodo uničili sovražniki izven nas, ampak sovražnik v nas, eden najhujših pa je – naše malomeščanstvo. Ta duh ubijajoča miselnost majhnih, pritlehnih ljudi. Prav ta zapostavlja pravo naravo, še vikende v gozdove gradi zaradi mode in baharije. Res pa je v tem tudi nekaj želje, da bi človek, utrujen od vnanjenosti, lahko spregovoril s samim seboj.

Zatopljena vsak v svoje misli sva nekako zašla, da nisva našla prave poti mimo Krima, in končno le prispela med vasi ali naselja, kjer sva se zavedla, da sva blizu Ljubljane. Barska zemlja. Tomišelj. Tu ima svoj dom Spomenka Hribar.

Tu, sem se začudil. Moram priznati, da mi vas ni kaj preveč všeč. Čudna zmes pristno kmečkega in želja, da se uveljavi kot predmestje. Vendar – Spomenka... Ta je v mojih očeh ena največjih junakinj, kar jih je rodila slovenska mati. Ta je zame res človek, kot jaz pojmujem človeško. Poklonil sem se ji in jo pozdravil, naj bo kjerkoli že v tem času – čeprav niti sluti ne, da sem na

svetu. Potem po ižanski cesti proti Ljubljani. Cesta je v velikem popravilu, ker se robovi pogrezajo v barje, tudi širijo jo, zato je bila pot nekoliko motena. Na dolenski strani Ljubljane. Obrnil sem proti Novemu mestu. Moram, tam imam nekaj stalnega, čeprav prav s srcem novomeščanstva ne morem nikdar sprejeti.

»Veliko sva videla in doživela,« je rekla žena.

»Da.«

In zdaj spet v vsakdanjost: koliko se je podražilo... Ta je rekel to, oni ono... Splektarjenje... in nagajanje sosedov: z loputanjem avtomobilskih vrat, s hupanjem, ker nimajo druge duhovne hrane, imajo pač tako. In vrnitev med cucke, ki lajajo noč in dan. Od Balantičevega groba, mimo doma Spomenke Hribar, od romarske poti v Novi Štifti med morečo vsakdanjost... Truden sem zapeljal na domače dvorišče, a v sebi sem nosil kot čebela bogastvo doživetega...

Ivan Gregorčič GLOSIČKA O JEZIKU IN PRAVOPISU

Ste že kdaj pomislili, koliko časa človek porabi, da začne »pošteno« govoriti? Ves predšolski čas se ob neustavljivem zvedavam čebljanju nezavedno vtiskuje v otrokove možgane program delovanja jezika – kot neke vrste računalniški program. Takrat čuti jezik kot zrak, ki ga diha, kot svojo potrebo. Vse do prvega razreda, ko ga začne čutiti tudi kot nadlogo, polno težav: saj eno je govoriti, drugo pa pisati; vmes pa teče široki Misisipi!

Kako ga preplavati? Tako, da se naučiš plavati, vendar ne z zračnico ali plavutkami, ampak z glavo. Ne z glavo, napolnjeno z zrakom, ampak z glavo, ki je napolnjena z znanjem.

In človeček začne polniti svojo glavo: spoznava, kako ta zapleteni stroj – jezik deluje na različnih ravneh (glasovni, oblikoslovni, skladijski...), kako kolešček ene ravnine poganja kolešček druge ravnine, da ves zapleteni stroj jezika deluje kot harmonična celota in dela povedi.

Mali človek tako raste z znanjem.

Vse to znanje pa so pred njim s trdom izpraskali znanstveniki – jezikoslovci, ki so jezik – ta zapleteni stroj – pretipali do obisti, skoraj že do zadnjega koleščka, do zadnjega »šraufka« in vzmeti...

Ampak: eno je, kadar ta stroj rabi za hrano glasove, drugo pa, kadar rabi za hrano črke.

V tem pogledu jezik ni samo stroj, ampak – kot je bilo že rečeno – dva kar oddaljena bregova, ki ju oblikuje tekoča reka časa. Vendar enega od bregov, brez živega govornega jezika, ta tekoča reka časa oblikuje in spreminja bolj kot drugega, pisnega. Ta je namreč, natančno popisan v slovnici in slovarju, bolj zaščiten s številnimi »zakoni«, zapisanimi v pravopisu. Pravopis pa ni nič drugega kot dogovor jezikoslovcev (na podlagi njihovih dognanj o jeziku), kako se bo jezik zapisovalo.

Ker pa ima zapisani jezik svojo tradicijo – svojo zapisano, torej dokumentirano preteklost, se na to preteklost vedno tudi sklicuje in od pravopisa zahteva, da jo upošteva.

LITERATURA

4/1991

Govornji jezik, ki za razliko od (za)pisanega sproti hlapi v zrak, pa živi bolj divje, po svoje, in se veselo spreminja. Da pa živi jezik le ne bi pobegnil predaleč od svojega mlajšega brata in bi se tako preveč odtujila ter delala ljudem težave pri sporazumevanju, mora pisani jezik loviti govornjega.

Na približno vsakih dvajset let zato staknejo jezikoslovci svoje učene bradate in plešaste glave, da bi se dogovorili, katere jermenčke na uzdi (pravila, dogovore) bodo malo popustili, da bi tako približali pisni jezik govorjenemu.

Ampak včasih se ti močje malo težko dogovarjajo. Pa ne zato, ker so glave nekaterih bose (plešaste), glave drugih pa bradate, ampak ker gledajo eni na jezik z že malo zarjavelim znanjem, drugi pa z malo bolj svežim in sploh mladim ter poskočnim. Glave so ob tem vse bolj rdeče in goreče, tako da je kmalu ogenj v strehi. Kakih deset let porabijo potem, da se ohladijo in dogovorijo. (K temu malo pripomore tudi to, da nekateri posamezniki vmes umrejo; ostali se zato namreč lažje dogovorijo.)

V takih primerih privriska pravopis na svet namesto po dvajsetih, po tridesetih letih za predhodnim.

V času dolgega dogovarjanja so najbolj veseli navadni smrtniki, ker se jim zdi, da lahko pišejo kar po svoje, mimo dogovorov, češ: stari dogovori so zastareli, novih pa še ni. Takrat cveti jezikovna črna borza...

Ko končno le privriska na svet mladi pravopis, slavisti in slavistke zaljubljeno v njega obračajo oči, drugi pa z očmi zavijajo, češ: kaj si spet izmišljajo!?

K sreči je pravopis – kot je bilo že rečeno – na konservativnem bregu, tako da ne prinese ravno obilo velikih sprememb; le več reda in sistema ter izčrpnosti. Ker pa mora ohranjati tradicijo, ohranja tudi nelogičnosti; te pa pišočin še naprej grenijo življenje.

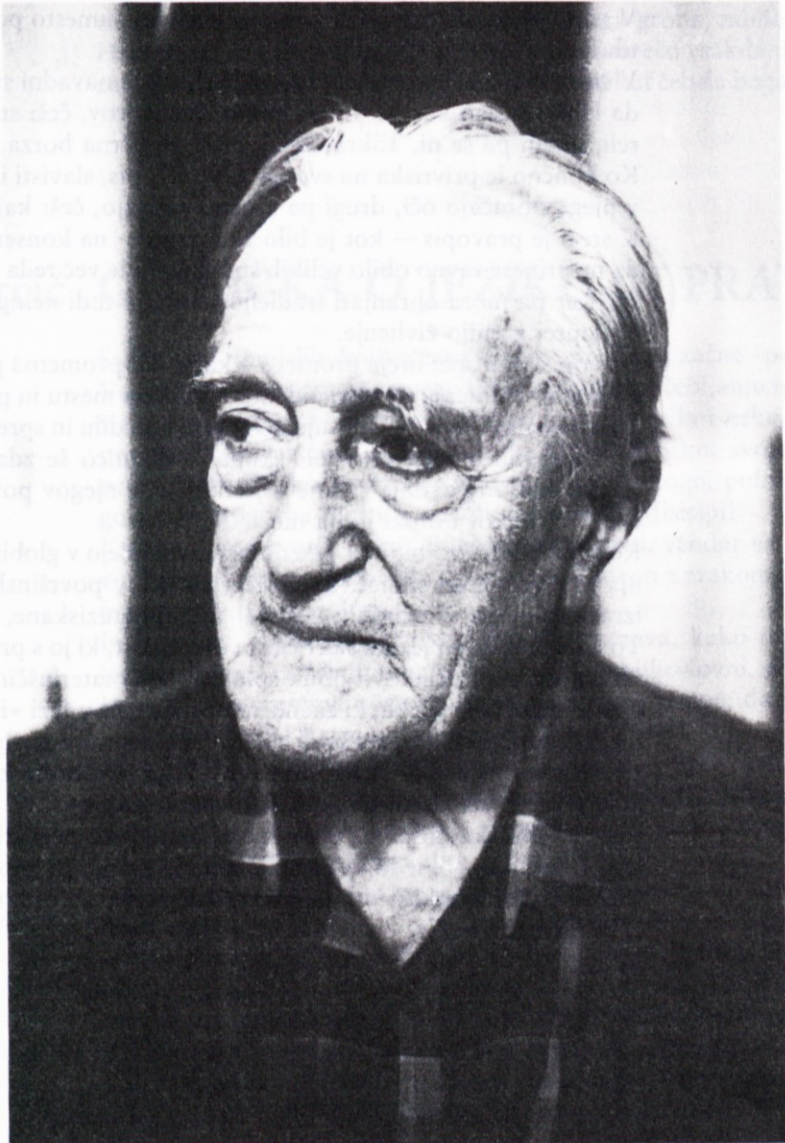
Pravopis tako spet ureja promet s črkami kot prometna pravila urejajo promet na cestah in ulicah, da se znajdemo v velikem mestu in pridemo srečno na cilj; da naslovnik brez težav potuje po našem besedilu in sprejme naše sporočilo.

Pri tvorjenju le-tega pravopis skupaj s slovnico še zdaleč ni edini in zadnji pogoj, edino in zadnje znanje o jeziku. Je le njegov površinski del.

Kajti: človekova misel nima meja.

Ko tipa in išče svojo pot v besedni izraz, delujejo v globini tega tipanja in iskanja mnoge sile in silnice, ki se sicer kažejo v površinskih plasteh besednega izraza in njegovih učinkih, a so žal skoraj neraziskane, temne in skrivnostne. To daje delovanju jezika sicer čar in čarobnost, ki jo s pridom izrablja besedna umetnost, a za učinkovit pouk splošne rabe materinščine bo potrebno prikljucati to delovanje jezika, ki zaenkrat obstaja šele v fazi »intuicije«, v fazo vedenja in znanja. Dokler pa še ni v taki fazi, ne more postati teoretična podlaga za načrtno in učinkovito poučevanje. Tega se morajo zavedati tisti, ki pričakujejo večjo učinkovitost pouka slovenskega jezika po naših šolah.

Ker pa človeška misel res nima meja, bo gotovo posvetila tudi v koticke svojega rojevanja v besedo in njeno simbiozo z željo in hotenjem njenega tvorca, v koticke, ki zaenkrat ostajajo tretji breg reke ali celo oddaljeni tretji planet človekovega vesolja.

Prof. Marjan Dobovšek (foto: Milan Markelj)

SKOZI MNOGE PRELOMNE TRENUTKE...

(Pogovor Milana Marklja s prof. Marjanom Dobovškom)

Ko sem se enega od deževnih poznojesenskih dni konec novembra pogovarjal s prof. Marjanom Dobovškom in njegovo ženo Elizabeto v njunem novomeškem stanovanju, mi je že proti koncu razgovora, v katerem sva šla skozi številne postaje njegovega življenja, nekoliko nostalgичno dejal, da se mu zadnja leta, ko hodi mimo razigrane šolske mladine na cesti ob bližnjih srednjih šolah, zazdi, kot da on pravzaprav ne živi več v tem svetu, da ga samo še opazuje. Kakor je taka misel verjetno pogosta in realen miselni odsev čustvovanj pri starejših ljudeh, ki že lahko merijo večji del svojega življenjskega loka in se zavedajo njegovega zatona, pa je pri človeku, kakršen je Marjan Dobovšek, nikakor ne bi pričakoval. Dolgoletni gimnazijski profesor zgodovine in geografije, telesnokulturni delavec, tabornik, človek, ki je tako v svojem poklicnem kot ljubiteljskem delovanju ves čas živel z drugimi in ob drugih, nikakor ni samotar in vase zaprt človek, pa takšna misel! A morda le ne gre prezreti, da je Marjan Dobovšek junija letos naložil na svoj osmi križ še četrto leto, čeprav njegov videz, duševna čilost in predvsem izboren spomin tega nikakor ne kažejo. A starost pač govori s svojim jezikom in srce se v jeseni življenja drugače odziva.

Po pogovoru se mi je porodila primerjava, ki jo jemljem kar za rdečo nit tega intervjuja. Človek je kapitan na barki svojega življenja; vodi jo v njen končni pristan, na poti pa se ustavlja v mnogih pristaniščih, nalaga nova blaga, pluje skozi viharje, mimo nevarnih čeri, skozi mrzla in meglena območja pa skozi s soncem obsijane lepote, in več ko je plovbe za njim, bolj izkušen je kapitan, barka pa bolj polna z dragocenim tovorom spoznanj.

Pojdimo na plovo, ki jo je preplul prof. Dobovšek!

– *Vaše življenje je zaznamovalo delo z mladino; bili ste profesor zgodovine in geografije, telesnokulturni delavec, organizator taborniških taborov. Od kod to veselje do dela z mladimi? Je morda v rodbini ali so na vas vplivali učitelji, znanci? Bi povedali kaj o vašem poreklu in otroštvu.*

»Rodil sem se leta 1907 v Ljubljani. Moj oče Franc je bil muzejski preparator, znan kot dober metuljar in tudi kot fotograf. Še zdaj v Naravoslovnem muzeju hranijo njegove metulje in dokumentarne fotografije. Spominjam se, da me je večkrat vzel s seboj v muzej in v fotografsko temnico. Čeprav sem bil še majhen, me je jemal s seboj tudi na izlete na Golovec, na Šmarno goro in drugam. Na izletih smo tudi lovili metulje. V gozdovih nad Savo v Medvodah sem nekoč ujel zelo redkega metulja. Oče tiste vrste ni poznal in je dejal, da ga bo imenoval po meni. Tu bi torej lahko našel nekaj drobcev zanimanja za naravo. Ko sem bil star osem let, sem izgubil očeta. Bila je prva svetovna vojna, očeta so mobilizirali, na vojnem pohodu pa se je ponesrečil s konjem in se tako hudo ranil, da je po treh dneh umrl. Zapustil je vdovo in pet otrok; najmlajšega oče celo nikoli ni videl. Bil je seveda težko in hudo, a mati je ob pomoči očetovih prijateljev nas vse spravila skozi šolanje.«

– *Kaj pa šport in telesna vzgoja? Kdaj sta stopila v vaše življenje?*

»Za šport sem se začel navduševati na klasični gimnaziji v Ljubljani. Med odličnimi profesorji, ki so nam dali izvrstno klasično izobrazbo, je name najbolj vplival profesor Vinko Šarabon. Kot študent na Dunaju je bil član takajšnjega kluba dvigalcev uteži. V klub so sprejeli samo tistega, ki je lahko dvignil sto kilogramov. Pogosto je pripovedoval o težkoatletih in o rokoborcih, kar me je navduševalo. Ko so v unionski dvorani na Miklošičevi cesti

Fotografija intervjujančevega očeta leta 1913, od leve: sestra Mira, dolgoletna ravnateljica Zavoda za slepe v Kočevju in po vojni v Ljubljani, Marjan, brat Franci, dolgoletni župnik v Polju pri Ljubljani, in sestra Milena, prof. francoskega in slovenskega jezika v Ljubljani

Milan Markelj
SKOZI MNOGE PRELOMNE
TRENUTKE

Pri treningu na ljubljanskem stadionu leta 1930

nekaj dni nastopali rokoborci, sem bil na vsaki njihovi predstavi. To veselje me je vodilo tudi k temu, da sem se vključil v dijaškega Orla. Dobro se spominjam svojega prvega telovadnega nastopa. Bil sem plašen fant, zato sem nastop zaradi treme začel z napako, a sem se pod strogim pogledom vaditelja zbral in dobro zaključil nastop. Po končani gimnaziji leta 1925 sem se odločil za študij geografije, za katero me je prav tako navdušil prof. Šarabon. Vpisal sem čisto geografijo, čez čas, ko se je spremenil učni program, sem študiral še zgodovino.«

– *Med študijem ste ostali športno aktivni. Kazalo je celo, da boste postali eden naših prvih visokoizobraženih telesnokulturnih vzgojiteljev. Kako je bilo s tem?*

»Od dijaškega Orla sem prešel k šempetrskemu Orlu in tam prevzel vodstvo tako imenovanih mladcev. Na naše vaje je med drugimi občasnimi gledalci hodil tudi prof. Tomc, ki je v meni videl primerne človeka in me je povabil, naj bi šel kot štipendist Orlovske zveze študirat na Visoko šolo za telesno vzgojo v Berlin. To je bila prva taka šola v svetu sploh, vodstvo Orlovske zveze pa je tja že poslalo abiturienta mariborskega učiteljišča Draga Ulago. Skupaj s še enim štipendistom, Lojkom, sva aprila 1928 res odšla v Berlin, naredila sprejemni izpit in bila sprejeta. Tisti čas so gojenci šole pripravljali posebno točko za otvoritveni nastop na olimpijskih igrah v Amsterdamu. Tudi midva sva vadila z njimi in udeležila bi se olimpijskih iger, vendar so iz ekipe izločili vse Slovane. To je bil že vpliv Hitlerjeve ideologije. Takrat sem prvič na lastni koži skusil, da Nemci Slovane odrivajo.«

Slovenski študentje v Berlinu leta 1928, od leve: R. Leskovar, M. Pogačnik, M. Dobovšek

– *Vendar razlog, da niste končali visoke šole v Berlinu, niso bile razmere v Nemčiji, vmes so posegle domače.*

»Ko je v Jugoslaviji prišlo do vojaške diktature in uboja Radića, so se razmere v domovini zapletle in odnosi zaostri. Istočasno je v Orlu prišlo do sporov in trenj med mladimi in starim vodstvom. Akademskega Orela je izdal spomenico, v kateri so bile navedene vse napake, ki so se pojavile v organizaciji. Na koncu spomenice so bili napisani vsi člani Akademskega Orla, med njimi tudi moje ime. Prof. Tomc me je poklical in zahteval, da obsodim spomenico. Vprašal

sem ga, kaj v nji ni v redu, kaj je izmišljenega. Ker ni mogel nič takega pokazati, je izjavil, da gre pač za politične razloge. Seveda spomenice nisem mogel obsoditi in tako sem izgubil štipendijo ter ostal v Ljubljani. Sklenil sem, da nadaljujem študij geografije in zgodovine, ki sem ga prekinil, ko sem odšel v Berlin. Da ni bilo zapletov pri nadaljevanju študija, mi je pomagalo moje zanimanje za geografijo. V Berlinu sem namreč hodil poslušati predavanja enega največjih geografov tistega časa, prof. Krebsa, znanega tudi po študijah o Črni gori. Ko je profesor zvedel, da sem iz Jugoslavije, mi je izročil pozdrave za prof. Melika. Ko sem se kasneje javil pri Meliku, da bi dokončal študij na ljubljanski univerzi, sem mu izročil pozdrave uglednega profesorja in ni bilo nobenih težav. Za nekaj časa sem študij ponovno prekinil, ko sem šel k vojakom, leta 1932 pa sem končno diplomiral geografijo–zgodovino. Dve leti sem se preživljal tako, da sem priložnostno učil. Ker sem bil takrat telesno vzgojni as, sem poučeval telesno vzgojo na gimnaziji pri uršulinkah. Tam sem dobil prijeme, kako je treba poučevati telesno vzgojo, da se je dijaki radi udeležujejo. Sodeloval sem tudi pri športnem klubu Ilirija kot trener lahkootletov. Avgusta 1934 sem bil sprejet za suplenta na gimnazijo v Novem mestu. Dekret je bil izdan v Beogradu in napisan v cirilici pa tudi prva navodila prosvetnega inšpektorja v Ljubljani so bila: da moram mladino vzgajati v jugoslovanskem duhu.«

Pred šentpetersko vojašnico v Ljubljani leta 1925

– *Tisti čas je bila telovadna organizacija Orel že prepovedana, jugoslovanska oblast je dopuščala le delovanje Jugoslovanskega Sokola. Kot nekdanji orel najbrž niste sodelovali s sokoli, saj si organizaciji nikoli nista prijazno gledali v oči. Kako ste športno delovali?*

»Ravnatelj Vagaja me je nekega dne poklical in me vprašal, zakaj nič ne delam pri Sokolu. Mene osebno ni motila politična usmerjenost, bolj kot politična prepričanja so mi pomembne sposobnosti ljudi. Tako sem se lotil lahke atletike in hitro zbral mladino okrog sebe. Sami smo naredili tekaško progo za 100 metrov in skakalnico za višino. Spominjam se, da je v Novem mestu Kovačič, takratni najboljši slovenski šprinter, na naši stezi tekkel 10.6 s na 100 metrov. To je bil takrat jugoslovanski rekord, vendar ni bil registriran. Na gimnaziji sem dobil tudi nekaj ur telovadbe ob zgodovini in geografiji. Deloval sem veliko tudi pri Jadranski straži, organizaciji, ki je omogočala dijakom,

da so se poceni vozili na izlete k morju. Kako ostra je bila delitev med kleriki in liberalci v Novem mestu, lepo pove tale primer. Da bi pridobil še več članstva v Jadranski straži, za dijake nedvomno koristni organizaciji, sem imel propagandno predavanje v Sokolskem domu. In že samo to so mi nekateri zamerili, češ, kako more krščanski profesor nastopiti v Sokolskem domu. Tu nasprotje je bilo izrazito za vso Slovenijo. Bojim se, da se danes ponovno obnavlja in ob tem nikakor nimam dobrih občutkov. Včeraj sem na televiziji spremljal poročanje iz skupščine, pa sem televizor od jeze kar ugasnil. Je že tu stara ribarija.«

– *Iz Novega mesta vas je pot vodila nazaj v Ljubljano, kjer ste se ukvarjal predvsem s telesno vzgojo. Bližala pa se je tudi vojna. Kako ste preživeli prelomne trenutke?*

»Jeseni 1937 sem bil premeščen v Ljubljano za pol leta na realko, naslednje leto sem se javil na razpis za referenta za telesno vzgojo pri Mestni občini Ljubljana in to mesto dobil. Opravil sem več organizacijskih stvari, spravi skupaj skupino amaterskih vaditeljev, ki so mi pomagali pri delovanju, organiziral predvojaško vzgojo za obrtne vajence, pripravil polurni nastop prikazne sodobne telesne vzgoje ob slovenskem gasilskem kongresu na stadionu v Ljubljani, organiziral smučarske tekme na mozirskih planinah in podobno.

Da se nekaj strašnega pripravlja, so potrjevali dogodki v svetu in tudi to, da sem bil pogosteje klican na orožne vaje. V svojem polku sem lahko videl, kako deluje peta kolona, kako se ruši vojska. Na prvih vajah se je polk zbral v dveh dneh, na naslednjih smo potrebovali že cel teden, ko je šlo zares, leta 1941, pa se sploh nismo v celoti zbrali, ob tem pa je polk ostal popolnoma brez municije. Rekviriral sem dva voza in odšel po municijo. V Višnji Gori sem dočaka razpad jugoslovanske vojske. Orožje smo oddali v skladišče na višnjegorskem trgu in se obrnili nazaj proti Ljubljani. Tako je bilo konec jugoslovanske vojske.

V Ljubljani me je čez nekaj časa predstojnik prestavil v urad za osebne izkaznice in vso vojno sem imel to stvar čez. Med neko racijo so me odgnali v Belgijsko kasarno. Videl sem pretepenega človeka, ki je bil tako grozen, da sem omedlel. Posumili so, da sem kaj vpleten. A nisem bil, ker politično nisem nič deloval. Rešil me je predstojnik Grasselli, »rdeči župan«, ki je vedel, da nimam stika z OF, saj je bil on sam tajni sodelavec OF.«

– *V Ljubljani je bila Osvobodilna fronta zelo dejavna in je v svoje vrste pritegnila marsikoga. So tudi vas vabili k sodelovanju?*

»Lidija Šentjurčeva, ki je bila dobra znanka moje žene, me je povabila k sodelovanju kot simpatizerja krščanskih socialistov, vendar se politično nisem hotel vezati na nobeno stran. Kasneje, ko so prišli Nemci, so me vabili v svoje vrste domobranci, a se prav tako nisem odzval. Ni bilo lahko stati ob strani, hitro je prišlo do zamer. Ob obletnici škofa Rožmana sem, denimo, pomagal pripraviti telovadno točko v njegovo čast. Nekateri so me vprašali, ali se ne bojim, da bom zaradi tega imel težave. A mislil sem si, čemu neki?

– *Ste imeli po vojni težave zaradi takšnega zadržanja?*

»Da, nekaj težav je bilo. Lepega dne takoj po vojni so me prišli iskat miličniki in me odpeljali. Pred sodnikom sem se znašel skupaj z drugimi člani odbora zadruge Stadion. Obtoženi smo bili, da smo med vojno dopustili Italijanom, da so uporabljali stadion za Bežigradom. Za to sem bil obsojen na leto dni prisilnega dela na svobodi in na dve leti izgube državljanjskih pravic. In tako sem postal težaški delavec; nekaj časa sem delal skupaj z nemškimi ujetniki. Dajali so mi najtežja dela, a sem jih dobro opravil. Med drugim sem delal pri obnovi bombardirane Finžgarjeve hiše, vse smo delali ročno, ves beton in malto smo morali znositi na rokah, saj nismo imeli niti najpreprostejšega škripca. Do

decembra 1945 sem tako trdo delal. Opazil pa sem, da moje obsodbe ne jemljejo resno. Še istega leta sem šel tudi volit, čeprav sem opozarjal, da nimam državljskih pravic, a se niso zmenili za to. Jaz nisem imel v rokah nobenega papirja in kdo ve, če sploh je kje kakšen dokument o tisti sodbi. Vse je bilo nekako na hitro narejeno. Da sodba nekako ne velja, sem se prepričal decembra 1945, ko sem po posredovanju Dore Vodnikove dobil državno službo v Novem mestu, prišel sem na isto delovno mesto, kot sem ga imel pred vojno.«

Dijaki novomeškega učiteljskega leta 1949

– *Kako je bilo na novomeški gimnaziji? Ste tudi tu naleteli na težave?*

»Dodeljen mi je bil pouk zgodovine in geografije tudi v partizanskem razredu, v katerem so bili dijaki, ki so bili v partizanih. Po nekaj urah pouka, ko je bilo vse v redu, pridem nekega dne v razred, v klopih pa nikogar, razen Lojzeta Krakarja, zdaj znanega pesnika. Povedal mi je, da on sicer nima nič proti meni, drugim pa da ni prav, da jih jaz učim. Nisem šel k direktorju, ampak sem počakal, da je minila ura pri drugem profesorju, ko so bili spet vsi dijaki zbrani. Stopil sem v razred in jim dejal, da se bomo pomenili, kaj imajo proti meni. Povedali so mi, da so slišali, da sem med vojno sodeloval z Italijani. Razložil sem jim lepo po resnici, kako je bilo z mano, in potem smo se dobro razumeli. S tem istim razredom smo kasneje pripravili kar dve igri, ki sta imenitno uspeli. Z dijaki sem sploh rad pripravljaval igre. Bila je navada, da se maturanti predstavijo z gledališko igro. Tako smo v gimnaziji postavili na oder Revizorja, Namišljenega bolnika, Cvetje v jeseni, Scapinove zvijače in druge igre, ki so požele precej zanimanja med občinstvom.«

– *Kako ste doživeli še en prelomni zgodovinski trenutek, resolucijo Informbiroja?*

»V Novem mestu sem deloval v telesnokulturnem društvu Partizan. Takrat smo se pripravljali za nastop na spartakiadi v Pragi. Iz Novega mesta, kjer sem vodil skupino 30 fantov, smo najprej odpotovali v Ljubljano, kjer smo se pripravljali skupaj z drugimi udeleženci iz vse Jugoslavije, bilo nas je prek tisoč, nato pa smo odpotovali v Prago. In prav na madžarsko-češkoslovaški meji nas je doletela resolucija Informbiroja. Tri ure smo čakali, ne da bi vedeli, kaj in kako. Potem smo dobili dovoljenje, da nadaljujemo pot, a hkrati smo dobili tudi stroga navodila, kako se moramo v Pragi obnašati, da ne smemo hoditi ven in podobno. Nastop Jugoslovanov je bil za Čehe mikaven in so ga še enkrat ponovili, Rusi pa so jim to zelo zamerili.«

Sprejem slovenskih profesorjev pri
praškem županu mesec dni pred
münchenskim sporazumom

Prvo taborjenje na Hvaru leta 1928

– Poleg profesure, dela na gimnaziji in delovanja na telesnovzgojnet področju je še ena stvar, ki ste si ji globoko zapisali – taborništvo. Kaj vas je pripeljalo k tabornikom?

»Pri Partizanu sem delal do leta 1950, ko sem obolev na pljučih in prenehal hoditi v telovadnico. Na pobudo svojega sina Jožeta sem se leta 1952 pridružil novomeškim tabornikom. Bil sem starešina mnogih taborov, organiziral sem jih kakih 60. Skupaj z ženo sva začela tudi z rednimi tečaji za vodnike, kar so rodili lepe uspehe, kar se je poznalo v delu celotnega Roda gorjanskih tabornikov. Naši taborniki so bili vedno med prvimi. Žal pa sem kmalu začel opazovati, da se prebujata rivaliteta, tekmovalni duh je vse bolj izrinjal športni Coubertinov duh. Res škoda, kajti rivaliteta prej ali slej zastrupi odnose in ozračje.«

– Zanima me, kakšen je vaš odnos do zgodovine, ki ste jo poučevali na gimnaziji vse do upokojitve leta 1975 in potem honorarno na raznih srednjih šolah še celo vrsto let. Je res učiteljica, vir modrosti in napotkov za ravnanje? Je dobra ali slaba učiteljica?

»Zgodovina naj bi bila učiteljica, žal pa je ljudje nočejo poslušati. Sama imamo tem veliko pričevanj. Vzemimo za primer napade na Rusijo. Napadali so jo vsi od Poljakov do Napoleona in Hitlerja, pa so vsi po vrsti ponavljali isto napako in propadli. Zgodovina jih torej ni nič naučila. Jaz sem skušal svoje dijake učiti tako, da bi dojeli bistvo zgodovinskih dogajanj in kaj nas lahko nauči.«

– Ali ni bil pouk zgodovine podrejen prehudi ideologizaciji? Ste lahko svobodno poučevali?

»Nekaj tega je seveda bilo. Ugotavljam pa, da marksistična interpretacija zgodovine, ki je bila v šoli obvezna in sem tudi poučeval po nji, le ni tako slaba. V osnovi je dobra. Ko sem denimo obravnaval družbene sisteme, sem dijakom vedno povedal, da ni važen toliko sistem, kolikor so važni ljudje v njem, predvsem vodilni. Hamurabi je s svojimi zakoni denimo preprečil prehudo izkoriščanje sužnjev, Solon v stari Grčiji je tudi modro ravnal, ko je odpravil dolgove kmetov, v fevdalizmu so bili ljudje tam, kjer so bili dobri fevdalci, kar so bili zadovoljni. V kapitalizmu je bilo podobno. Nad menoj so imeli nekaj časa

stalno kontrolo, kako učim. Kasneje sem od enega od dijakov na praznovanju obletnice mature zvedel, da je moral vsak teden ravnateljici poročati, kako in kaj predavam. V šali sem med predavanji rad povedal aforizem, ki sem ga slišal od nekega oficirja, da je komunizem vedno na horizontu. Saj razumete, vedno je oddaljen in nikoli dosegljiv.«

– *Geografija morda ni tako atraktivna kot zgodovina, vendar se da tudi pri tem predmetu marsikaj povedati. Na kaj ste radi opozarjali dijake pri pouku geografije?*

»Predvsem sem poudarjal pomen naravnih pogojev, kako vpliva delovanje izpiranja, težnosti, tekočih voda. Če je prišlo do kakšnih naravnih katastrof, sem rad pokazal na napake, zaradi katerih so katastrofe naredile več škode, kot bi jo, če bi odgovorni upoštevali tudi geografska dognanja in podatke, denimo o količini padavin, plazovitost ozemlja in podobno. Lani in letos smo imeli takšne primere ob poplavah. Zadnja leta sem rad opozarjal na nespartmetno delovanje človeka, ki uničuje naravo in samega sebe. Na voljo so že bili zgovorni podatki o takem uničevanju, čeprav se še ni govorilo toliko o ekologiji, kot se sedaj.«

– *Če bi imeli možnost, da se vrnete v preteklost, ali bi si ponovno izbrali poklic, ki ste ga opravljali?*

»Verjetno bi. Je sicer rek, ki pravi: 'Kogar bogovi sovražijo, ga naredo za učitelja'. To je izredno težak poklic. Od človeka zahteva, da postane osebnost, da je moralno čvrst, šele potem je lahko dober učitelj. Ker pa imajo vsi reki v sebi le del resnice, je treba tudi povedati, da poučevanje nudi ob vsem naporu veliko zadovoljstva in človeka notranje bogati.«

– *Kako gledate na sedanje prevrednotenje naše novejšje zgodovine, odpiranje tiste plati dogajanj, ki je bila dolgo časa skrita?*

»Med NOB je bilo veliko pozitivnega, tovarštvo, požrtvovalnost, nesebičnost, bilo pa je žal tudi veliko svinjarije. Ko je šlo za oblast, nekateri vodilni niso izbirali sredstev, in tako je prišlo do pojavov, ki danes prihajajo na dan. Najbrž je res veliko odvisno od morale posameznika, če gre za vodilnega, pa toliko bolj.«

– *V svojem življenju ste preživeli številne prelomne trenutke. Zdaj ste jim ponovno priča. Kako jih doživljate?*

»Da, prelomni so ti dogodki, še posebno za Slovenijo. Kot mladenič sem se zelo rad ukvarjal z mislijo o samostojni in neodvisni Sloveniji. Okrog leta 1926 sem celo pripravil predavanje o možnosti nastanka samostojne Slovenije in ga imel na tajnem sestanku pristašev takrat prepovedanega Orla. Za primerjavo sem vzel Švico. Danes pa nisem več tako navdušen. Rasel in delal sem v Jugoslaviji, vedel sem za številne napake, ogorčen sem bil zaradi pritiskov na slovenstvo, vendar menim, da bi Slovenija le morala ohraniti čimveč stikov z jugoslovanskim prostorom, vendar seveda kot popolnoma samostojna država.

Ko berem in gledam, kaj se dogaja, se mi vse bolj zdi, da drži tista osnovna misel, ki pravi, da je globalno dogajanje boj med dobrim in zlim. Zdaj je videti, kot da smo v obdobju prevlade zla. Samo pogledajte, kaj se dogaja na Hrvaškem. Vsaka granata, vsak dan pa jih eksplodira na tisoče, stane skoraj toliko kot moja letošnja pokojnina. Koliko dobrin, koliko človeških življenj gre v nič! Vsi dolgovi Jugoslavije bi bili lahko desetkrat poplačani s tem denarjem. Kdo in kako bo vse to obnovil?«

V svojem vinogradu

Milan Markelj
SKOZI MNOGE PRELOMNE
TRENUTKE

– *Kam gre zgodovina kot boj med načeli dobrega in zla, k zmagi dobrega ali zla?*

»Mislim, da v posameznih obdobjih prevladuje enkrat zlo, drugič dobro. Dokončno pa zlo ne more zmagati, ker se toliko pozitivnega, trpljenje ljudi, dobra mišljenja in drugo le nabira, čeprav se zlo dogaja z vso strahoto. Včeraj sem bil povsem zaprepaden, ko sem slišal, da so v hrvaško-srbski vojni namerno ubijali tudi otroke. To so take stvari, v katere sploh ne morem verjeti.«

– *Torej zaupate v dobro kljub temu, kar se dandanes dogaja tako rekoč na našem pragu?*

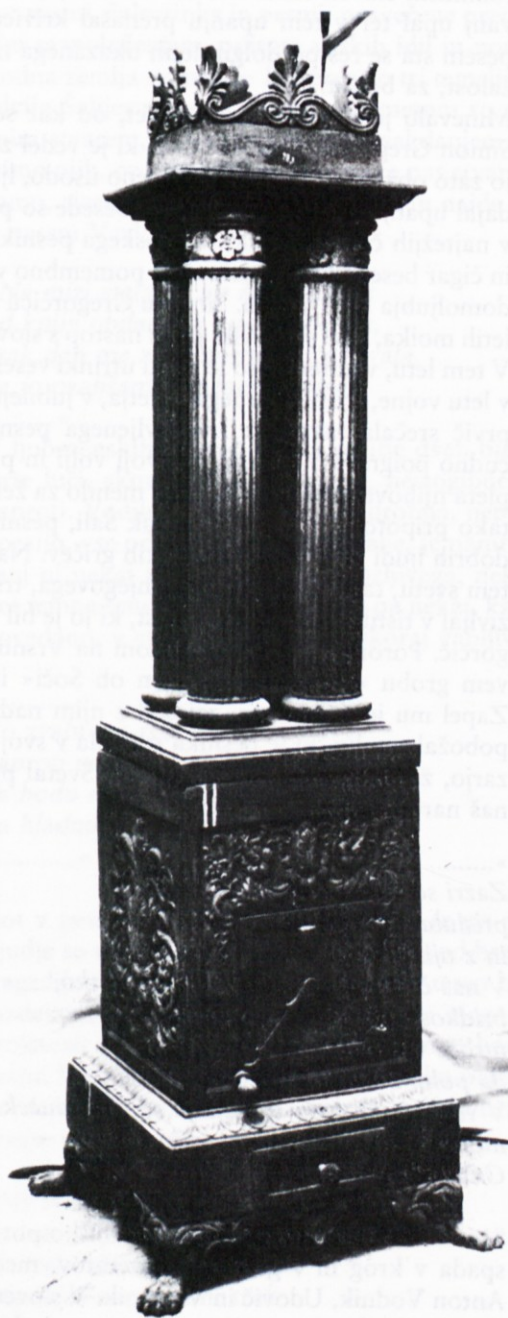
»V življenju me je vodila stara misel, ki sem jo večkrat povedal tudi dijakom v šoli: 'Tistega, kar vi ne želite, da bi vam storili, vi ne storite drugim', ali 'Kar sebi želiš, želi tudi drugim'. Če bi se ljudje tega držali, bi na svetu vladala mir in sožitje. Tako preprosto je to.«

Na Zabreški planini pod Stolom
(Vse fotografije v tem prispevku (ra-
zen prve) so last družine Dobovšek)

NAŠ POGOVOR
Rast 4/91

Peč s štirimi grelnimi stebri, dvorska železarna, Dolenjski muzej
Novo mesto (foto: Srečo Habič)

Marta Filli MOJE SREČANJE S PESNIKOM SEVERINOM ŠALIJEM

Davno je že od tega. Bilo je poletje, sončno in toplo. Nad gmajno so lebdele avgustovske meglice, nobena sapa ni vznemirjala listov. Kot da je čas obstal. Še Soča je lenobno tekla po dolini. In vendar ta spokojnost ni bila v uteho ljudem, ker je njihova srca pretesnò ovijal ledenomrzli oklep groze in strahu. Nad našo deželo je divjala bratomorna vojna in sejala žalost in smrt. Bilo je leto 1944, prvo po prenehanju tuje nadvlade nad to zemljo, leto, ki ga je naš tolminski človek čakal kot čas odrešenja, o njem sanjal dolgo četrto stoletja in vanj upal ter v tem upanju prenašal krivice zatiranja. Slovenska beseda in pesem sta se res po dolgih letih ukazanega molka zopet oglasili, vendar le za žalost, za bolest.

Minevalo je v tistih dneh sto let, od kar se je na Vrsnem rodil naš pesnik Simon Gregorčič, preroški duh, ki je vedel za trpljenje, namenjeno tej zemlji, jo zato obžaloval in tožil nad njeno usodo, ljudi pa hrabil s svojo besedo, jim dajal upanja in moči. In njegove besede so prodrle v srca in v njih živele tudi v najtežjih časih. Ni bilo slovenskega pesnika, ki bi bil tako globoko ljubljen in čigar beseda bi odigrala tako pomembno vlogo za ohranitev samozavesti in domoljubja med ljudmi. Simonu Gregorčiču so v Tolminu posvetili, po dolgih letih molka, prvi slovenski javni nastop s slovensko peto in govornico besedo. V tem letu, v katerem so le redki utrinki veselja osvetljevali bridke sence smrti, v letu vojne, sredi prelepega poletja, v jubilejnem letu Simona Gregorčiča, sem prvič srečala takrat že uveljavljenega pesnika Severina Šalija. Življenje se čudno poigrava z ljudmi, po svoji volji in presoji usmerja njihova pota, prepleta njihove usode, ne da bi se menilo za želje, misli in načrte. Morda je prav tako pripotoval v Tolmin pesnik Šali, pesnik Krke, »reke sanjajoče«, njenih dobrih ljudi in mehkih dolenjskih gričev. Na tem obrobju slovenske zemlje, v tem svetu, tako drugačnem od njegovega, tršem a kljub temu lepem, je podoživljal v tistih vojnih dneh bolest, ki jo je bil v svoje speve izlil naš Simon Gregorčič. Poromal je na njegov dom na Vrsno pod Krnom, postal je ob njegovem grobu »na gričku zelenem ob Soči« in mu poklonil prelepo pesnitev. Zapel mu je v pozdrav, zajokal z njim nad Sočo, ki je spet »krvava tekla«, pobožal zemljo, ki je pesnika sprejela v svoj mir in izpovedal svoj up v svetlo zarjo, že vstajajočo nad obzorjem. Svetal privid, prežet z upanjem, da se za naš narod začneja nov čas.

».....

*Zazri se, Simon: jutra že cveto,
prisluhni, Pesnik: žalosti mrjo
in z njimi smrt.*

*V naš črni prt golobčki tvoji oljke tko,
bridkost polega v božji grob,
mrličje večnost povezuje v snop,
da polni z njimi žitnico rodov.*

*V vstajenjski zvon spreminja se naš nauček:
moliva zdaj – in upajva – in verujva –
GORIŠKI SLAVČEK!«*

KULTURA
Rast 4/1991

Severin Šali je nastopil svojo umetniško pot tik pred drugo svetovno vojno in spada v krog in v generacijo literatov, med katerimi so bili vidnejša imena Anton Vodnik, Udovič in Vipotnik. V slovenskem literarnem svetu se je pojavil tiho in skromno, njegov vzpon pa je bil nagel in drzen. Takratno javno

mnenje je njegov Spev rodni zemlji vzporejalo z Župančičevo Dumo. Vse oči takratnega književnega sveta so bile uprte vanj. V tistem daljnem poletju 1944. leta je Šali že imel, poleg številnih objav v revijalnem tisku, tri samostojne zbirke, in sicer: Slap tišine (1940), Srečavanja s smrtjo (1943), šopek izpovedi za tiste žalostne dni, in Spev rodni zemlji (1944), prvi in edini natisnjeni od treh načrtovanih spevov, namenjenih Zemlji, Materi in Slovenski besedi.

Zbirka Slap tišine je bila ob izidu pomembna novost v slovenski liriki, saj je odpirala pot iz tako imenovane »nove stvarnosti« nazaj v romantiko in mistiko. Pesmi, na zunaj čiste, zlasti v ritmu in rimah, so tihe, lirične izpovedi, nežne in rahle, mehke in tople. V zbirki so zajeti trije ciklusi, in sicer ljubezenske pesmi, žalostinke in pesmi, posvečene predmetom, pokrajinskim in časovnim razpoloženjem, opisom vaških idil in notranjih osvetljav stvari.

Rodna zemlja – mati – ljubezen so tri temeljne misli, ki se okoli njih in zanje odvija Šalijeva pesem. Pesmi predmetom so namenjene drobnim nepomembnim stvarjem, ki nas obdajajo v vsakdanjem življenju, pa gremo neprizadeti mimo njih, ne opazimo jih, ker so za nas stvari, ki jih potrebujemo in uporabljamo, sicer pa so mrtve. Pesnik išče in najde v njih iskro živega. Lep primer je pesem Vazi:

*»Na mizi stala je, ko živ predmet
od knjig obdana, z njimi šepetala,
vsak dan me z nežnostjo pričakovala,
da jo ozaljšam v rožnati razcvet.*

.....«

V ljubezenskih pesmih opeva sožitje dveh bitij, njuno skupno pot v soju zastrte luči, skozi radost in bolesti, neizogibnemu, usojenemu koncu – smrti naproti. Vodilna misel, ki se kot drobna, nepretrgana nit vleče skozi Šalijevo poezijo, vse od teh prvih pesmi dalje, je namreč zavestna misel na smrt. Smrt zanj ni nekaj zastrahujočega, grozljivega, nekaj, kar s svojo usojenostjo leži kot temna senca nad življenji, pač pa nekaj, kar mora priti in pride tiho, nenapovedano, v svoji tajinstvenosti skoraj vabljivo.

».....«

*Ko zvabi me tvoj klic na Žale,
naproti pošlji mi pomlad,
da bodo rože ji odpale
na hladno pot izpod arkad.*

.....«

Kot v pesnikovi najtemnejši slutnji se je po naši domovini razdivjala vojna. Ljudje so umirali pod tujčevno, pa tudi pod bratovo roko. Pesnik je sodoživljal tragedijo svojega naroda in nihal med temo brezupa in zarjo upanja. Žalost, razdejanje, taborišča, smrti, so dodale njegovemu prirojenemu nagnjenju k otožnosti še globlje razsežnosti. Vso svojo boleost in mračne misli je izlil v niz pesmi Srečavanja s smrtjo, ki so globoko občutene izpovedi trpečega. Smrt ni več samo pojem, samo gola beseda, pač pa nekaj, kar je stalno prisotno v življenju, na vasi, med ljudmi in v srcih.

*»Na vseh križpotjih me srečuješ,
vse ure nosijo tvoj znak,
ob vseh ležiščih mi nočuješ,
pripenjaš nanje žalni trak.*

.....«

Misel na smrt preveva tudi prelepo pesnitev iz leta 1944 Spev rodni zemlji, ki je ena sama izpoved ljubezni, popolne predanosti zemlji, Zemlji z veliko začetnico, hkrati je tožba nad njeno zlo usodo, bridka tožba, prežeta z mislijo na smrt, proti koncu pa se prelevi v vrisk radosti ob zarji vstajenja. Spev rodni zemlji bo prav gotovo ostal med biseri slovenske lirike, saj je tudi jezikovno zelo bogat, njegova največja vrednota pa je v tem, da iz njega živo in barvito izstopa in se pred nami, kot jasna podoba, oblikuje bistvo: odnos do slovenstva. Rodna zemlja, mati, slovenstvo so pojmi, ki se v Šalijevem srcu in v njegovi besedi zlivajo v eno samo ljubezen. Vse njegovo delo je prežeto z njo in posvečeno njej.

Bilo je leto 1944. Neurejen čas po petindvajsetletni italijanski okupaciji in čezenj vojna vihra z umiranjem in umori, z deportacijami, s strahom v srcih in tesnobo. Vse to sredi nenavadno lepega poletja. V Tolminu je potekal prvi tečaj slovenskega jezika, slovenske književnosti in zgodovine za mlade učitelje in druge razumnike. Vsi smo izhajali iz italijanskih šol. Pred nami je bil nov čas, ki je terjal nova znanja, do katerih so nam dotlej bila vsa vrata zaprta. Tečaj je vodil naš rojak iz Kreda pri Kobaridu, slovenski pesnik, dr. Joža Lovrenčič. Predavala sta še dva pesnika, prof. Vinko Beličič in dr. Tine Debeljak. Z njimi, njegovimi prijatelji in literarnimi sodelavci, je v Tolmin prišel Severin Šali. Nekega dne nam je v razredu bral svoje pesmi. Ni imel mnogo poslušalcev, bilo nas je malo, morda kakih trideset, a vsi smo bili mladi in navdušeni in poezija nam je predstavljala svet lepega, slovenska beseda pa je bila za nas ena največjih dragotin. Ljubili smo jo s čustvom, ki so nam ga naši starši zavestno in prizadevno vcepljali vse od otroštva, opijanjali smo se ob njenem zvoku, bila je izpolnitev vseh naših hrepenenj. Težko je danes razložiti in najbrž tudi težko mladim razumeti, kaj je nam takrat pomenilo srečanje s temi pomembnimi ljudmi, predstavniki našega literarnega sveta. Za nami je bil čas otroštva, mlada leta, ko so nas vzgajali v tujem duhu, upajoč, da bo čas v nas izničil ljubezen do vsega, kar je slovensko, do besede, do pesmi, do vrednot, ki v človeku hrabrijo narodno zavest. Bili smo do kraja ponižani in žalostni. Potem pa naenkrat to bogastvo slovenske besede, odprta vrata v svet, ki je bil tudi naš, a ga nismo poznali, ga nismo smeli poznati. In med nami ljudje, književniki, ki so nam vsak dan sproti delili to novo bogastvo, katerih besede so padale na plodna tla naših src.

Severin Šali ni predaval. Sprehajal se je po naši Tolminski, obiskal je domačijo Simona Gregorčiča na Vrsnem in Pregljevo pri Sv. Luciji. Doživljal je njun svet, njuna hrepenenja, njune tožbe in upe.

Ob popoldnevih smo skupaj posedali na produ ob Tolminki, ledeno mrzli rečici, ki se le malo spodaj izliva v Sočo. Prinašala nam je hlad svojih izvirov izpod Rdečega roba in blažila vročino tistih avgustovskih dni. Pogovarjali smo se dolge ure, vpijali smo vase vsako njegovo besedo in med nami se je počasi tkala prijateljska vez, ki je čas ni mogel zatreti.

Nekega dne smo s pesnikoma Šalijem in Beličičem zarotniško pripravili drobno presenečenje dr. Joži Lovrenčiču. Pred šolskim posloppjem smo mu zapeli ponarodelo pesem Dekle, daj mi rož rdečih, katere besedilo je on napisal, čeprav le malokdo to ve. Napisal jo je kot petošolec, zato so mu jo izdali pod psevdonimom, ker bi imel sicer težave v šoli zaradi ljubezenske vsebine. Bil je neskončno presenečen in srečen, mi pa razposajeno veseli. Trenutki, ki jim je mladost dodajala svoj svit in jih zato ni moč pozabiti.

Jaz sem imela takrat za seboj nekaj tako imenovanih »mladostnih grehov«, v okorni slovenščini nevesče napisanih pesmi. Nastale so v trenutkih tišine, ko so iz vstajajočih senc sanje stopile v moj svet, katerega sem skrbno čuvala in skrivala, da nihče ni vedel zanj. V tistem času in iz tistega sveta sem nenadoma

ugledala svet prave poezije in začutila sem nevidne vezi, ki so me kot tanke srebrne niti vezale nanj. Začela sem razmišljati drugače in globje o sebi in spoznala sem resnice, ki so mi bile prej zastrte. V poeziji Severina Šalija sem odkrila mnogo svojih lastnih čustev, zato mi je postajala bolj in bolj sorodna. Predvsem mi je bila ljuba in domača tista njegova nagnjenost k otožnosti, tista zastrta žalost, ki preveva vso njegovo poezijo, kajti tudi v meni je mnogo mračnega, ki se je v tistih težkih časih še poglobilo. V Šalijevi poeziji pa je v otožnost prodirala tudi luč, v njej je bil prostor za upanje, vsebovala je silo, ki je oživiljala domačnost in lepoto. Kakor bi bila nastajala v drugem času, napisana za drugačen svet. Zato sem jo spet in spet prebirala, jo doživljala in se k njej vračala pogosto tudi v kasnejših letih. In ko se danes hrepeneče vracam nazaj in iščem dneve svoje mladosti, vem, zakaj mi je tisto toplo poletje, tisti avgustovski čas, navidez lep, v resnici pa ožarjen s krvavo zarjo, tisto novo, nikdar sluteno prijateljstvo, položilo v srce toliko nepozabno lepega, nove upe in toplino, ki so dolga leta hrabrilili moje opotekajoče se korake skozi življenje.

Bilo je leto 1944, leto, v katerem je izšel Severina Šalija Spev rodni zemlji. Potem je pesnik nenadoma umolknil, umolknil za svet. Njegova pesem pa je v senci živela dalje, pregnana tja od ljudi, brezčutnih za lepoto in bogastvo duha, in čakala na čas, ko je spet svobodno zapela. Moje prijateljstvo s Severinom je ostalo živo vsa leta in bežna, mnogokrat redka srečanja, so bila zame svetli trenutki, ožarjeni s spomini na ono davno poletje, sončno in toplo, brez vsake sapice, na poletje sredi vojnega časa, sredi mojih mladih let.

V Tolminu, jeseni 1991. leta

Severin Šali **PISATELJICA MARIJA KMETOVA** Zapis ob stoletnici rojstva

Po prijazni Temeniški dolini od Trebnjega do Gabra je le dobrih enajst kilometrov. Prijazen, ozek svet z vijugasto Temenico, ki je poleti potok, spomladi in jeseni pa se razlije kot reka čez ozko strugo. Na teh enajstih kilometrih pa imamo kar tri literarne postaje oziroma tri rojstne kraje ustvarjalcev pesniške in prozne besede: v Trebnjem je bil rojen Pavle Golia, pesnik, dramatik in dramaturg (1887–1959), v Gabru, tedaj še ločenem na Veliki in Mali Gaber, je rojstni dom Ivana Zorca (1880–1952), pripovednika ljudi ob Temenici in zgodovinskih povesti o Stični in njenem okolju, vmes pa je še Šentlovrenc s svojo šolo, v kateri se je 31. januarja leta 1891 rodila Marija Kmetova. Njen oče Vincencij, doma iz bližnje Krtine, je bil ob Marijinem rojstvu ravnatelj šentlovske šole. »Oče je umrl, ko sem imela komaj štiri leta. Zapustil nas je osmero mladoletnih, nepreskrbljenih otrok«, je Kmetova zapisala v svoji knjigi Moja pota.

Ljudsko šolo je obiskovala v Šentlovcu in v Mariboru. Za vdovo in njenih osmero otrok življenje vsekakor ni bilo lahko. Vendar je Marija prišla v meščansko šolo pri ljubljanskih uršulinkah in prav tam končala tudi učiteljske. Že v meščanski šoli je izdajala šolski list Lilije in pisala v mladinske liste. Torej je bila že rojena za pero. Po učiteljski maturi leta 1910 je dobila učiteljsko službo na slovenski Ciril-Methodovi šoli v Trstu, kjer je ostala devet let, poučevala in pisala.

Kmetova je bila zaljubljena v Trst, ki je bil tedaj, pred prvo vojno in še do italijanske zasedbe, pravo kozmopolitsko mesto in kulturno močno razgibano.

Severin Šali
PISATELJICA MARIJA
KMETOVA

Pisateljica Marija Kmetova
(1891–1974)

Družila se je z nekaterimi našimi literati, živečimi tamkaj, in »grozno veliko brala« Cankarja, Dostojevskega in različne tedanje modne pisatelje. Zlasti je bil njen pravi evangelijski neobširni roman danskega pisatelja Jacobsena: Niels Lyhne (življenje ateista). V svojih tržaških letih je veliko pisala v različne liste in revije – pesmi, prozo, drame. Njena najboljša drama Mati – odnos matere do pohabljenega otroka, so v Trstu igrali leta 1918, med obema vojnama v Šentjakobskem gledališču v Ljubljani, letos, ob stoletnici njenega rojstva, pa jo je dalo na domači oder v Šentlovrencu Kulturno-umetniško društvo Marije Kmetove v Šentlovrencu, v režiji Staneta Pečka iz Mokronoga. Bilo je pravo krajevno slavje.

Ko je Trst po prvi vojni okupirala Italija, ga je Kmetova vsa užaljena zapustila in leta 1919 prišla v Ljubljano. Zaradi zdravja je bila kmalu upokojena. In vendar je dočakala malo manj kot 84 let.

Po različnih objavah v listih in revijah med svojo »tržaščino« so se po prihodu v Ljubljano začele kar vrstiti njene knjižne objave. 1920 izbor njenih črtic Bille, naslednje leto Helena, novele in dramski prizor Karikature, 1925 roman V metežu, naslednje leto izbor proze Večerna pisma. Kot je tedaj zapisal naš pomembni ocenjevalec Franc Koblar, je bila Kmetova ob svojem času »najbolj brana slovenska pripovednica«.

Po teh izdajah svojih črtic, novel in romana je leta 1933 izdala pri Mohorjevi družbi simpatično in z znanjem napisano romansirano biografijo Sveti Frančišek Asiški (ob 700-letnici njegove smrti). Isto leto je izdala tudi zgodbo svojih mladih let Moja pota in poljudno knjigo za mladino Lovci na mikrobo. Po drugi vojni je postala članica Društva slovenskih pisateljev in Društva prevajalcev – saj je poznala nekaj jezikov in je precej prevajala. Leta 1951 so v rodnem Šentlovrencu, kamor se je rada vračala, ustanovili KUD Marije Kmetove in se tako vredno oddolžili svoji pomembni krajanki. Založba Mladinska knjiga v Ljubljani je leta 1972 izdala mikavno in kleno pisane zgodbe za mladino Bureži–Brbrači. Tej knjigi je lep in tehten uvod napisal esejist in knjižni ocenjevalec Božidar Borko.

Ta naša pisateljica in vse življenje prizadevna kulturna delavka je umrla v Ljubljani 13. novembra 1974. Šentlovrenčani so jo hoteli prepeljati v Šentlovrenc. Ker pa je troje osmrtnic, sorodnikov, Društva slovenskih pisateljev in Društva prevajalcev, izšlo v Delu šele čez dva dni, so jo domačini zamudili – prišli so ponjo, ko je bila ravno pokopana na ljubljanskih Žalah...

Za spoznavanje duševnega, pisateljskega sveta Marije Kmetove in za njene življenjske poti je vsekakor treba poznati dvoje njenih del: roman V metežu in knjigo Moja pota. V metežu transponira Kmetova svoja doživetja, spoznanja in čustva v like drugih oseb, odkriva pa predvsem sebe.

O knjigi Moja pota je ob izidu leta 1934 napisal v Ljubljanskem zvonu Vinko Košak: »... knjiga je važen dokument za spoznavanje človeške duše, njenih dvigov in padcev ter razkola med močjo in voljo.«

Franc Koblar, kritik širokih pogledov in pošten do vseh, pravi isto leto v reviji Dom in svet: »Moja pot je tedaj tiha knjiga, več kakor leposlovno delo. Čeprav ne pretresa, pa kliče in vabi, vsaj z nekaterimi bridko odprtimi stranmi...«

Delo te naše, vsaj za njen čas tako pomembne pisateljice, še ni prav ovrednoteno. Božidar Borko je v mladinski knjigi Bureži–Brbrači (1974) res napisal prvi po letu, prav simpatično spremno besedo. V letošnji junijski številki Celovškega zvona je Franca Buttolo objavila svoj esej o romanu Kmetove V metežu z naslovom, ki pravzaprav malo pove: Samouničenje kot resnica transcendentnega ateizma, vendar je ostala le nekje na površju, oziroma nadaljuje oceno Kmetove iz Leksikona Cankarjeve založbe – Slovenska književnost/1982): »Sprva bojevito napredna, a po raznih neuspehih in krizah

zašla v versko mistiko.« Ta oznaka: zašla v versko mistiko, je bila že tedaj povsem nepotrebna. Butollova po svoje nadaljuje: »Res polnokvno literaturo je pisala do leta 1925, ateistična pisateljica pa je bila do leta 1920, ko se je vsa predala veri in se odrekla vsem modernističnim pogledom na življenje in človeka.« Taki, s časom pogojeni »predalčki« in kalupi literarnih ocenjevalcev, so seveda docela odveč in za slehernega avtorja krivični.

Kako je torej z razglašenim »ateizmom« Marije Kmetove? Kmetovo sem srečeval v Društvu slovenskih pisateljev (že to članstvo govori proti njenemu »misticizmu« in »mistiki«). Njen bolj literarni in modni »ateizem« pa njena vrnitev k vernosti vsekakor nista bili taki, da bi bilo potrebno neko »spreobrnjenje«. Njeni tržaški »modernistični pogledi na človeka in življenje« so bili odsev kozmopolitskega Trsta, branja tedanje literature, in seveda njenih duševnih bojov. Ko se je razblinila podoba njenega Trsta v prvi svetovni vojni in po nji, pa tudi svet okrog nje, ki je izgubil veliko svojih »modernizmov«, se je Kmetova vrnila v vernost svojih zgodnjih let. Navsezadnje je osebna sreča več kot še tako modernistični pogledi. To, kar omenjam, je iz pogovora z njo, saj tedaj ji še niso dajali oznak »misticizem« in »versko mračnjaštvo«.

Marija Kmetova je tudi po svojem »nemodernističnem« življenju ostala nad vse radoživa, vesela in dejavna do zadnjega. V času po prvi vojni je mnogo velikih duhov, spričo vseh grozot, našlo svoj smisel v vernosti. In če je tudi Kmetova v tem odkrila svoj smisel in vedrino za življenje, zakaj bi ji to danes očitali?

Sleherna ustvarjalnost se preliva čez kalupe, skonstruirane v takem in drugačnem času od neustvarjalcev. Bodimo pošteni in pravični do vseh, ki so s svojim peresom obogatili našo ustvarjalnost, tudi če so te ustvarjalke ženske. Različne »krilatice« so odveč in tudi krivične.

Še o njenem priimku. Ne vem, zakaj bi pisali M. Kmet, saj se je vse življenje podpisovala Kmetova.

Mihael Glavan

ADAMIČEVA LITERARNA IN DUHOVNA USODA

Mali esej ob 40-letnici smrti Louisa Adamiča (1898–1951)

Literarno-etični sestav

Adamičevo literarno ustvarjanje na prvi pogled daje vtis zelo pragmatičnega pisanja, pripovednost besedil je zelo konkretna. To je pravzaprav dokaj presenetljivo ob dejstvu, da je njegova začetna provenienca povsem literarna, saj je pričel s prevajanjem tako subtilnih avtorjev kot sta Cankar in Voranc, medtem ko so njegovi prvi povsem izvirni literarni spisi zelo prozaični, kakor da bi presedlal s konja na osla. Razloge za tako izhodišče nam ponuja Amerika s svojo literaturo vred. Podstat njegovi izvirni tvornosti je 19-letna trda osebna izkušnja v novem svetu in na njej temelječa spoznanja, večinoma pridobljena po metodi lastne kože.

Kljub vsemu pa je Adamičevo izvirno leposlovje le preveč slojevito, da bi ga mogli tudi v kratkem zarisu odpraviti s tako površno oznako. Tudi brez podrobne analize opusa si moramo vsaj na kratko ogledati pisateljev vrednotni in estetski sestav v njegovem najbolj značilnem in tudi literarno nemara najboljšem segmentu, njegovi avtobiografski prozi. Sem gotovo sodijo njegova dela: **Smeh v džungli** (Laughing in the Jungle), 1932 (v slovenščini 1933), **Vrnitev v rodni kraj** (The Native's Return), 1934 (v slovenščini šele 1962), in **Orel in korenine** (The Eagle and the Roots), 1952 (v slovenščini šele 1969 in 1981).

Rojstna hiša L. Adamiča pred desetletji, danes je v slabšem stanju

Vse te knjige kljub zelo konkretni pripovednosti močno presegajo spominsko kroničnost in se razraščajo v imaginativno fikcijo – torej literaturo in v literarizirano esejistiko. V vrednotenjskem sestavu teh spisov močno izstopa odprt vitalizem nevezane svobode, ki pa je zelo naravnost in eksplicitno utemeljen na humanizmu in razmeroma strogem moralizmu. Zapletene eshatologije, mistike in metafizike tu ni, je pa svet zapolnjen s strogim novodobnim etičnim kodeksom, ki odločno zametuje stihijo, nekritično zapadanje nagonskosti, nepoštenju vsake vrste, ki časti čisto, dobro in lepo ter zapoveduje človekovo zavestno selekcijo dobrega od slabega, vrednega od nevrednega.

Pri pregledu del se zelo ostro izkaže, da v svojih etičnih izhodiščih Adamič ni nikakršen anarholiberalci ali celo buržoazni dekadent, ki ga je pokvaril blagor ameriškega gospodarskega čudeža, ampak odkritosrčen demokrat z vgrajenim trdnim moralnim merilom. Tak je tudi v zasebnem življenju. Za njegov vrednostni sistem lahko trdimo, da je tipično ameriški v dobrem pomenu te kvalifikacije. Takšni idejni in etični naravnosti, posebej še ob upoštevanju, da Adamič ni imel nobene temeljite evropske filozofsko-estetske izobrazbe, ustreza tudi njegov literarni model, ki razumljivo teži k neposrednemu poimenovanju občutij, razmerij, doživetij in razmisleka. Tako je povsem pričakovano in nepresenetljivo, da so tudi njegova besedila, ki so sicer proizvodi stvariteljskega procesa, pogosto zapisana kot reportaža, esej, razgibana pripoved o konkretnem, v živo videnem in imaginativno le malo predelanem življenju.

V zgodnji knjigi *Smeh v džungli* je, kakor pogosto delajo mladi avtorji, Adamič podal zelo globalno in sintetično opažanje in vrednotenje ameriške razvijajoče se družbe v tistem času. Njegova ocena je hudo črna. Že v naslovu svojo deželo izenačuje z džunglo, v kateri življenje urejajo temu primerni socialni in moralni zakoni. Proklamirana in toliko čaščena svoboda se mu razkriva kot brutalni individualizem, stihijski boj vseh proti vsem, s pravico močnejšega, da preživi. Poglavitno načelo te družbe grobe prosperitete, načelo osebnega uspeha (*The American Dream*) peha ljudi v obsedenost, ki je tragična v obeh primerih: neuspešne (*losers*) pohabi s porazom, uspešne (*winners*) pa opehari s spoznanjem, da neustavljivi gon po nadaljevanju uspešnosti in njenem neprestanem večanju prav tako pripelje do izgube svobode, sreče in naravne sproščenosti, torej prav tako v nič. Osrečujočega življenjskega čara, »milosti življenja« samega po sebi ameriška industrijska družba ne more dati. Kar lahko da, je socialna varnost za pošteno in trdo delo, ki pa ljudi izmzgava do razčlovečenja.

Tak je torej Adamičev moralni tloris, oprt na resnične ljudi in njih usode, na množico brezimnih slovanskih bilk, tudi njegove osebne, ki so strohnele v humus ameriške civilizacije. Svojo osebno etično, miselno in estetsko usmerjenost je Adamič zvezal s sorodno slovensko (*Prežihov Voranc, Ivan Cankar* – v socialni prozi), drugo evropsko (*Anatole France, Romain Rolland, Maksim Gorki*) in ameriško literaturo (*Theodor Dreiser, Henry Adams, Sinclair Lewis, Francis Scott Fitzgerald, Sherwood Anderson, Eugen O'Neil, Dos Passos* idr.). Odlike teh sodobnih človeških prispodob ali parabol so na tistih mestih, ko avtor svoje podobe junakov iztanjša v individualne odtenke in različice. Naj iz *Smeha v džungli* omenimo le najbolj centralno zgodbo Lenarda Podgornika, Slovenca z dušo, ki po dolgoletnem garanju in mnogih porazih najde odrešitev v svojevrstnem tolstojanstvu, v življenju v prvinski naravi brez družbenih obveznosti in konvencij. Z največjo prizadetostjo je oblikovan in povzdignjen nad vse druge tragični portret priseljenke Milke Tanasičeve, plemenite proletarke in garaške trpinke, ki je v Ameriki izgubila poleg zdravja in mladosti tudi tri može in sedem otrok. Adamič sam pravi, da je ta ženska simbol balkanskih priseljenk v Ameriki.

Mihael Glavan
ADAMIČEVA LITERARNA
IN DUHOVNA PODOBA

Louis in žena Stella, 1933

In kakšno vizijo, izhod, filozofijo možnega bivanja v ameriški džungli bi avtor lahko sprejel zase in ponudil drugim v premislek in preizkus? To je lahko človekov personalistični voluntarizem, osebna duhovna moč in volja. Ta je vsa zemeljska, radoživa in značilno ameriška, zunaj metafizike. Že v naslovu je izražena v smehu, torej v duševnem in telesnem zdravju, vsaj v teh zgodnjih delih še dokaj poenostavljenem vitalističnem položaju osebne premoči nad metafizičnimi pokrajinami človekovega bivanja. Čeprav je ta smeh mestoma že dokaj grenak, je vendarle v tem času še jasno vidna avtorjeva vera v moč socialnih družbenih gibanj, ki bodo ameriško džunglo prerodila v civilizirano humano skupnost. S takega položaja se mu kažejo kot smiselna tudi vsa omejenjena posamezna žrtvovanja.

Če smo ob **Smehu v džungli** v obrisih zagledali Adamičev vrednostni sestav in estetske postopke, s katerimi predstavlja svojo ameriško domovino in jih zanjo obdrži tudi kasneje v bistvu nespremenjene, čeprav jih dopolnjuje in pogloblja, moramo temu nasproti postaviti njegovo doživljanje, vrednotenje in upodabljanje svoje prvotne, stare domovine.

Adamič je spomladi 1932 s svojo mlado, nežno in občutljivo ženo Stello prvič po skoraj dvajsetih letih obiskal svojo rodno domovino kot pravi Amerikanec. Hoteno in zavestno se je upiral sentimentu stare, čustveno nekritične, vrste. Njegovo zunanje in notranje amerikanstvo je bilo sicer pošteno in sezidano na trdnih svetovljanskih temeljih, brez obremenjevalnih čustvenih primesi slovenstva in evropejstva, ki bi votlile moderni racionalizem, toda zidar je bil vendarle naroden tukaj, zato je njegova ranljivost in dovzetnost za materino domovino in deželo svojega otroštva ostala živa, čeprav strogo regulirana. Kmalu je prišlo tudi bolj zavestno spoznanje, da vračanje v svojo predžungelsko civilizacijo, v predameriško naravno kulturo, ni konzervativen retrograden umik, temveč tudi pozitiven, žlahtneč napoj za zdrav civilizacijski vitalizem.

Adamičev opus domovinske proze je zelo bogat, toda njegove temeljne določilnice je mogoče podčrtati že ob pregledu **Vrnitve v rodni kraj**, ki je v letih 1932/33 nastajala v Sloveniji in v Jugoslaviji, ko je avtor doživel in pregnel najsilovitejše in najbolj rodovitno soočenje s svojo prvo domovino. Podoben izbruh, vendar vsebinsko ožji, izražen predvsem v sintagmi politike, nacionalne in osebne svobode, se mu je spet dogodil šele v času 2. svetovne vojne in revolucije.

Zemljevid te prve in najpomembnejše knjige o rodnem kraju nam pokaže zelo zanimivo panoramo doživljanja. Že ob sprejemu (v Dalmaciji) ga prevzame prvinski ponos ljudi, ki ga prav hitro prenese tudi nase (kljub svoji začetni tuji držji), ko pa pride domov na zeleno Dolenjsko, v svojo čudovito belo vas, k materi, bratom in sestram, do konca popoka skorja asfalte džungle. Tu se zadrži dva meseca in doživi neobremenjen sprejem slovenskih literatov z Otonom Župančičem na čelu, kar stiku z družino in naravo doda še spoj s kulturo in narodnim občestvom, tako da je ameriška distanca dokončno izničena. Ker pa je bil Adamič primarno novodobni ameriški razsvetljenec, kulturni filozof, si je tudi načrtno, namensko prizadeval raziskati človeške in življenjske vrednote, s katerimi bi dopolnil svojo ameriško duhovno izkušnjo. Tako ni samo nova bivanjska resničnost, ki jo je tu opazoval in doživljal, dogradila njegov vrednostni kodeks, ampak so na drugi strani tudi njegove esencialne smernice sooblikovale ali celo predelovale novodoživeto realnost. Literarne značilnosti te njegove knjige razločno kažejo, da je bilo na delu oboje, kar se lepo vidi pri prehajanju od objektivistične študije preko »nevtralne reportaže« do prave subjektivne fikcijske proze. Vse to je namreč mogoče najti v tej knjigi.

Sumarno povedano, njegov avtobiografski potopisni roman **Vrnitev v rodni kraj** ob mnogostrani pisanosti motivov v svojem vrednostnem sistemu raz-

KULTURA
Rast 4/1991

ločno kaže štiri temeljne postavke. Prva je prvinski, nereflektiran, nekodificiran, zato pa močan naraven stik slovenskega človeka s KULTURO.

Gre za zdravo nagonsko kulturo, ki ni odvisna od zelo razvite tehnične in sofisticirane izobrazbe ter izpopolnjene civilizacije. V osnovi je to po naravni poti razvit občutek, da je dobro in lepo, če človek stremlji po več kot zadovoljevanju neposredne koristnosti, da si humanizira svoje okolje, bivališča, sakralne objekte, znamenja, ki izražajo spoštljivost do človeka, narave in Boga, da ceni in nagrajuje tiste posameznike, ki so sposobni izvirne ustvarjalnosti na področju likovne, glasbene, graditeljske in literarne umetnosti. Sem sodijo tudi vsakdanja kulturna razmerja med ljudmi, za katera se zdi, kot da izvira iz tisočletne skupne prisotnosti na tej zemlji, da sta jih nekako prvinsko, pogansko, skupaj ustvarila zemlja in človek, izražajo pa se v osnovnih vedenjskih modelih: poštenosti, gostoljublju, spoštovanju starosti in izkušenosti, v sproščenem odnosu do življenja in smrti, v občutku lokalne, narodne in jezikovne pripadnosti, skratka, nekakšna splošna srčna kultura. Na tem področju se mu je kazalo, da Amerika še ne vzdrži primerjave z »evropsko starko«. Ob pritrdilnem odnosu do te domače kulture pa je Adamič povsem razbremenjen rodoljubnega zapečkarstva in nacionalizma, nasprotno, zelo jasno čuti in v besedilu izraža, da je temu glasu Dume nujno potrebno dodati kozmopolitsko izkušnjo, da bi moralo biti v Ljubljani vsaj toliko tovarn kot knjigarn, ne manj tehničnih strokovnjakov kot pisateljev.

Louis Adamič, 1949

KULTURA
Rast 4/1991

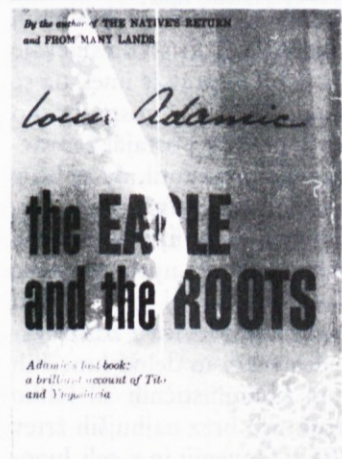
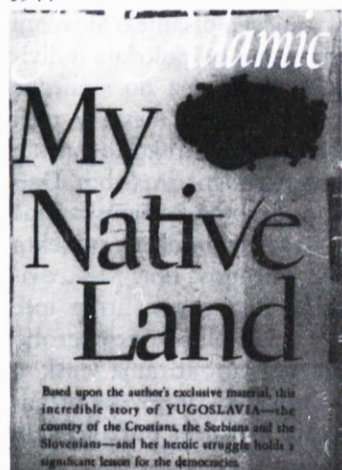
Druga domačijska vrednota, ki jo Adamič občuduje in postulira v tej knjigi, je kult poštenega, trdega DELA. Pri tem misli na še nealienirano delo, na tisto fizično in umsko prizadevanje, pri katerem človek z lastnim trudom nekaj sam ustvari, pa naj bo to lepo zorana njiva, skovano orodje, precizno zgrajena hiša, občuteno zapeta pesem ali umetniško napisana povest. Prepričan je, da tako predindustrijsko delo še ohranja človekovo dostojanstvo, medtem ko ga visokomehanizirano na ameriškem tekočem traku ne zagotavlja več in človeka bolj zaslužnjuje kakor osvobaja.

Tretja temeljna vrednota, okoli katere se zgošča Adamičevo pisanje o Sloveniji in Jugoslaviji je SVOBODA. Svoboda v celotnem razponu od položaja individuuma v razmerju do samega sebe, Boga in sobivajočih, pa do sinhrono socialno-politične situacije, delovanja države in človekovega mesta v njej. Težnjo po svobodi najde močno izraženo pri vseh tedanjih jugoslovanskih narodih, še najbolj zunanje poudarjeno pri južnjakih, Črnogorcih, Srbih, Dalmatincih, pri Slovencih in Hrvatih se mu zdi, da se ta prvotna življenjska moč izraža bolj zadržano, tiše in manj podjetno. Značilni izrazi svobodnega subjekta se mu kažejo tudi v obliki najmočnejših umetniških izbruhov, npr. Meštrovičevo kiparstvo, Njegoševa patetična epska poezija, Prešernova lirika ipd. Veliko manj sprejemljivi pa se Adamiču kažejo patriarhalni in celo grobo nasilniški socialni vzorci družine in države, npr. brezpravno zatiranje žensk in otrok, zagrizena klerikalna zaprtost nekaterih lokalnih srenj, lopovska bizantinska prevejanost nesramno goljufivega zgodnjekapitalističnega buržujstva in skorumpirana monarhistična srbska vladavina.

Četrto vrednoto je Adamič zaslužil v že tedaj močnih socialnih in duhovnih stremljenjih po razklenitvi in razdrtju družbenih konvencij, ki so utesnjevale Slovence in druge jugoslovanske narode. Prepričan je bil in prav je imel, da se med množicami gibljejo in valovijo sile, ki zahtevajo prodor v gospodarsko razvitejšo in predvsem bolj svobodno družbo. Ker je položaj postajal že travmatičen za vsako liberalno misel in akcijo, je daljnovidno zaslužil, da se bo v tej državi kmalu zlomilo. Toda zaradi trdoživih rodbinsko-plemenskih, verskih, nacionalističnih in patriarhalnih razmerij se je bal, da bo izbruh prišel v obliki strahotne krvave revolucije, ki se bo za izvršitev preloma uprla na grobe ideološke in ekstremne nacionalistične vzgibe. Kljub bojazni, ki se je v veliki meri kmalu udejanila, je takrat še menil, da bo nastajajoča levica z združevanjem intelektualcev, študentov in mladine sploh, delavskih in delno kmečkih množic ob razsvetljenem vodenju socialističnih in komunističnih sil lahko popeljala deželo v novo, liberalnejšo družbeno strukturo brez najhujših žrtev in travm. Zato je REVOLUCIONARNO GIBANJE v Sloveniji in v celi Jugoslaviji izrecno podprl ter hkrati ostro ožigosal beograjsko rojalistično-policijsko vladavino. Zaradi tega se je v slabem letu od široko slavljenega gosta prelevil v nezaželeno osebnost. Adamič in Stella sta morala na hitro zapustiti staro domovino. To svojo slednjo vrednoto, revolucionarno hotenje za prestop v bolj civilizirano socialno-pravno državo, je Adamič še stopnjeval s tem, da je po vrnitvi v Ameriko izdal brošuro **Struggle (Boj)**, ki je v celoti posvečena delavskemu razrednemu boju.

Za sintezo našega pogleda v Adamičevo slovstveno ustvarjalnost ob primerih **Smeha v džungli** in **Vrnitve v rodni kraj**, se nam razvidno pokaže, da je ob spoju obeh kultur in civilizacij njegov vrednostni sestav dosegel novo, višjo stopnjo. Svojo podobo močne svobodne in kulturne osebnosti s suverenim smehom nad razčlovečenostjo moderne ameriške civilizacije je bistveno dogradil, okreplil in notranje uravnovesil – tako pa tudi kvalitativno spremenil – z vrednotami: **kultura, svoboda, delo in revolucija**, ki si jih je priklical v svoje življenje in literaturo ob svoji izkušnji v Jugoslaviji. Spremenjen etični kodeks je spremenil tudi njegov literarni postopek, ki se je v drugi knjigi raz-

Naslovnica: Moja rodna dežela,
1944

Naslovnica: Orel in korenine, 1951

vezal v esejistično razmišljanjsko prozo z dokumentarnimi vložki. Še zmeraj je najmočnejši in najbolj prepričljiv pri portretiranju močnih osebnosti, npr. Meštrovič, Tito. Njegov smeh pa postaja manj prešeren, bolj grenak, manj ameriški in bolj slovenski.

Adamič in nacionalno

Adamičevi literarni in politični spisi, pa tudi korespondenca, članki in predavanja nam kažejo, kako je pisec prešel dolgo in zapleteno miselno pot od prvega samozavedanja o svoji neutajljivi dvojnosti slovenskega porekla in oblikovanosti v ameriški civilizaciji in kulturi. Vse njegovo literarno in politično delovanje temelji na tem razkolu in graditvi mostov za sintezo obeh polov. Adamičevo razmerje do nacionalnega se najbolj jasno izraža v že navedenih treh delih: **Smeh v džungli**, **Vrnitev v rodni kraj** in **Orel in korenine**. Ker je v svojem prvem obdobju (do 1932) zavestno intenzivno izdelal svoje amerikanstvo, z vrednostnim in estetskim sistemom vred, je ob svojem aktivnem posegu v slovensko eksistenco, osebno in narodno, že takoj v začetku jasno uvidel njene tedanje poglavitne lastnosti: pravo krizno situacijo naroda, ki je zatrla kategorije socialnega, ekonomskega in političnega do take mere, da se je Adamiču kazala edina razvidna kategorija slovenstva naša kultura, predvsem literatura. Od tu naprej nas zanima dvojje: kako se Adamiču kaže perspektiva Slovencev doma, znotraj naroda in v okviru jugoslovanske države in kako ozavestiti Ameriko o ugotovljenem položaju Slovencev.

To svojo drugo nalogo je temeljito obdelal v knjigi **Moja rodna dežela (My Native Land)**, 1943. V njej poleg izredno zanimive in slikovite, pa tudi verne in poštene predstavitve Slovenije in Jugoslavije, izriše njen pravi duhovni profil. Hkrati tudi povsem razvidno vzpostavi aktivno tezo, da so ti ljudje z dotokom svojih dragocenih idej, misli, etičnih in estetskih vrednot bistveno pozitivno dogradili Ameriko. V **Orlu in koreninah** je svoj etnicizem še razširil in poglobil. Če je poprej opazal dragocenost slovenske družbe predvsem v dejstvu, da ima v njej kultura moč za oblikovanje celotnih družbenih odnosov, kar si je želel tudi za Ameriko, zdaj dodaja, da ima naša nacija še druge tvorne kvalitete, npr. težnjo po svobodi, pravičnosti in resnici.

Ta knjiga je pravzaprav v celoti oblikovana na veri, da bo naš narod, in drugi jugoslovanski narodi, prav na osnovi teh teženj izklesal svojo prihodnjo duhovno in državno podobo. Potrditev se mu kaže v veličastnosti osvobodilne vojne, ki bo po njegovem mnenju vendarle, čeprav ob tolikšni krvi, omogočila novo, bolj kulturno, socialno in politično humano družbo. Veroval je tudi, da je maršal Tito prava oseba, da jugoslovanske narode vodi na taki novi poti. Take ideje so seveda apologija nacionalnega, nikakor pa ne nacionalističnega, za slednje kot Američan ni bil več dojemljiv.

Svojo kategorialno triado svobode, pravičnosti (socialne) in resnice (brez opazne metafizike) je vztrajno prenašal tudi v svoje pragmatično javno kulturno in politično delovanje v obeh domovinah. Amerika je od konjunkturnega pisatelja pričakovala in zahtevala, da neprestano javno nastopa in se opredeljuje do prav dnevnopolitičnega in potrošniškega nivoja, kakor tudi do vse-ameriškega in mednarodnega. Tudi opotekajoča se nova Jugoslavija ga je po ponujenem prstu zagrabila za celo roko in s pravo balkansko prevejanostjo tudi za srce. Adamič je v letih 1948–1950 preveč in prehitro pisal ter javno deloval. Ob načetem duševnem zdravju svoje žene si je nevarno drobil tudi svoje moči. V svoji pregretosti in izčrpanosti ni dovolj jasno videl, da je resnica vsake revolucije in države tudi njeno nasilje, iluzija in umor. Vojska in država se vselej borita za tostranske vrednote; bolj ko sta radikalni, več krvi prelijeta. V tem času sta bili na vrhuncu grobosti obe domovini: Jugoslavija v svoji kritični stiski komunistične države, ki je bila povrh še v primežu sovjet-

skega stalinističnega Informbiroja, Amerika pa v fazi retardacije demokracije, ki je s trdo roko morala budno krotiti radikalizem doma, če je hotela prevladati v Evropi in Aziji ter zaježiti sovjetsko ideološko in vojaško prodiranje. Taki državi sta potrebovali kulturo, predvsem kot konvencionalni alibi, ki blaži in olepšuje družbeni videz. Z **Orlom in koreninami** pa Adamič takih pričakovanj ni izpolnil ne v Jugoslaviji ne v Ameriki. Za prvo je bil preveč resni-coljuben in odkrit pri označevanju postopkov novih oblastnikov in preveč pregrešen pri kazanju poti v demokracijo. Tako je nadvse značilno, da so njegove zadnje poti v staro domovino čedalje bolj tajne, da jih oblastne strukture vežejo le nase in mu ne dovolijo med kulturnike in mase, kradejo mu celo pasuse iz knjige, ki jih lahko plasirajo v svoje propagandne namene, celote pa mu ne dovolijo objaviti. Adamič tako že v drugo beži iz Jugoslavije.

Nič bolje se mu ne godi v Ameriki, kjer je imperialistična vojaško – kapitalistična vladavina prepričana, da jo pisec ogroža s komunistično propagando, ko slavi Tita in razglašča, da je treba svet pravice, svobode in demokracije graditi na modelu etičnega socializma. Tako sta ga obsodila policijska sistema obeh držav, ob njiju pa še sovjetski, zoper katerega komunistični despotizem je prav tako pridigal in pisal. Simptomatično je, da vse do danes nobena od teh sil, torej celih štirideset let po smrti, noče priznati, da ga je ubila. Kdo ga je torej pokončal? Vse tri, kajti vsaka od njih je imela dovolj razlogov, da je z roko svojega agenta, morda pod duševno in telesno torturo tudi z Lojzetovo lastno, pritisnila tistega septembra na sprožilec puške. Tak Adamičev konec v tistem času ni bil posebej presenetljiv, ni bil tudi tipično slovenski, prej ameriški ali sovjetski.

Adamičev primer velikega Dolenjca, Slovenca, Jugoslovana, Američana in svetovljana je nedvomno tragičen. Človeku ni uspelo priti do končnega smisla, trajnega razodetja, ki bi ga morda dočakal v zreli umiritvi. Ostal je pri pragmatičnem, tostranskem, poškodljivem, nasilnem, iluzijskem svetu, ki ga je ubil, ker ni prenesel njegovega sproščenelega smeha. Adamič je bil kljub temu velik, tudi zato, ker ni hotel izkoristiti vojno-revolucijskega časa za osebno promocijo, za socialno in politično aktivizacijo v kaosu. Lahko bi pristal na zmagoviti kolektivizem in poveljčal Tita na tak način, da bi užival slavo in materialno udobje v Jugoslaviji. Lahko bi se pomiril s potrošništvom ameriškega establishmenta in ostal cenjen ter preskrbljen v Ameriki. Če bi preživel, bi bil danes najbrž razočaran revolucionar, ki bi nam povedal, da drsimo v bleiweisovsko mediokritetno slovenstvo, ki zmanjšuje naše objektivno zgodovinske in socialne možnosti, ki uveljavlja avtoblokado narodnjaško-krščanskega tipa, v katerem se morda celo dobro počuti.

Mountain View Farm, Adamičeva hiša, v kateri je je 4. septembra 1951 umrl

Milka Bobnar **NAJPOMEMBNEJŠI FILMSKI USTVARJALCI V NOVEM MESTU**

Namesto uvoda

Zgodovina slovenskega filma je mlada in žal za številne ljudi brez pravega pomena. Zaradi tega so po krivici prezrti tudi naši ustvarjalci tovrstne umetnosti. Nekateri trdijo, da velika večina Slovencev nima ustrezne razgledanosti na tem bogatem vrtljaku domačih in tujih filmskih trakov. Na drugi strani pa vsak dan v svojem okolju lahko ugotovljamo, da prebivalci vseh generacij – od najstarejših do najmlajših – največ prostega časa posvečajo gledanju filmov in televizijskih nadaljevanj. Psihologi so celo ugotavljali, da je otroku in mladostniku film velikokrat prvi in nekaterim edini vzgojitelj v dobrem, žal pa tudi v slabem. Kje so vzroki, da je naš gledalec filmov, posebno še videokaset, tako brezbrizno prepuščen samemu sebi? Res je, da imamo celo vrsto časopisov, revij in reklam, ki prinašajo novice o filmih, vendar je to pisarjenje ter obveščanje večkrat tako pogrošno, da si malo zahtevnejši bralci ali poslušalci s tem ne morejo pomagati, saj ljudi bolj poneumlja, kot ustrezno strokovno vodi. (Tako smo v vseh slovenskih časopisih lahko zasledili, koliko kg tehta Liz Taylor in koliko dolarjev je dala osmemu možu za popravilo zob.)

Večkrat sem že razmišljala, zakaj se noben strokovnjak ne loti kritike tega trivialnega pisanja, saj bi s tem lahko marsikom koristil in vplival na kvaliteto strahotne poplave potrošniško naravnanih besedil, ki jih tako uspešno presajamo iz ameriških bulvarskih revij. Verjetno bi bilo poniževalno za kakega doktorja literarnih in jezikoslovnih znanosti, če bi se lotil kritične presoje te pisarije. Dolenjski list in Studio D sta se dobro zavarovala pred takimi kritiki, saj le redkokdaj spregovorita o filmih. Tudi na RTV Slovenija skoraj ni izobraževalnih oddaj s tega področja. Še najbolj žalostno, predvsem pa nerazumljivo je, da celo v šolah nimamo sistematične, kvalitetne in strokovno posredovane filmske vzgoje, ker učitelj, ki naj bi skrbeli zanjo, nihče ustrezno ne izobražuje.

Revija Rast ima zavidanja vreden program, kar zadeva raznolikost vsebin. Ker njeno področje zajema vse vrste umetnosti, je prav, da vsaj skromno spregovorimo o najpomembnejših filmskih ustvarjalcih pri nas.

*

Mislím, da malo Dolenjcev ve, kako je Novo mesto povezano že s pionirjem slovenskega filma – **KARLOM GROSSMANNOM**. Ta se je zapisal v našo kulturno zgodovino kot prvi Slovenec, ki je snemal s filmsko kamero. To je bilo leta 1905, ko je posnel dva kratka filma: **Odhod od maše v Ljutomeru** in **Sejem v Ljutomeru**, naslednje leto pa še tretjega: **Na domačem vrtu**. Grossmann je bil skoraj deset let (1890–1900) koncipient v Novem mestu pri dr. Karlu Slancu, zavednem narodnjaku, prosvetitelju in publicistu. Verjetno je ta čas izredno vplival na vsestransko razgledanega bodočega odvetnika, ki je odšel v Ljutomer in se tam uveljavil kot napredni kulturni delavec, postal pravi mojster umetniške fotografije in začetnik našega filma, kar ima danes priznano zgodovinsko vrednost. Naj dodam še zanimivost, da je prva dama Grossmannovega in slovenskega filma **Na domačem vrtu** ter številnih njegovih fotografskih portretov doma iz Novega mesta, saj si je tukaj izbral ženo Matildo Mehora, s katero se je poročil 1901. leta.

Druga pomembna osebnost za zgodovino slovenskega filma je **BOŽIDAR JAKAC**, ki je s svojo filmsko kamero prvi zabeležil lepote in zanimivosti rojst-

nega mesta, okolice in Bele krajine, tedaj še polne vabečih pokrajinskih motivov, pisanih folklornih običajev ter prijaznih, odprtih src. Tako se je nabralo bogato filmsko gradivo, ki smo ga lahko spoznali tudi po televiziji v oddaji **Gibljive slike Božidarja Jakca**, ki jo je pred leti pripravil režiser Božo Šprajc. Strokovno je te filme uredil in jih predstavil Ivan Nemanič v knjigi **Filmski zapisi Božidarja Jakca**. Knjiga je dragocena, čeprav je v bistvu informativna, saj se Nemanič pri svojem vsakdanjem delu v Arhivu Republike Slovenije veliko ukvarja s filmi in kot Belokranjec Dolenjsko dobro pozna, kar je pomembno za proučevanje Jakčevega dela.

Ali ni žalostno, da v Novem mestu nimamo nobene kopije Jakčevih filmov, čeprav imamo izredno bogat njegov Dom. Vzrok je znan: film pri nas še nikdar ni bil enakovredno obravnavan z drugimi zvrstmi umetnosti.

Posebno mesto v filmski umetnosti po drugi svetovni vojni zavzemata **DUŠAN POVH** in **IVAN MARINČEK**, saj sta skoraj štirideset let aktivno sodelovala pri vseh zvrsteh: od vsakdanjih filmskih zapisov, zanimivih kratkih dokumentarcev, animiranih igrivosti do najzahtevnejših celovečernih umetniških filmov.

Dušan Povh rad hudomušno poučarja: »Novo mesto je SLOVENSKI HOLLYWOOD«

Stojan Pelko: »Film je medij, ki ima neprecenljivo magično moč povzemanja zgodovinskih stoletij v filmske sekunde.« (Stežice 1991)

Filip Robar-Dorin: »S filmom pišem svojo poezijo, svoje romane in antropološke eseje.« (Stežice 1991)

Zadnjih deset let je med nami najbolj prisoten **FILIP ROBAR-DORIN**. Njegove intelektualne sposobnosti, zagrizenost pri delu in kritičen odnos do aktualnih pojavov mu omogočajo premagovati številne ovire in ustvarjati pomembne filme, kot je **Veter v mreži**, za katerega sem prepričana, da ga bodo Novomeščani pravilno vrednotili že čez nekaj let. Med mlajšo generacijo režiserjev sodi **DAMJAN KOZOLE** iz Brežic, ki je maturiral v Novem mestu. Največ pozornosti je vzbudil s svojima »alternativnima filmoma« **Usodni telefon** in **Remington**, ki ju preveva mladostna svežina in nove, moderne vsebine. Skoraj vsak šolarček, ki mu črke še povzročajo resne preglavice, že pozna film Kekec, vedno znova pa pozabljamo, da je glasbo zanj napisal **MARJAN KOZINA**, naš odlični skladatelj. Čudovita je tudi njegova glasba v pretresljivem filmu Dolina miru, ki nas s svojo vsebino v dobri uri veliko bolj prizadene kot vsakdanja poročila modernih medijev s strahotnih bojišč. Na prvo mesto pa uvrščamo Kozinovo glasbo v filmu Na svoji zemlji.

Narobe bi bilo, če ne bi omenila vsaj nekaterih filmov ter njihovih režiserjev, ki so povezani z našim mestom in okolico. To velja za **BOŠTJANA HLADNIKA**, ki je posnel zanimiv dokumentarec **Ljudje ob Krki**. Za svoj mladinski film **Čas brez pravljič** je izbral kar naravni atelje – vas Belo Cerkev z njeno slikovito okolico.

Tudi režiser **FRANCI SLAK** je za filme Krizno obdobje, Eva in Hudodelci poiskal več prizorišč v Novem mestu. Čudovita Mirenska dolina je prevzela **BOŽIDARJA ŠPRAJCA**, da jo je ovekovečil v filmu Krč. Pravi direndaj je v Kostanjevici in bližnjih vaseh povzročil **RAJKO RANFL**, ko je leta 1987 snemal film **Živela svoboda**. Šentjernejski fantje so se tako vživeli v svoje vloge, da je njihov pretep v stari Recljevi gostilni prava mojstrovina.

Še in še bi lahko naštevala, toda ne smem prezreti, da se med mladimi publicisti, kritiki, filmskimi teoretiki uspešno uveljavlja Novomeščan **STOJAN PELKO**, sedaj glavni urednik edine slovenske filmske revije **EKRAN**. Pelko zna gledati in analizirati filme z razumom, znanjem in srcem. V njem je veliko nemirne ustvarjalnosti, želja po spoznavanju novega, iskanje lastnih teoretskih izhodišč, zato sem prepričana, da bo s svojim marljivim delom lahko pomagal pri strokovno znanstvenih analizah filmov. To nam dokazuje že Pelkovo sodelovanje pri zanimivi knjigi **V kraljestvu filma**, ki je izredno dragocena za zgodovino našega filma. Upam, da bo kdaj kaj več spregovoril o filmih **MARJAN BREZOVAR**, znani kritik, publicist, sedaj dramaturg na TV Slovenija.

To je zelo nepopoln spisek filmskih ustvarjalcev dolenske metropole, toda Povh jo že nekaj let poredno, a upravičeno označuje za »slovenski Hollywood«.

*

V letošnjem letu praznuje pomemben jubilej Dušan Povh, zato bom skušala predstaviti najprej njegovo delo. V Filmski enciklopediji iz leta 1990 na strani 356 beremo:

DUŠAN POVH, režiser, scenarist in montažer. Temu bi dodala še: vsestranski organizator, družbeni in društveni delavec ne samo na področju filma, ampak tudi športa.

Dušan Povh prejema šopek ob 60-letnici (1981) po projekciji svojih filmov na Tednu slovenskega filma v Novem mestu

Dušanova življenjska pot se je začela 27. marca 1921. leta v Novem mestu. Njegov oče, začetnik tekstilne industrije na Dolenjskem, je bil doma iz Mirne Peči. Najprej so izdelovali perilo, potem so imeli predilnico in tkalnico, tik pred drugo svetovno vojno so začeli graditi novo tovarno v Bršljinu, kjer je danes Novoteks. Dušanova mati je bila iz Gorice, od koder je zbežala med morijami prve svetovne vojne. S pridnostjo in sposobnostjo je pomagala možu, z dobrosrčnostjo, razumevanjem in ljubeznijo je vzgajala hčerko in sina, ki mu je za vse življenje postala vzor plemenitih vrlin človekove osebnosti. Dušan se je že v najzgodnejših letih vključil v glasbeno in gledališko življenje Novega mesta, ki je bilo tedaj precej razgibano. Prav tako se je že kot kratkohlačnik, ko se je z vrstniki podil po novomeških igriščih, zapisal športu

in mu ostal zvest do današnjih dni. Prijateljstvo in sodelovanje z levičarji že na novomeški gimnaziji in članstvo v Sokolu je odločilno vplivalo na Dušanovo idejno opredelitev, saj se je kljub svoji mladosti odločno pridružil napredni mladini v boju proti fašistom. Leta 1940 je maturiral in nadaljeval študije na Oddelku za arhitekturo Tehniške fakultete v Ljubljani. Ta smer je ustrezala tudi njegovi nadarjenosti za likovno izražanje, kar se odraža v vsem njegovem delu.

Na prvo mesto v svojem plodovitem delu in življenju je Dušan Povh postavil **film**. Ljubezen do te umetnosti ga je prevzela z vsem čarom modernosti in tudi tehnike. Že leta 1940 so se zbrali štirje navdušeni novomeški filmarji: Dušan Povh, Ivan Marinček, Niko Pavlič in Božidar Küssl. Ustanovili so Gangster foto studio, ki je deloval kar v kleti Pavličeve hiše. Uredili so temnico, poskrbeli za skromno opremo in kamero. Njihov prvi filmski zapis je bil jesensko obarvan »Komeljeva peče kostanj.«

Leta 1941 je z vso grozovitostjo udarila na nas druga svetovna vojna. Pri prvem bombardiranju Novega mesta je bilo uničenih pet njihovih filmov. Vojni časi so prinesli zavednim filmarjem nove naloge: snemanje zanimivih dogodkov s kamero. Tako so nastali filmski zapisi o Italijanih v Novem mestu, o bombardirani osnovni šoli pri gimnaziji, o nogometnem prvenstvu za pokal divizije Isonzo na Grmu, ki so ohranjeni.

Leta 1942 so Italijani hoteli zatreti zelo aktivno osvobodilno delovanje med mladimi v Novem mestu, zato so konec junija aretirali večjo skupino študentov, dijakov in profesorjev ter jih odpeljali v italijansko koncentracijsko taborišče Monigo pri Trevisu. Med njimi je bil tudi Povh s prijateljem Marinčkom. Toda zanesenjaški filmarji se niso uklonili. V taborišče so pritihotapili kamero in posneli nekaj prizorov iz vsakdanjega življenja. To so edini ohranjeni dokumenti, ki so jih posneli sami taboriščniki. Koliko srčnosti, iznajdljivosti je bilo v teh mladih ljudeh, si danes težko predstavljamo.

Po kapitulaciji Italije je vsa Povhova družina odšla v partizane. Dušan je delal v ciklostilni tehniki Okrožnega odbora Novo mesto, v odsekih SNOS in zadnje leto vojne v grafičnem ateljeju Centralne tehnike KP Slovenije. Glede na njegovo kasnejšo filmsko dejavnost moram poudariti, da je bil med ustanovitelji in glavnimi sodelavci PARTIZANSKEGA LUTKOVNEGA GLEDALIŠČA in PAVLIHE. Zelo pomembno Povhovo delo v tistem času je bila zasnova, ureditev in postavitve obsežne razstave partizanskega tiska in grafike, ki je bila posvečena četrti obletnici Osvobodilne fronte Slovenije.

Končno je prišla pomlad leta 1945 in z njo svoboda domovine, ki je prinesla tudi nove plodove za vsakoletno rojevanje slovenskega filma. Povh mu je posvetil vse svoje sposobnosti, saj je bil med prvimi organizatorji in ustvarjalci naše filmske proizvodnje. Na svoja ramena je prevzel vrsto odgovornih nalog na treh področjih naše kinematografije: v proizvodnji, distribuciji in reprodukciji. Delo je bilo več kot težaško, saj so bili praznih rok.

Snemanje filmov zahteva ogromno znanja, drage opreme in sposobnih ljudi iz vseh strok obrti ter umetnosti. Povh je odšel z Marinčkom na Češko, kjer se je srečal s profesionalno kinematografijo, praktičnega filmskega dela pa se je učil v čehoslovaških filmskih studijih na Barrandovem leta 1947. Glede na vse te bogate izkušnje je razumljivo, da je bil leta 1955 med ustanovitelji podjetja slovenskih filmskih delavcev VIBA FILM, pet let pred upokojitvijo (1975) pa njegov direktor.

Poleg poklicnega dela je Povh zaradi svoje široke odprtosti izjemno tvorno, živo in zavzeto opravljal številne politične in družbene funkcije v DRUŠTVU SLOVENSkih FILMSkih DELAVCEv, v SAVEZU FILMSkih RADNIKA JUGOSLAVIJE, nič manj zavzeto pa vsa leta do danes tudi v Atletskem klubu OLIMPIJA, ATLETSKI ZVEZI SLOVENIJE in JUGOSLAVIJE. Uspešno je

Milka Bobnar
NAJPOMEMBNEJŠI FILMSKI
USTVARJALCI V NOVEM
MESTU

Dušan Povh: avtoportret, 1991

pomagal pri prvih korakih INTERFILMFESTIVALA ŠPORTNIH IN TURI-
STIČNIH FILMOV v Kranju, bil član raznih svetov, odborov ter žirij na film-
skih festivalih doma in v tujini.

Za svoje delo je Povh prejel več priznanj, nagrad in odlikovanj: Nagrado
mesta Ljubljane 1965, Plaketo (1965) in Nagrado ing. Stanka Bloudka 1986,
Medaljo za hrabrost, Red dela III, Red zaslug za narod III, Red dela z zlatim
vencem in Red republike s srebrnim vencem.

Kako bogato in plodno je bilo Povhovo delo dokazuje njegova FILMOGRA-
FIJA. V 40 povojnih letih je deloval kot:

- organizator snemanja kratkih filmov (25 filmov)
- direktor filma domačih celovečernih filmov (Kekec, 1951; Svet na Kajžar-
ju, 1952; Tri zgodbe – Vodnjak, 1954; Kala, 1958; Ples v dežju, 1961;
Peščeni grad, 1962; Srečno Kekec, 1963; Zarota, 1964; Amandus, 1966)
- direktor filma koprodukcijskih filmov (Greh, 1954; Sneg, 1963)
- redaktor Filmskih novic št. 1 (Ljubljana pozdravlja osvoboditelje), št. 2 in
št. 3 (vse leta 1945)
- redaktor Filmskega obzornika: maj, julij, avgust, september in oktober
1946

– scenarist in režiser kratkih filmov:

ŠPORTNI

Prvi fizikturni zlet, 1945
Balkaniada v vajah na orodju, 1947
S Titovimi fizikturniki v Pragi, 1948
Svetovno prv. v kajak. slalomu, 1955
I. festival telesne kulture, 1957

Naši najboljši, 1959,
25 let Planice, 1960

DOKUMENTARNI

Trije spomeniki, 1958
Prvi koraki, 1959
Requiem, 1960
Jesenska noč med slov. polharji, 1961
Miličnik, 1964
Moški, 1964
Nova maša, 1968
Dve koračnici, 1971
Selekcija, 1975

– režiser kratkih filmov:

DOKUMENTARNI

Maščujmo in kaznujmo, 1946
Naša reka, 1960
Kamnik in njegova stara industrija, 1976
IMP, 1977

LUTKOVNI

Intermezzo, 1961
Cekin, 1962

– scenarist kratkih filmov:

Pot tovarštva in spominov, 1958
Obiščite Slovenijo, 1970
Bojan (serija 26 epizod), 1978–1988

- montažer kratkih filmov in reklamnih napovednikov: 42 filmov
(režiserjev: Adamiča, Bevca, Kavčiča, Kosmača, Petana, Pogačnika, Čapa,
Šprajca itd.)

Milka Bobnar
NAJPOMEMBNEJŠI FILMSKI
USTVARJALCI V NOvem
MESTU

– **montažer celovečernih filmov:**

X 25 javlja, 1960; Družinski dnevnik, 1961; Minuta za umor, 1962; Peta zaseda, 1968; VOS (TV serija), 1970; Pastirci, 1973; Idealist, 1976; Piki Jakob (TV serija), 1977; Sreča na vrvcici, 1977; Praznovanje pomladi, 1978; Remington, 1988;

NAGRAJENI FILMI

Moskva, 1959: Trije spomeniki – posebna diploma za najboljšo obdelavo protifašistične teme

Leipzig, 1960: Trije spomeniki – III. grand-prix

Beograd, 1960: Trije spomeniki – I. nagrada za režijo
– nagrada za tekst

Cortina, 1961: Naši najboljši – Copa Minerva

Cortina, 1961: 25 let Planice – Nagrada Ferrania

Beograd, 1961: Naši najboljši – Nagrada JUGOSOFK-e

Ljubljana, 1973: Nova maša in

Dve koračnici – Nagrada Prešernovega sklada

Oberhausen: Dve koračnici – Nagrada katoliške žirije

Beograd, 1976: Kamnik – Zlata medalja Beograd za EPP

Beograd, 1977: Idealist (napovednik) – Srebrna medalja za EPP

Dušan Povh

Moj namen je bil skromen: hotela sem informativno predstaviti Povhovo raznoliko filmsko dejavnost, kajti znanstvene analize, estetske presoje in zgodovinsko vrednost bodo opravili strokovnjaki. Vsa moja srečanja z njim so mi dokazala, da v njegovem srcu še živi iskrena ljubezen do starega, malo romantičnega Novega mešta, sanjave Krke in skrivnostno privlačne Trške gore. Morda se je tudi zaradi tega vedno ljubeznivo odzval našim vabilom za sodelovanje na TEDNIH SLOVENSKEGA FILMA, nam svetoval pri organizaciji,

KULTURA
Rast 4/1991

sam poskrbel za predvajane filme, se udeleževal pogovorov z učenci in odraslimi. Z njegovo pomočjo so si člani filmskih krožkov Gimnazije in Ekonomske šole ogledali vse studije v Viba filmu in tako spoznali celoten postopek snemanja od scenarija, snemalne knjige, glasbene opreme do montaže.

Prepričana sem, da je Povh med ključnimi in najzvestejšimi oblikovalci slovenskega filma in da bi bila tudi filmska Dolenjska brez njegovega dela revnejša. Naj posebej omenim le dva filma – Novo mašo, posneto delno v Karteljevem, nagrajeno pri Prešernovem skladu, in Jesensko noč med slovenskimi polharji – oba imata danes že dokumentarno vrednost. Vedno znova me presenečajo tudi drugi njegovi kratki filmi, posebno športni, v katerih je toliko hudomušne igrivosti, duhovito izpovedane pikrosti, vsak kader pa je prežet z dinamiko in radostjo življenja, kar v današnjih dneh že resno pogrešamo. V njegovih rokah je bil na montažni mizi tudi tak film, kot je Idealist, ki nam ni pri srcu samo zaradi profesionalno prikazanega našega »kačurstva« v filmski govorici, ampak ima tudi mednarodno priznanje.

Moja velika želja je, da bi Novomeščani le spoznali dragocenost filmskih trakov in ustanovili filmoteko, v kateri bi zbrali vse filme, ki so in bodo povezani z Dolenjsko, pa tudi če bi bil zaradi tega kak meter betona manj.

Naj končam z mislijo, da bi naš jubilar, zdrav in ustvarjalen, dočakal rojstvo DOLENJSKE FILMOTEKE, v kateri bi imeli primerno mesto tudi Povhovi filmi.

Marinka Dražumerič

NEKAJ O VOTIVNIH PODOBAH NA DOLENJSKEM

¹ V tekstu se opiram na raziskave, ki jih je opravil France Zupan, iz te teme tudi diplomiral in pripravil več razstav s katalogi. Za razširitev znanja o votivnem darovanju priporočam knjižico Gorazda Makaroviča: *Votivi*, Ljubljana 1991.

² Po Zupanu izvira običaj »nekaj zaobljubiti« iz predkrščanskih religij v Sredozemlju. V zahodni Evropi je okoli leta 1460 že izoblikovan za votivne podobe značilen motiv: klečeči prosilec in v oblaku nad njim nebeški zavetnik. Reformacija je prekinila pojav votivnih podob, pojav se je znova razcvetel v 17. stoletju. V naše kraje je prišel z nemškega vplivnega območja.

Dolenjska slovi kot dežela gradov in cerkva, številne od njih so stari in znani romarski kraji, ki so jih obiskovali ljudje od blizu in daleč. V teh cerkvah se je ohranilo kar lepo število votivnih podob, slik, ki so jih verniki darovali v zahvalo za uslišano prošnjo in rešitev iz težav. Darovanje votivnih podob je bilo na Slovenskem živo od sredine 17. stoletja, ko se je pod vplivom protireformacije razcvetelo božjepotništvo in je nastalo tudi nekaj novih romarskih cerkva. Ob koncu 18. stoletja so večino romarskih poti prizadele jožefinske reforme, nekatere so povsem zamrle, druge so si znova opomogle. Običaj darovanja votivnih podob je preživel ostre reforme, le iz višjih stanov se je preselil v nižje, predvsem kmečke. Ponekod se je ohranil vse do današnjih dni, le ročno slikane podobe so nadomestili barvni tiski, ponekod celo fotografije s pripisanim tekstom.¹

V prispevku želim predstaviti votivne podobe, ki so ohranjene v nekaterih dolenjskih cerkvah, njihove donatorje in slikarje, čas nastanka in posamezne prizore, ki slikovito pričajo o nekem davno minulem času in posebni obliki ljudske pobožnosti.²

Tako kot drugje na Slovenskem izvirajo tudi dolenjske najstarejše votivne podobe iz druge polovice 17. stoletja. Običaj darovanja podob v zahvalo za uslišano molitev in rešitev iz stisk in nesreč je bil v tem času razširjen izključno v višjih družbenih slojih, med posvetno in cerkveno gospodo. Tako prikazuje votivna podoba iz leta 1680 v cerkvi sv. Antona v Meniški vasi zatemnjeno sobo, v kateri klečita plemič v črni noši 17. stoletja in mlada žena, v oblakih nad njima pa se prikazujeta Mati božja in sv. Anton.

Neobičajno votivno podobo hranijo v Marijini cerkvi na Žalostni gori. Slika iz leta 1690 upodablja Marijo z otrokom, dolg napis v latinščini pa razlaga

dogodek, ki je pogojeval zahvalo. Upodobitev Marije je odlično slikarsko delo italijanskega značaja, latinski napis z imenom donatorja in opisom dogodka dviguje sliko nad klasične votivne podobe, saj je črka zamenjala figuralen prizor.

Detajl votivne podobe iz leta 1690 iz cerkve Žalostne Matere božje na Žalostni gori, slikarsko odlično delo italijanskega značaja; (foto: Borut Križ, iz fototeke ZVNKD Novo mesto)

V Marijini cerkvi v Novi Štifti pri Ribnici so ohranjene tri votivne podobe, ki kot donatarja prikazujejo duhovnika. Zelo kvalitetna je slika, ki jo je daroval vikar Parenta in na kateri je sam verno upodobljen: v Marijo zre duhovnik v črni noši, značilni za 17. stoletje, z dolgimi lasmi, brki in majhno bradico. Ena od podob se navezuje na legendo o nastanku cerkve: upodobljen je klečeči škof Petazzi, ki se zazira v nebo, desnico pa drži na ramenu plemiča.³

³ Romarska cerkev v Novi Štifti je nastala v 17. stoletju zaradi različnih čudežnih dogodkov in prikazovanj. Za njeno gradnjo se je zavzel tedanji ribniški graščak Kizelj, ki je s posebnim pismom zaprosil oglejskega patriarha za dovoljenje za zidavo. Z gradnjo so pričeli 1641 in jo končali čez 30 let. Več o cerkvi v: Milan Železnik: Nova Štifta, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Ljubljana 1971.

Votivna podoba iz leta 1730 iz cerkve Žalostne Matere božje na Žalostni gori prikazuje motiv iz ženskega samostana in čudežno ozdravitev bolne redovnice; (foto: Borut Križ, iz fototeke ZVNKD Novo mesto)

na Žalostni gori. Na njej je upodobljen motiv iz ženskega samostana: v veliki sobi, okrašeni z zaveso, leži na postelji bolna redovnica. Ob njej klečita in molita dve nuni, tretja pa kaže na podobo Žalostne Matere božje.

Iz 18. stoletja je ohranjena cela vrsta votivnih podob, ki jih je darovalo plemstvo. Iz leta 1709 je slika iz župnijske cerkve v Stopičah, ki prikazuje čudežno rešitev poganškega grofa Paradeiserja v bitki s Turki: turški vojaki, ki se skrivajo za okopi, streljajo s topovi na vrsto konjenikov, ki jih grof vodi v napad. Topovska kroglja je zadela njegovega konja v trebuh, sam pa je ostal nepoškodovan. V oblakih se prikazuje Marija in od nje lije milostni žarek na konjenika. Nad jezdecem se vije trak z latinskim napisom in kronogramom.

Votivna podoba iz leta 1712 iz Marijine cerkve na Žalostni gori prikazuje skupino plemičev, ki jezdijo po pokrajini. Mlado jahalko je splašen konj vrgel iz sedla in le višja sila jo je rešila, da ni padla v vodo. Nad skupino jezdecv se v oblakih prikazuje piéta, ki je povzročila čudežni dogodek.

Padci s konja niso bili le boleči, ampak tudi nevarni, celo smrtni. V zahvalo za srečno prestan padec z galopirajočega konja je neki plemič leta 1731 daroval votivno podobo Žalostni Materi božji v cerkvi na Žalostni gori. V Knežji vasi, v cerkvi sv. Neže, pa visi podoba iz leta 1786, ki prikazuje jezdeca v plemiški obleki, ki pada s konja, v oblakih pa se prikazuje sv. Izidor, ki je preprečil najhujše.

Levo: Detalj votivne podobe iz 18. stoletja iz cerkve Žalostne matere božje na Žalostni gori. Zanimiva je upodobitev prosilke in bogato okrašena zibelka; (foto: Borut Križ, iz fototeke ZVNKD Novo mesto)

Desno: Votivna podoba iz cerkve Marijinega vnebovzvetja v Dol. Straži; (foto: Borut Križ, iz fototeke ZVNKD Novo mesto)

Poleg nevarnosti v vojnah in bitkah ter padcev s podivjanih konjev so plemstvo pestile tudi številne bolezni. Iz 18. stoletja je ohranjena vrsta votivnih podob, ki so bile darovane v zahvalo za ozdravitev. V Marijini cerkvi v Gornji Straži visita kar dve takšni sliki.⁴ Starejša, iz leta 1765, prikazuje cerkveno notranjščino, v kateri klečijo trije moški in dve ženi v plemiških nošah, nad njimi pa se v oblakih prikazuje Mati božja; slika iz leta 1774 pa nas prestavi v razkošno opremljeno sobo v nekem gradu, kjer leži v postelji z baldahinom bolnica. Na sredini sobe stoji mizica, na njej posodice z zdravili, v levem zgornjem vogalu vidimo prikazen Matere božje. Nemški napis razlaga čudežni dogodek ozdravitve.

V Marijini cerkvi na Žalostni gori je ohranjena votivna podoba, na kateri je upodobljena plemiška družina, ki prosi za zdravje moža in očeta. Prizor je postavljen na prosto, kjer stoji postelja z baldahinom, ob njej pa klečijo in sklepajo roke v molitvi žena in štirje otroci. V oblakih se prikazuje Žalostna Mati božja, molitev je bila uslišana, v spomin in zahvalo pa je ostala zanimiva upodobitev dogodka.

Ena najhujših nesreč, ki je lahko zadela ljudi, je bil ogenj, požar. Ta je neusmiljeno uničeval težko pridobljeno imetje in je v krajih, kjer je bila večina stavb lesenih in kritih s slamo, pomenil veliko nesrečo. Votivna podoba iz leta 1768,

ki visi v Marijini cerkvi na Žalostni gori, prikazuje ogenj v bližini Sevnice: gori mogočno gospodarsko poslopje, na griču v ozadju je upodobljen sevniški grad, pod bregom se stiska mestece. V ospredju slike so predstavljeni zelo razburjeni moške in žene, oblečeni v slikovito rokokojsko plemiško nošo in z lasuljami na glavah, ki stojijo, klečijo in dramatično vijejo roke. Eni kažejo na goreče poslopje, drugi na prikazen Žalostne Matere božje v oblakih. Zaradi razgibanosti figur spominja podoba na prizor iz baročnega gledališča in je ena najlepših pri nas.

Votivna podoba iz leta 1768 iz cerkve Žalostne Matere božje na Žalostni gori prikazuje goreče gospodarsko poslopje pred Sevnico; (foto: Borut Križ, iz fototeke ZVNKD Novo mesto)

Nesreča z ognjem je upodobljena tudi na votivni podobi iz leta 1807, prav tako iz cerkve na Žalostni gori, le dogodek je prestavljen v popolnoma kmečko okolje. Tudi na tej podobi je upodobljeno goreče gospodarsko poslopje, lesena kmečka kočica pred njim pa je v nevarnosti, da se vname. Kmet v rdečem jopiču in pokrit s črnim klobukom udarja z metlo po gorečem kozolcu in skuša pogasiti ogenj. V ospredju klečita in molita dve kmetici, poleg njiju stoji kmet, ki v obupu širi roke. Teatraličnost in igrivost rokokoja je izginila, nastopa kmečka realističnost. Kljub temu, da kmet aktivno gasi požar, pa prizor deluje v primerjavi s starejšo podobo togo.

V sredini 18. stoletja se je navada darovanja votivnih podob pričela iz višjih slojev širiti počasi med kmete, se tu v 19. stoletju trdno zakoreninila in tudi preživela vse do danes.

Na Dolenjskem je najstarejša votivna podoba, na kateri je upodobljen donator iz kmečkih vrst, ohranjena v cerkvi sv. Antona v Meniški vasi in ima letnico 1741. Na sliki je predstavljena soba, v kateri stoji postelja, v njej leži bolna žena, v manjši postelji ležita dva otroka, na mizi leži dete. Poleg kleči kmet z rožnim vencem v rokah. Prizor v sobi ogledujeta dve kravi in prašič, v oblakih se prikazuje sv. Anton. Obsežen napis v nemškem jeziku razlaga čudežno oživitev dojenca in ozdravitev ostalih dveh otrok po priprošnji svetnika.

Med votivne podobe, ki uprizarjajo dogodke iz življenja kmečkega prebivalstva, lahko uvrstimo tudi prizore, naslikane na obokih ladje v cerkvi sv. Fran-

Marinka Dražumerič
NEKAJ O VOTIVNIH
PODOBAH NA DOLENJSKEM

⁵ Cerkev je bila pozidana med leti 1723–1735 in je zamenjala starejšo prednico, posvečeno sv. Marjeti. Pobudnik za gradnjo nove cerkve je bil takratni novo-meški prošt de Marotti. Več o cerkvi na Veseli gori v: Ivan Steklasa: Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem, Ljubljana 1913, str. 185–227.

⁶ Slika je v postopku restavriranja na Zavodu za varstvo NKD Novo mesto.

čiška Ksaverija na Veseli gori.⁵ Naročnik poslikave je bil Filip pl. Grebbini, slikar pa Anton Tušek iz Škofje Loke, ki je delo dokončal leta 1760. Na obojih se vrstijo prizori, ki slikovito predstavljajo čudežne ozdravitve, ki so se zgodile po priprošnji k svetniku. Poslikava je prava zakladnica ljudskih tipov iz sredine 18. stoletja.

V romarskih cerkvah v okolici Šentruperta in Mokronoga je ohranjena vrsta votivnih podob, ki so nastale v začetku 19. stoletja in so povezane z delovanjem podobarske delavnice domačina Antona Postla. V cerkvi sv. Antona na Blečem vrhu je njegov izdelek podoba, ki prikazuje, kako se je na strmem, razdrapanem kolovozu prevrnil voz s sodom; par konj leži na tleh, na desni strani slike kleči in moli mož v kmečki obleki, na levi pa drugi kaže v nebo, kjer sta se prikazala Mati božja in Anton Padovanski.⁶

V cerkvi sv. Roka v Hrastovici je ohranjena votivna podoba, ki prikazuje procesijo. Ta roma od ene do druge cerkve, po tleh ležijo ljudje, grobar odnaša mrliča v jamo. V oblakih se prikazujeta Marija in sveti Rok, zavetnik pred kužnimi boleznimi. Slikar je upodobil v ljudskem izročilu ohranjeno zgodbo o tem, da so se takrat, ko je divjala kuga, prebivalci Mokronoga zaobljubili k sv. Roku, da mu bodo zgradili cerkev in vsako leto poromali v procesiji k njej, če bo kuga prenehala. Svetnik je uslišal njihovo prošnjo, pa tudi Mokronožani so držali besedo.

Na Trebelnem, v cerkvi sv. Rozalije, je ohranjena votivna podoba, ki prikazuje kapelo z oltarjem svetnice, pred njim pa klečijo mož in žena z otrokom. Eno zadnjih votivnih podob, ki ohranja staro tradicijo, predstavlja slika iz Marijine cerkve v Dolnji Straži. Upodobljen je zasnežen gozd in kmet, ki pelje zvrhano naložene sani hlodov. Konja sta se vzpela, grozi velika nesreča. V oblakih se je prikazala Mati božja, napis pa pove, da je bil »23. grudnia 1875, Janez Snalz iz Prečne, h: 20 smertne nevarnosti otet.«

Votivna podoba iz cerkve Marijinega vnebovzvetja v Dol. Straži; (foto: Borut Križ, iz fototeke ZVNKD Novo mesto)

KULTURA
Rast 4/1991

Marinka Dražumerič
NEKAJ O VOTIVNIH
PODOBAH NA DOLENJSKEM

⁷ Imena na votivnih podobah so zelo redka. Običajno je ostal darovalec anonimen, soseska pa je poznala čudežni dogodek in vedela za razlog votivne podobe. Vzrok za anonimnost naj bi bila po Zupanu tudi vraža, da lahko hudič zagovori prosilca, če ve za njegovo ime.

⁸ Več o življenju in slikarskem opusu A. Postla v: Ivan Komelj: Slikar Anton Postl, Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta, letnik VIII, Ljubljana 1970, str. 145–163

Votivne podobe govorijo o velikih težavah malih ljudi. Naročniki in donatorji so na njih upodobljeni v trenutku velike stiske, ko se zaupno zatekajo v božje varstvo. Votivne podobe pričajo, da so bile njihove prošnje uslišane. Njihovih imen ne poznamo,⁷ o njihovem poklicu sklepamo po noši, spretnost neznanega slikarja je ujela delček njihovega življenja in ga ohranila.

Iz ohranjenih slik lahko sklepamo, da so v 17. in 18. stoletju na Dolenjskem delovali tuji slikarji (HGG, Nürnberg), ki so na posebno željo naročnika, ki je pripadal višjemu družbenemu sloju, naslikali tudi željeno votivno podobo. Umetniki so imeli solidno slikarsko znanje, zato so tudi njihove slike kvalitetne, verjetno so bile tudi drage, in so predstavljale velik izdatek, ki so ga zmogli le premožnejši. V začetku 19. stoletja je v Šentrupertu delovala podobarska delavnica Antona Postla,⁸ domačina, ki je kot slikar ohranjal baročen repertoar, uporabljal živahno barvno skalo, a baročni zanos figur je okostenel in se naslonil na kmečki realizem. Njegove slike so bile dostopne trdnejšim kmetom, ki so jih, po vzoru višjih slojev, darovali v zahvalo za uslišane prošnje v bližnjih romarskih cerkvah. Kot domačin je poznal strme in blatne klanca, procesijo z vihrajočimi banderi, strah pred ognjem v slamnati strehi...

Detajl Postlove votivne podobe, ki prikazuje požar. V primerjavi s starejšo podobo sorodnega motiva je skupina ljudi otrdela, baročna dinamika gibanja se je umirila; (foto: Borut Križ, izi fototeke ZVNKD Novo mesto)

Nova doba je prinesla nove tiskarske tehnike, barvni tiski so začeli izpodrivati ročno naslikane slike, saj so bili cenejši, pa tudi »lepsi«.

Votivne podobe, ki še visijo v nekaterih dolenjskih cerkvah, lepo ponazarjajo razvoj nekega običaja in njegovo prehajanje iz enega v drug družbeni razred. Naše votivne podobe niso rezultat »ljudske tvornosti«, ampak so kot že izdelan običaj prišle od zunaj. Najprvo so jih sprejeli višji stanovi, podeželsko plemstvo, meščanstvo in duhovščina. V 18. stoletju jim polagoma slede kmetje, ki so zaradi gospodarskih reform dosegli boljši življenjski standard. Kmečki stan ohrani običaj darovanja votivnih podob še celo 19. stoletje, ko so ga drugi stanovi že zdavnaj opustili. Zaradi družbenih sprememb ob koncu 19. stoletja se je spremenil tudi način življenja, mišljenja in likovni okus tistih, ki so običaj ohranili, zato so se spremenile tudi podobe same. Ročno naslikane slike, ki so prikazovale izseke iz življenja in dela posameznika, so začeli nadomeščati barvni tiski in celo fotografije npr. Brezjanske Marije.

Tako kot je običaj prehajal iz višjega v nižje družbene razrede, se je spreminjala tudi likovna kvaliteta darovanih podob. V 17. in 18. stoletju sta se slikar in naročnik zgledovala po umetnostnih tendencah višjih družbenih plasti; v

Marinka Dražumerič
NEKAJ O VOTIVNIH
PODOBAH NA DOLENJSKEM

podeželskih podobarskih delavnicah tega časa opažamo sicer nižjo kvaliteto, ki pa jo uspešno nadomešča veliko tehnično in dekorativno znanje. V 19. stoletju, ko je dokončno propadla kultura baroka, ki je imela korenine še v fevdalni družbeni ureditvi, sta naročnik in slikar začela iskati vzore v meščanski umetnosti. Na žalost pa se v njej nista mogla uspešno združiti magična vsebina votivne podobe in realistično gledanje na svet, zato je prišel bledeti likovni čar darovanih podob.

Votivna podoba, delo Antona Postla iz začetka 19. stoletja, prikazuje, kako se je po strmem klancu prevrnil voz in le čudežna moč je preprečila katastrofo. Iz cerkve sv. Antona na Jelševcu, posneto pred restavriranjem; (foto: Jovo Grobovšek, iz fototeke ZVNKD Novo mesto)

Votivne podobe in njihovo darovanje sta odraz iracionalnega, vendar optimističnega gledanja na svet, so odraz neke dobe in svojevrstne ljudske pobožnosti. Čeprav se v marsikateri cerkveni notranjščini kar skrijejo ob blešku baročnih oltarjev, polnih okroglih angelčkov in zamaknjenih svetnikov, pa so dragocene priče o življenju naših prednikov. Velja vzeti pot pod noge in si v miru ogledati podobe, ki pripovedujejo o čudežnih rešitvah malega človeka iz velikih, včasih celo smrtno nevarnih stisk in se ob marsikateri naivni veri tudi hudomušno pozabavati. Res bi bila velika škoda, če bi zaradi neznanja in malomarnosti izgubili to pisano »slikanico«.

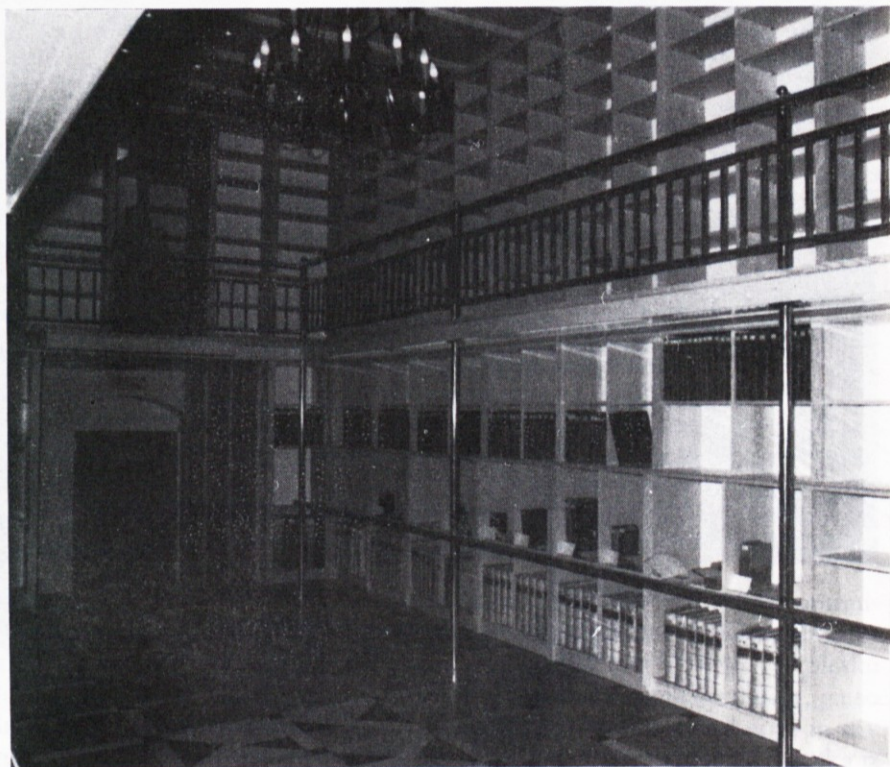
Vrtni stolček, dvorska železarna, Dolenjski muzej Novo mesto
(foto: Srečo Habič)

Felicijan Pevec NOVA SAMOSTANSKA KNJIŽNICA PRI FRANČIŠKANIH V NOVEM MESTU

»To, kar je narod ohranilo in dvignilo in mu je jamstvo za sedanjost in bodočnost, je dobra knjiga. Kajti taka knjiga ni samo razvedrilo in uk, je vse več: vzgoja človeka in hrana duhu« (Almiere).

»Čas je praviloma neizprosen. Hiti naprej, le poredko se ozira v preteklost. Tako je tudi prav. Samo tako gremo tudi naprej. Vendar pa, da bi kdaj šli hitreje, je dobro poznati tudi našo preteklost. Potem gremo varneje naprej« (Janez Slapnik).

Nova frančiškanska knjižnica v Novem mestu

Frančiškani so v Novo mesto pribežali pred Turki iz Bosne preko Karlovca in Metlike 31. oktobra 1469. Že naslednje leto so dobili od ferentinskega škofa kapelo sv. Lenarta in 1472 je bil pozidan samostan.

In že smo pri naši samostanski knjižnici. Nepodpisani frančiškan je dokončal leta 1418 svoj veliki rokopis na pergament Gradual (knjiga koralnega petja za mašo). Ravno to knjigo so prinesli frančiškani v Novo mesto, ki je postala osnova za vse in se nahaja v naši knjižnici. Vsekakor pa je botroval naši knjižnici sam sv. Frančišek Asiški (1182–1226), naš ustanovitelj, ko v oporoki naroča svojim bratom: »Napisana sveta imena in njegove besede, ki bi jih našel kjerkoli na neprimernih krajih, hočem zbirati in prosim, naj se zbirajo ter ohranjajo na častnem kraju.« Sv. Bonaventura (ok. 1218–1274), učenjak, vrhovni predstojnik frančiškanskega reda in kardinal, pa kasneje še doda: »Če ne smejo pridigati zgodbic, ampak božje besede, teh ne morejo znati, če ne berejo; niti ne morejo brati, če nimajo spisov; jasno je, da je v soglasju z Vodilom, imeti knjige, kakor tudi pridigati. In kakor ne nasprotuje uboštvu reda

to, da imamo Misale za petje maš in brevirje za molitveno bogoslužje, tako mu tudi ne nasprotuje, če imamo knjige in Sveta pisma za pridiganje.« (Pismo o teh vprašanjih, 6; v Opera omnia, v. VIII, 332s)

Inkunabule sicer spadajo v petnajsto stoletje. K nam so prispele kasneje, zato niso nič manj pomembne, kar potrjuje to, da jih je v naši knjižnici 39.

Knjižnemu fondu, ki se nam je ohranil vse do dandanašnjega dne, so botrovale zgodovinske okoliščine v svetu in pa dogodki v Novem mestu.

Pojav protestantizma in protestantski pridigarji v Novem mestu je zagotovo dajal pobude za nabavo knjig s tega področja. Dvesto naslovov teološke vsebine, zgodovinskega področja, pridigarskih priročnikov, nekaj iz medicine in pravnega področja zaznamuje to dobo. Protestantike ni, le v katalogu iz začetka 18. stoletja je omenjena Biblia Jurija Dalmatina, ki pa je danes ni več v naši knjižnici. Trubar pa je bil tako in tako na Indeksu!

Čas protireformacije ali katoliške obnove, 17. stoletje, je bogatejše zastopano. Seveda prednjačijo naslovi teoloških ved v vseh odtenkih, vrstah in področjih. Ne manjka naslovov drugih področij človekovega uma te dobe. Za nas so pomembni in zanimivi Ludvik Schönleben, Janez Krstnik od sv. Križa / Janez Svetokriški, Janez Vajkard Valvasor.

V osemnajsto stoletje spada ustanovitev novomeške gimnazije. Predpriprave so segale že v leto 1689, ko je bil samostan povečan, dozidan, da bi tako mogel služiti gimnaziji in profesorjem. 8. avgusta 1746 je bila ustanovljena novomeška gimnazija, frančiškani so bili voditelji in profesorji do leta 1870. Knjižnica ni ostala prizadeta, nasprotno, obogatila se je in bila knjižnica za profesorje in dijake nastale novomeške gimnazije vse do leta 1846.

V tem času je knjižnica obogatena z knjigami, ki so jih uporabljali na gimnaziji profesorji ali dijaki. Izstopajo področja zgodovine, zemljepisa, matematike, fizike, filozofije in klasične literature latinskih in grških piscev. Izmed domačih avtorjev naj navedem Marka Pohlina, Jurija Japlja in Valentina Vodnika. Izbrane knjige, ki so povezane z novomeško gimnazijo v času 1746 do 1850, so na policah nove knjižnice.

Naj še mimogrede omenim leta 1723 vpeljano modroslovno šolo za člane frančiškanskega reda. Omenjena šola je delovala do leta 1783, ko je bila ukinjena z dvornim dekretom.

19. stoletje nam omogoča vpogled v še večji fond knjig v slovenskem jeziku, saj se je slovenski jezik v Novem mestu po prizadevanju frančiškanov-profesorjev gimnazije že uveljavlja ob nemškem, latinskem in grškem jeziku. Pomembni avtorji so: Jernej Kopitar, France Prešeren, Janez Cigler, Miha Kastelic, Friderik Baraga, Peter Kozler, Anton Martin Slomšek, Franc Miklošič, Anton Janežič, Simon Jenko, p. Ladislav Hrovat, Fran Erjavec, Fran Levstik...

Semkaj spadajo tudi nekateri časopisi npr.: Bleiweisove Kmetijske in rokodelske novice in prvi politični časopis v slovenskem jeziku Slovenija. Zanimariti ne smemo izdaj Mohorjeve družbe in Slovenske matice.

H knjižnici spada tudi katalog. Ohranjen rokopisni stvarni katalog v knjižni obliki je iz začetka 18. stoletja. Naslednji abecedni imenski katalog je iz leta 1853. Še danes pa nam najbolje služi listkovni stvarni katalog, narejen med drugo svetovno vojno. Vsi trije katalogi pričajo o knjižnici, kažejo na zalogo in pritek, hkrati pa govorijo o knjižničarjih in tudi o izginotju posameznih knjig.

Pregled in predstavitev knjižnice je res splošen, zlasti za ljubitelje knjige in njene raziskovalce. Marsikoga bi zanimalo še to ali ono, pa danes ni moč vsega še povedati. Pravzaprav še vsega ni moč videti. V celoti naj bi knjižnica bila na ogled prihodnje leto v jeseni. Vse povedano izziva k raziskavi, obde-

Felicijan Pevec
NOVA SAMOSTANSKA
KNJIŽNICA
PRI FRANČIŠKANIH V
NOVEM MESTU

lavi in predstavitvi. Upamo, da se ob takim srečanju ponovno zberemo in morda še enkrat vzkliknemo z našim novomeškim slavljencom:

*Iz tvojih listov mi tolažba diha
v molčečih urah, ko srce je tožno.
Ko vse postaja prazno in ubožno,
ti bogatiš me, znanka moja tiha.*

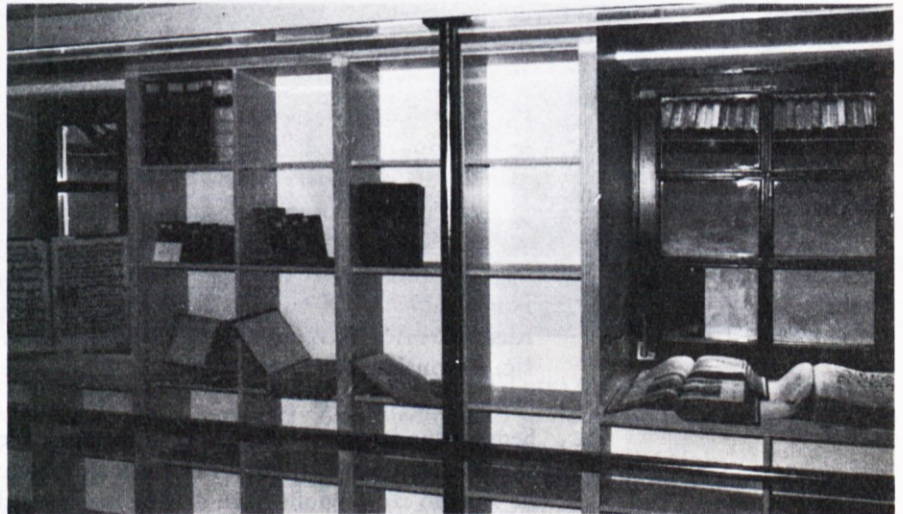
*Nič ne ponujaš se, le dahneš: vzemi,
prijatelj, me! Na vsaki moji strani
utripi misli in želja so zbrani
ter se dajejo ti z zakladi vsemi.*

*Lepota in modrost sta v meni skriti.
Če hočeš iz studenca čarov piti
mi ne odtegni toplega pogleda.*

*Ko sklanjal se mi boš nad drobne vrste,
odprla bom ti zeleneče brste
in znana ti bo mojih duš beseda.*

(Severin Šali)

Razstavni prostor ob knjižnici nam danes ponuja ogled dokumentov novomeške gimnazije, ki se nahajajo v našem samostanskem arhivu. Napravljen je izbor. V decembru in januarju bo na ogled razstava BOŽIČNI MOTIVI V KNJIGAH FRANČIŠKANSKE KNJIŽNICE.

Notranjost frančiškanske knjižnice v
Novem mestu

Naj zaključim!

»Preteklost nam je veliko zapustila, vse seveda v pogojih svojega časa, kar pa ni brez pomena za življenje in naloge sedanjosti ter prihodnosti« (Janez Slapnik).

KULTURA
Rast 4/1991

Ob 245-letnici novomeške gimnazije je 17. maja 1991 Lojze Petrlje odprl novo samostansko knjižnico. Bogata kulturna prireditev se je začela z orgelskim koncertom akademika Primoža Ramovša iz Ljubljane, nadaljevala pa s koncertom sakralnih pesmi, ki ga je pripravil mešani župnijski zbor pod vodstvom Janje Dragan iz Trebnjega.

Meta Matijević

ŽELEZARNA KNEZA AUERSPERGA NA DVORU SREDI 19. STOLETJA

Grb knezov Auspergov, Dolenjsk muzej Novo mesto

Prispevek o dvorski železarni je pisan na podlagi gradiva, ki se je ohranilo v fondu novomeškega okrajnega sodišča¹ o sporu lastnika, kneza Karla Viljema Auersperga, z odstavljenim direktorjem železarne Johannom Engelthalerjem. Tako ni namen prispevka podati nek splošen opis železarne z namenom, da se obudi ob stoletnici prenehanja njenega delovanja romantičen spomin na veličino tega dolenjskega industrijskega obrata ali poudari sposobnosti železolivarstva v 19. stoletju v ulivanju in oblikovanju okrasnih predmetov. Iz celotnega sodnega procesa je ohranjena le Engelthalerjeva replika, del njenih prilog in obilo procesnih spisov. Ta replika, to je odgovor na ugovor kneza Auersperga proti Engelthalerjevi tožbi, obsega 184 drobno pisanih strani in je živa, prizadeta pripoved ponižanega in razžaljenega moža o dogodkih in ljudeh na Dvoru v času njegovega vodenja železarne. Tako hoče prispevek osvetliti to dolenjsko znamenitost z druge, bolj življenjske, zato tudi bolj krute strani, ki jo je mogoče, vsaj mimogrede, razumeti tudi kot obsodbo (in opozorilo?) odnosov 19. stoletja z gospodom in lastnikom na eni in najemno in brezpravno delovno silo na drugi strani.

Pogled na Dvor v 80. ali 90. letih 19. stoletja, Dolenjski muzej Novo mesto (foto: Julius Müller, Ljubljana)

*

Sama zgodovina sodnega procesa pred novomeškim okrajnim sodiščem je nadaljevanje Engelthalerjeve obrambe in pripovedi v repliki. Ko je bil Engelthaler januarja leta 1864 odstavljen s položaja direktorja železarne, je knez Auersperg vložil proti njemu tožbo na novomeškem okrajnem sodišču za izročitev nekaterih spisov, ki naj bi si jih Engelthaler prilastil, bili pa naj bi uradni spisi železarne, torej Auerspergova last. To naj bi bila Engelthalerjeva poročila o delu železarne in knezova navodila o ukrepih v železarni, poslana nazaj Engelthalerju. Le-ta logično oporeka, da ima knez v rokah poročila v originalu, ki mu jih je on pošiljal, na Dvoru so pač ostale le kopije, prav tako pa ima tudi kopije svojih navodil. Novomeško sodišče je leta 1868 razsodilo tako, da se Engelthaler ni čutil prizadetega. Knezov odvetnik v Pragi, dr. Hauschild, je leta 1870 vložil pritožbo, v kateri dobesedno pravi: »Direktor nekega podjetja se razlikuje v svoji pravni dejavnosti od lastnika podjetja po tem, da vse, kar dela, ne dela zase, temveč mora narediti za slednjega, to je za lastnika.« Iz tega

KULTURA
Rast 4/1991

¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto, fond Okrajno sodišče Novo mesto

zaključiti, da so vsi ti spisi lahko bili napisani le za kneza. Kakšna je bila končna razsodba v tej tožbi, ne vemo, ker spisi niso ohranjeni.

Engelthaler je bil sprva odstavljen le s položaja direktorja, ni pa bil »vržen na cesto«. Sam pravi, da je bila štorija s spisi Auerspergu le izgovor, da ga je lahko spravil iz službe brez odškodnine in brez pokojnine. Če bi ga bil odpustil brez razloga, bi pač moral dobiti odškodnino. Engelthalerju ni preostalo drugega kot vložiti tožbo za izplačilo pokojnine za letnih 1353 goldinarjev in 75 krajcarjev. Na to njegovo tožbo je Auersperg podal neskončen (tako pravi Engelthaler) ugovor leta 1865, ki na žalost ni ohranjen, in v katerem mu je očital vsemogoče malomarnosti pri vodenju železarne. V repliki z letnico 1870 se Engelthaler v resnici brani in oporeka vsaki obdolžitvi posebej. Proces je bil končan šele leta 1880, novomeškemu sodišču v čast je treba povedati, da v Engelthalerjevo korist. Knez se je pritožil na apelacijsko sodišče v Gradcu, ki je novomeško sodbo leta 1881 postavilo na glavo in Engelthalerja poleg izgube pravice do pokojnine obsodilo še na plačilo precej visokih sodnih stroškov. Engelthaler je umrl istega leta in nanj še danes spominja kamnit (čeprav je železarna Dvor slovela po litoželeznih nagrobnih križih, ploščah in spomenikih) nagrobnik ob cerkvi v Šmihelu pri Novem mestu.

Droben zapis o Engelthalerju je ohranjen v v spominih Karla Claricija na mladost v Novem mestu². V poglavju z naslovom Gospod sosed pripoveduje o osivelem sosedu na gradiču Srebrničeh nasproti Zaloga čez Krko, ki ga izgovorjava izdaja za Čeha. Pravi: »... odtlej se je pravdal za svojo pravico, najbrž pa konca pravde ne bosta doživela, kakor se je reklo, ne on in ne knez.« Pripoveduje tudi o Engelthalerjevih otrocih in o svoji ljubezni do njegove najstarejše hčere.

*

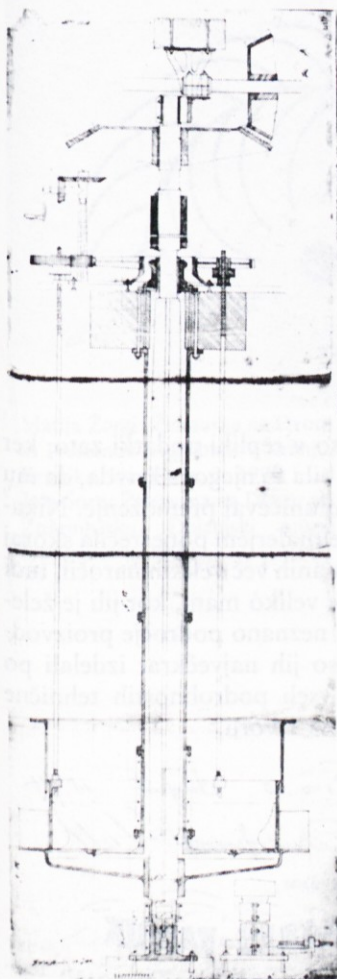
Engelthaler je bil kot mlad mož (rojen 1804) v začetku tridesetih let 19. stoletja v službi kneza Fürstenberga (kje, ne vemo), leta 1832 je bil nastavljen kot gozdni in gradbeni inženir na gospostvu Kočevje, lasti kneza Auersperga. Leta 1833 je postal gozdni mojster. Knez Karl Viljem Auersperg je bil takrat še mlajši (rojen 1814) in je leta 1827 po smrti očeta Viljema II. podedoval velikanske auersperške posesti in knežji naslov. S svojo mladostjo se je knez v ugovoru izgovarjal, češ da so Engelthalerja v službo vzeli njegovi, to je knezovi skrbniki, ne on.

Sedemanjst let je Engelthaler delal kot gozdni mojster na kočevskem gospostvu. V knezovem ugovoru je moral biti očitak, da Engelthaler kot gozdni mojster ni znal spraviti v denar lesa iz obširnih kočevskih gozdov. Engelthaler se brani, da tamkajšnji les ni primeren za prodajo, temveč le za industrijsko predelavo. Zato je tudi prišlo do gradnje steklarne Karlshütte (Draga – Glažuta), ki jo je on vodil od začetka leta 1835, čeprav kot gozdni mojster ni bil za to usposobljen. Knezu je s svojim znanjem in delavnostjo prihranil precej stroškov, ki bi jih ta imel z nastavitvijo tehničnih strokovnjakov za izdelavo načrtov in izvedbo gradnje. Do leta 1838 je bila gradnja steklarne že končana, knez pa se ni mogel odločiti, ali bi jo oddal v najem ali bi jo upravljal v lastni režiji. Šele 20. marca 1839 je bilo definitivno odločeno, da bo steklarne začela obratovati in Engelthaler je bil z dekretom nastavljen kot fabriški dirigent. V zahvalo za postavitve steklarne ni dobil drugega kot plačo gozdnega mojstra in 300 goldinarjev kot darilo ob koncu gradnje, ki pa bi jih, če bi mu to razmere dovoljevale (pravi Engelthaler), najraje vrnil, da ne bi knez ob vsaki priložnosti imel polnih ust svoje domnevne dobrotljivosti.

Steklarne je v resnici začela delati šele leta 1840 in je pod Engelthalerjevim vodstvom prinašala primeren dobiček, celo v revolucijskem letu 1848, ko je

² Karel Clarici: Knjiga moje mladosti, Ljubljana 1981

prodaja padla v celi Evropi. Leta 1847 je knez odobril Engelthalerjev načrt za drugo steklaro v fridrihštajnskih gozdovih (o gradnji ali delovanju te steklarne ni podatkov). Ko je Engelthaler zapustil Kočevje in prevzel vodstvo dvorske železarne, je bil v steklarni kot vodilni nastavljen prejšnji blagajnik do leta 1852, ko je prevzel vodstvo steklarski mojster Josef Altmann.

Pogon s prenosom, F. X. Ascher, Dvor 7. 5. 1848, Tehniški muzej železarne Jesenice

Že leta 1846 naj bi knez Engelthalerju ponujal, da poleg vodenja steklarne prevzame še vodenje železarne na Dvoru. Železarna je bila tedaj v zelo slabem stanju in obremenjena s hudimi dolgovi. Engelthaler navaja dolgove Kopetz-kemu 1421 goldinarjev, Fichtenau-u 8834 goldinarjev, knezovim najemnim uradom 2929 goldinarjev in bratovski sklalnici 10.000 goldinarjev. Pravi, da je bilo tedaj naročil malo in pogosto je zmanjkalo denarja za izplačila delavcem. Leta 1836 naj bi knez imel celo namen dati železarno za 6000 goldinarjev v najem nekemu J. N. Mühleisnu v Ljubljani, ker mu ni prinašala dovolj dobička.

Očitke o slabem vodenju steklarne in izkoriščanju kočevskih gozdov Engelthaler zavrne tako, da se vpraša, zakaj bi sicer knez želel, da prevzame vodstvo železarne, če se poprej ne bi bil izkazal. Knez mu je leta 1848 preko inženirja na Dvoru Hamburgerja in blagajnika Lacheinerja dal vedeti, da se lahko poteguje za mesto direktorja. Tu Engelthaler prvič izbruhne svoj, najbrž dolgo zadrževani bes, ko pravi, da je bolezen velikih gospodov ta, da morajo biti vedno oni naprošeni in je tako ohranjen vtis, da oni delijo milost s sprejemom v službo, čeprav je resnica obratna in to delajo le v svojem interesu.

Leta 1849 je bil Engelthaler nastavljen kot direktor železarne na Dvoru in se je tja tudi preselil. Zastopnik železarne oz. njenih skladišč v Trstu, Eugen Hell, mu je ob tej priliki pisal, da ga sicer veseli, da je postal direktor, na drugi strani mu pa tega ne zavida, ker mu bo to prineslo le velike skrbi. Železarno bi bilo treba popolnoma reorganizirati, ker dotedanje vodenje lahko pripelje samo v polom. Železarna je v slabem stanju, brez denarnih sredstev in izgublja zaupanje zaradi slabih pošiljk.

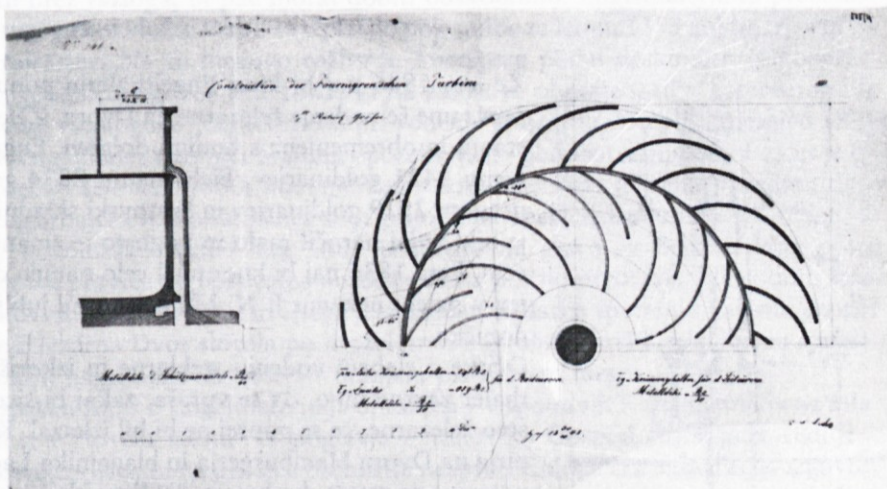
Engelthaler pravi, da je v času svojega petnajstletnega vodenja železarne dosegel najboljše rezultate, kakršnih ni bilo prej, pa tudi ne pozneje. Železarno je razširil, opravljene so bile melioracije, pridobil je veliko novih orodij in strojev, zaloge materiala je povečal in poravnal dolgove, vse to iz dohodka železarne. Njegovo prizadevnost in uspešnost mu knez sedaj oporeka in se tako spet izkaže kot »grand seigneur«, ki dobre rezultate pripiše ugodnim zunanjim okoliščinam, slabše svojim uslužbencem »vrže v čevlje«, neugodnih okoliščin pa ne prizna in ga je tako spravil ob službo in kruh, ker mu zaradi spremenjenih pogojev ni bilo več mogoče pošiljati enakih vsot čistega dobička železarne. (Na drugem mestu Engelthaler pravi: v svoji požrešnosti po denarju knez Auersperg ne pozna ne mere ne cilja.) V primerjavi s podatkom, da je knez leta 1836 nameraval dati železarno za 6000 goldinarjev v najem, je povprečen čisti dobiček v letih 1850–1862 kar 21.000 goldinarjev, leta 1860 celo 55.557 goldinarjev.

Engelthalerjeve zasluge skuša knez zmanjšati in jih pripisati Filipu Dobnerju, ki je bil leta 1852 nastavljen kot rudarski in fužinarski upravitelj na Dvoru. Pred tem je bil fužinarski asistent v železarni kneza Salma pri Blanskem na Moravskem. Na Dvoru je bil zadolžen za vodenje plavža in livarne, za rudarske zadeve in vodenje materiala in inventarja. Dobner je bil po Engelthalerjevem mnenju tisti, ki je z intrigami uspel, da ga je knez odstranil s položaja direktorja zato, da bi sam zasedel njegovo mesto. V resnici se je to zgodilo, železarno je Dobner vodil nato do leta 1870, ko je odšel v Ljubljano in pričel

Meta Matijević
 ŽELEZARNA KNEŽA
 AUERSPERGA NA DVORU
 SREDI 19. STOLETJA

z železolivarno na svoje³. Engelthaler se sprašuje, kako to, da pod Dobnerjevim vodstvom, ko je tak fenomen, železarna niti približno ne dosega rezultatov, kot jih je prej. Gotovo je lažje, pravi, narediti izdelke, kot pa jih po primerni ceni prodati, posebno še, če so to pomanjkljivi litoželezni izdelki, kakršni so bili pogosti pod Dobnerjevim vodstvom livarne.

³ Jože Šorn: Železarna na Dvoru pri Žužemberku, Dolenjski muzej Novo mesto, 1980

Načrt za turbine, F. X. Ascher, Dvor 30. 10. 1848, Tehniški muzej železarne Jesenice

O ponesrečenih izdelkih in neuspelih naročilih so v repliki podatki zato, ker se Engelthaler brani pred knezovimi očitki, da je bila to njegova krivda, da mu je s tem povzročal znatne izgube (denarja) in mu uničeval premoženje. Nikakor ne moremo trditi, da bi se železarni pod Engelthalerjem ponesrečila skoraj vsa večja naročila⁴. Prav iz let 1850 do 1864 je znanih več velikih naročil, tudi za novomeški vodovod. Znanih predmetov pa je veliko manj, kot jih je železarna izdelala. Razen nekaj izjem je popolnoma neznano področje proizvodnje tehničnih naprav, vsakovrstnih strojev, ki so jih največkrat izdelali po naročilu za določenega naročnika, ki se je o vseh podrobnostih tehnične izvedbe pogovoril z vodjo mehaničnih delavnic na Dvoru.

⁴ Matija Žargi: Obrtno in industrijsko oblikovanje kovin v 19. stoletju na Slovenskem (magistrsko delo, rkp)

Del računa železarne Dvor občini Novo mesto za litoželezne dele za vodovod in mlin, Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto, Okrajno sodišče Novo mesto

HOF, am 10 August 1874
 Herrn Gabriel Stadtgemeinde-Vorsteher Friedhofswahl Soll
 an die k. k. priv. Fürst von Auersperg'sche
GUSS- & SCHMIEDE-EISEN-WAAREN-FABRIK
 sandten auf werthe Anordnung für Ihre Rechnung und Gefahr, mittelst

Datum	Stück	Kategorie in Hof	Franco Hof	
			Gemacht	Preis Betrag
Dvor 335	24	1 st 1/2 Zoll Bohrer	29	390 W.
		1 st 1/2 Zoll Bohrer f. Bohrer	24	
		1 st 1/2 Zoll Bohrer f. Bohrer	14	
		1 Bohrer f. Bohrer	5	
		1 Bohrer f. Bohrer	5	
Dvor 333	10	1 st 1/2 Zoll Bohrer	110	2150 W.
		1 Bohrer f. Bohrer	415	
		1 Bohrer f. Bohrer	5	
		1 Bohrer f. Bohrer	50	
		1 Bohrer f. Bohrer	4	
		1 Bohrer f. Bohrer	6	

KULTURA
 Rast 4/1991

V ponudbi⁵ dvorske železarne za Prešernov nagrobni spomenik z dne 29. marca 1851 Engelthaler navaja, da je slabo povpraševanje po izdelkih umetniškega liva na eni in velika naročila za mehanične izdelke po drugi strani povzročilo, da je umetniški liv postal postranski posel. Konec petdesetih let je obdobje splošnega zastoja, ki so ga železolivarne skušala prestati z usmerjanjem proizvodnje za vojaške potrebe. Knez Auersperg je očital Engelthalerju, da v letih 1862 in 1863 železarna na Dvoru ni prinašala dobička in so nastale izgube po njegovi krivdi, Engelthaler se brani, da so bila to skrajno neprimerna leta. Konkurenca med železarnami je bila v začetku šestdesetih let velika in s tega stališča je razumljiva odklonitev pomorskega ministrstva leta 1862, da bi dvorska železarna dobavila lite in kovane konstrukcijske dele za arzenal pomorske direkcije v Puli. Engelthaler to knezu sporoča z obžalovanjem, ker, kot pravi, že pol leta zmanjkuje dela v vseh fužinarskih vejah, naročila so zelo skromna in kljub vsem naporom direkcije se jim ne posreči dobiti dovolj naročil. Prodaja kovanega železa zastaja, čeprav so ga pocenili za dva do tri odstotke. Zalog je še veliko in verjetno bodo morali ceno še znižati. V odgovoru da knez Engelthalerju vedeti, da je krivda za neuspeh pri naročilu za Pulo verjetno previsoka cena in bi se bilo bolje držati zmernejših naročil.

Primerov, ko je zaradi pomanjkljivega liva prišlo do pritožb naročnikov, je omenjenih več. Kemična tovarna Gosleth v Trstu je zavrnila plačilo dveh kotlov za 846 goldinarjev, ki sta zaradi slabega liva počila. Bakrarna v Škofljah je odklonila plačilo stiskalnice, ker je prišlo do nesporazuma pri dogovoru z inženirjem Bossardom, kako močna naj bo. Zaradi dobave pomanjkljivega parnegea stroja valjarni Štore se je železarna znašla na sodišču⁶. Engelthaler pravi, da je bila pomanjkljivost stroja v nebitvenem, stranskem delu in on ne more odgovarjati za tehnično izvedbo, ker ni mehanik. Četudi bo dvorska železarna nekaj za to plačala, je treba vedeti, da je valjarna Štore že dala Dvoru zaslužiti 80.000 goldinarjev.

Knez Auersperg mu je očital, da je zaradi nestalnih cen in nevljudnega obnašanja izgubil mnogo kupcev, celo v bližnji okolici. Engelthaler se brani, da nobena tovarna in noben trgovec ne drži vedno istih cen, temveč so te odvisne od konjunktore. Da pa litoželezni predmeti niso šli v denar, je pripisati slabi kvaliteti liva, za kar je bil zadolžen Dobner, ne pa previsokim cenam, ker so jih zniževali. Zagrebški trgovci zaradi slabe kvalitete od leta 1861 niso več na Dvoru naročali plošč za štedilnike in so jih, čeprav dražje, raje kupovali na Dunaju.

Največje Engelthalerjevo naročilo, ki ga sam imenuje sijajno, in ki ga je nazadnje pokopalo, je bila dobava streliva v letih 1863 in 1864 za topniško poveljstvo na Dunaju (k.k. Zeugs-Artillerie Kommando N 1). Naročila so dobile tudi druge avstrijske livarne, tudi Gradac. Železarna na Dvoru naj bi od 15. septembra 1863 do 15. julija 1864 izdelala in poslala 136.000 štiriin osemfuntnih granat in 14.000 šrapnelov. Dvorska železarna je že prej, predvsem od leta 1859, prevzemala državna naročila za strelivo, tokrat pa se je prvič lotila izdelovanja te vrste izstrelkov, ki zahtevajo večjo natančnost pri izdelavi. Engelthaler večkrat z jezo navaja, da je on naredil prav vse, da bi lahko naročilo izvedli, da pa je Filip Dobner, upravitelj in vodja livarne, intrigiral in onemogočal izdelavo z namenom, da Engelthalerja odstrani in sam postane direktor. Z Dunaja je Engelthaler prinesel modele in instrumente in naročil nove stružnice, da bi delo neovirano teklo. Ukazal je tudi, da razen naročila gospoda Urankerja za 230 strojev vsa ostala naročila pustijo ob strani. Samo ulivanje ne bi smelo delati težav, pozneje pa se je izkazalo, da je bilo veliko odlitkov slabih, z mehurčki, preveliko ali premajhno težo ali počenih.

Kais. k. privil. privilegirt
FÜRST VON AUERSPERG'S
Eisn- und Schmied- Eisenwaaren-Fabrik

Hof in Wien Wien am 20 Juli 1863

Ohn der Anwesenheit in Hof.

Im Auftrage zu meinem Mitgliede vom 18 d. über
die acquirirte Müntionirte Lieferung habe ich nach beabsich-
tetig auf die Lieferung und die Gewandtheitsarbeiten zu
den 4 1/2 und 8 1/2 Zoll Geschossen mittheilung vorstehend
da es sich nicht vermeiden lässt, dass die von
französischen Maschinenbauern zum Apparat von 15600 Rth
Geschossen nicht ausreicht, weshalb ich jedenfalls 4 bis
5 Rth gezeichnete Aufträge für befangen. Sollten
auf diese gezeichnet worden, so ist die diesfällige
Commission aussergewöhnlich dem Herrn Ingenieur J.
Hermann in Wien, Margarethen, Ludwig's Gasse No 1
zu übertragen

Mit der Vorwissen zum Größte formal, was zu
Angebot ist können Abzugeben zu kommen, damit
bis 18 über die bestellte Anzahl Geschossen und
Lieferung abgeleitet werden können und so fort bis
zum Ablauf der Lieferzeit. Sollten diese Ursachen
nicht beseitigt sind, kann mit Rücksicht der bereits
Lieferung der oben Urkunde von 230 Maschinen, möglichen
falls jener weiteren Lieferung beauftragt werden
Pflanzlich wird auf bemerkt, dass die Gewandtheits
bei den 4 1/2 und 8 1/2 Zoll Geschossen als die in der Liefer-
zeit begriffen sind 12 x 24 Rth Schrapnels nach Gewandtheits
weisen

Pismo Johanna Engelthalerja o pri-
pravah za ulivanje streliva, Dunaj,
21. julij 1863; Zgodovinski arhiv
Ljubljana – Enota za Dolenjsko in
Belo krajino Novo mesto, Okrajno
sodišče Novo mesto

Apretura, to je struženje, rezanje navojev, je zahtevnejše opravilo, ki je odvisno od vrste strojev in priprav in od usposobljenosti posameznih delavcev. V mehaničnih delavnicah, ki jih je vodil Ferg, ki je bil, pravi Engelthaler, Dobnerjev prijatelj, so to delo opravljali. Engelthaler je poskrbel za vse, za kar je bil zadolžen, prevzel je naročilo, poskrbel za vsa navodila, še več, z Dunaja je prinesel celo šablone in modele, medtem ko so ostale livarne dobile le skice izstrelkov. Ko se je julija 1863 vrnil z Dunaja na Dvor, je poklical fužinarskega upravitelja Dobnerja in strojnika Ferga v direkcijско pisarno in se z njima o vsem pogovoril.

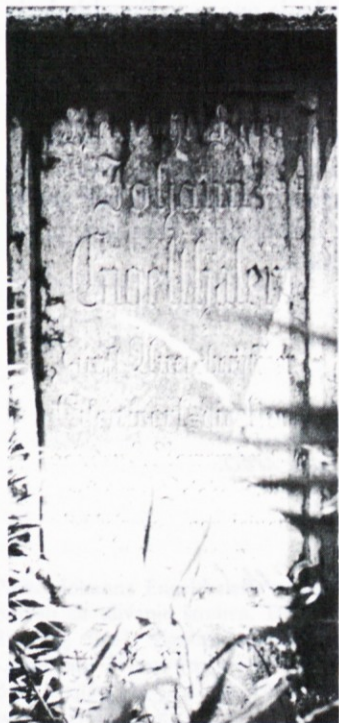
Prezemni oficir, določen s strani vojnega ministrstva, da pregleda in prevzame izdelke na Dvoru in v Gradcu, je bil nadporočnik Franz Hlubek. Na Dvor je prvič prišel 24. avgusta 1863, naslednjič šele čez en mesec, vožnjo pa si je zaračunal dvakratno, kar je občinski predstojnik na Dvoru Janez Surc, po domače Škrabec, komentiral: »To so same golfije.« Hlubek se je kaj hitro začel pritoževati, da je prostor, ki so mu ga dodelili za prevzem, mrzel in prašen, zmišljeval si je vsemogoče prepreke, enkrat preizkušal natančnost izdel-

Naročilo je bilo za Dvor v tem času, ko je bilo povpraševanje po izdelkih tako zmanjšano, izredno pomembno in bi prineslo 20.000 ali celo 25.000 goldinarjev zaslužka. Erar je dal Dvoru zaslužiti že veliko tisočev goldinarjev, predvsem v letih 1860 in 1861, ko je bil izkaz čistega dobička 55.557 goldinarjev in 30.752 goldinarjev.

Engelthalerju so bili očitani še drugi grehi kot neažurno vodenje računskih knjig (ob tem je omenjen fužinarski asistent Kristan, ki je bil 1. januarja 1863 dodeljen za pomoč v blagajni in je napredoval od letne plače 553 goldinarjev kot asistent na 650 goldinarjev kot blagajnikov pomočnik. Mimogrede, Engelthalerjeva letna plača je bila 1200 goldinarjev in vsemogoči dodatki v hrani in kurjavi, ki so bili izplačani deloma v denarju in deloma v naturi, kar je bila tudi podlaga za izračun pokojninskega zahtevka. Blagajnik Wilhelm Lacheiner je prejemal 450 goldinarjev in skladiščnik Josef Spandel 200 goldinarjev.)

Knez mu je očital slabo vzdrževanje stavb livarne in stanovanjskih hiš, tako da se je streha livarniške stavbe vdrla, dve stanovanjski hiši pa se skoraj podirata. Engelthaler pravi, da so stavbe popravljali, kolikor so pač mogli. Nista le dve stanovanjski hiši slabi, ampak mnogo, so pa še vedno uporabne. Potreben bi bil le knezov migljaj in on, Engelthaler, bi zgradil palače, pa tega migljaja ni nikoli bilo.

Glede zlorab in prilaščanja za lastno korist mu je knez očital več stvari. Da je dal na Dvoru izdelati različna poljedelska orodja za potrebe lastne posesti v Srebrničah in plačal samo material; da so mu tovarniški delavci zgradili in popravljali gradič; da je fabriške konje uporabljal za prevoz sena v Srebrniče in z istimi konji dal voziti kosti v stiskalnico za kosti v Soteski, ki je bila zaposlena večinoma z mletjem kosti, namenjenih za gnojenje v Srebrničah. Zanimiva je pripoved o mlinu za kosti, ki je bil izdelan na Dvoru. Ker se je tudi na Kranjskem začela širiti uporaba kostne moke kot gnojila, pravi Engelthaler, se je lastnik gospostva v Trebnjem Gressel pozanimal, če bi se dalo na Dvoru izdelati mlin, ki bi za lečo velike delce kosti izpod stiskalnice zmlel v fino moko. Engelthaler se je pogovoril s strojnikom Bossardom in izdelali so mlin, ki je bil nekaj večji in močnejši kot mlin za kavo, železni deli so bili nameščeni v lesen okvir in stroški izdelave niso presegli 25 goldinarjev. Engelthaler oporeka, da bi si naprave za rušenje koruze izposodil na Dvoru in jih odpeljal, ampak jih je kupil za 30 goldinarjev. Oporeka tudi, da bi pridelke s svojega posestva prodajal po višji ceni tovarniškemu skladišču in da bi špekuliral s poceni kupljenim vinom.

Nagrobnik Johanna Engelthalerja ob cerkvi v Šmihelu pri Novem mestu

*

Po vsem tem se je res treba vprašati, kako je knez Auersperg lahko gledal Engelthalerja 32 let v svoji službi, če je bil ta tako nesposoben in goljufiv.

Odkar je bil Engelthaler odpuščen, ga ne zavezuje več nikakršna ponižnost nasproti svojemu delodajalcu, sedaj si stojita nasproti »kot mož proti možu«, kakor pravi sam. Sicer res na eni strani gozdni mojster, ki se je s pridnostjo in prizadevnostjo povzpел do mesta direktorja, to je uslužbenca lastnika tovarne, presvetlega kneza, glave knežje veje auersperške rodbine, s posestvi na Kranjskem in na Češkem, politika, predsednika gosposke zbornice dunajskega parlamenta in kratek čas (1867–1868) ministrskega predsednika, bolj znanega z imenom Carlos, »prvega kavalirja cesarstva«, kakor ga je imenoval Schmerling, nemškega liberalca in fevdalca, ki se je jasno zavedal, da »gradovi minevajo, fabrike nastajajo«, če hočejo oni še naprej živeti v blagostanju in na oblasti.

Jože Dular ŽIVINOZDRAVSTVO V BELI KRAJINI V LETIH 1869–1920

Bela krajina meji na svoji vzhodni in južni strani na Hrvaško, meja pa poteka po Kolpi, in sicer od Bilpe pri Starem trgu pa vse do potoka Kamenica pri Božakovem. Tu se meja obrne proti severu in se čez žumberška brda usmeri proti Gorjancem. To mejo, ki je od leta 1867 hkrati delila tudi avstrijsko in ogrsko polovico države, je bilo treba prav zaradi pogostega tihotapljenja tobaka, soli, vina in živine iz ene dežele v drugo močneje zavarovati. Tako so tudi ob Kolpi zrasle mitnice in mejne stražnice (ena ohranjenih, ki je kasneje služila za šolo, je v Marindolu!), hkrati pa so bile zaradi pogoste živinske kuge osnovane kordonske straže. Te so bile posejane vzdolž meje; v okolici Metlike so stale na primer v Bušinji vasi in Drašičih ter na Božakovem in v Križevski vasi, kjer so kordonski stražniki varovali tamkajšnje ceste in pa prehode čez Kolpo.

Kordonske straže oziroma nekdanji carinsko-sanitarni kordon na slovensko-hrvaški meji pravzaprav ni bila za prebivalce Metlike nobena novost, saj je tak kordon, ki je že za časa Marije Terezije (1755) potekal ob Uni, branil vdor pogostih epidemij, zlasti kuge in kolere v Vojno krajino in naprej na Kranjsko in v druge zahodne dežele.

Neposredno se je tak kordon približal Beli krajini za časa Napoleonove vladavine v letih 1812 in 1813, saj je potekal po levem bregu Kolpe, in sicer od Siska do Severina na Kolpi, odtod pa se je usmeril proti jugu na jadransko obalo.^{1,2,3}

Razen teh dveh glavnih sanitarnih kordonov so občasno obstajali še drugi, tako na primer tisti iz leta 1831, ki pa je trajal le dobre tri mesece. Prišel se je na kranjsko-hrvaški meji pri Jesenicah na Dolenjskem, tekel po grebenu Gorjancev, se odtod spustil proti Metliki in se nato vijugal vse do Broda na Kolpi in dalje proti Notranjski. Ti kordoni pa so vedno zajeli tudi Metliko, kjer je ob mejni reki stal zaporni »raštel« ali zastražena cestna pregrada.⁴

Take občasne deželne zapore proti Hrvaški so bile tudi v naslednjih desetletjih, predvsem zaradi živinskih kužnih bolezni. Ena teh zapor se je začela še pred letom 1872 in je z manjšimi presledki trajala vse do konca 1880. Pri tej zapori so včasih v občinski straži sodelovali tudi domačini. Ker pa je bilo premalo moških za tako opravilo in tudi sicer niso bili dovolj zanesljivi, saj so marsikomu, ki je tihotapil živino, le preveč pogledali skozi prste, je metliška občina sama zaprosila za vojaško pomoč. Tako je v januarju 1873 prišlo v Metliko 56 mož in 1 oficir 17. pešpolka, ki naj bi zamenjal prejšnjo kordonsko stražo 19. lovskega bataljona. Vojsko so razmestili po obmejnih vaseh, odškodnino za stanarino pa je domačinom prek okrajnega glavarstva v Črnomlju izplačevalo vojaško poveljstvo v Novem mestu.

To leto je izbruhnila živinska kuga po mnogih vaseh na Hrvaškem in so bili zato vsi sejmi v črnomaljskem političnem okraju, ki je zajemal celotno Belo krajino, prepovedani. Ta kuga pa se je kmalu preselila na slovensko stran in se prikazala tudi onstran Gorjancev, okoli Šentjerneja, Novega mesta in drugod. Zaradi zapore je v mesnicah primanjkovalo mesa. Ljudje so dostikrat kugo prikrivali, zato je bila razpisana nagrada 50 goldinarjev za tistega, ki je njen izbruh pravočasno prijavil pristojnemu glavarstvu. Vsako zaplenjeno govedo so takoj zaklali, meso pregledali in če je bilo zdravo, so ga prodali. Prav tako tudi kožo. Izkupiček so poslali okrajnemu glavarstvu v Črnomlju.

Razen pomanjkanja mesa so zavoljo živinske kuge nastale še druge težave. Tako je bila v maju 1873 zavrnjena prošnja metliških usnjarjev, da bi smeli s Hrvaškega uvoziti surove živinske kože za svojo obrt. Tudi metliškim meščan-

1. Drago Mušič, Nacrti za lazaret kod Hana na Cetini. Acta historica medicinae, pharmaciae et veterinae. Beograd 1966, str. 5–20.
2. Drago Mušič, Lazaret Kostajnica u doba Ilirskih provincija. Zbornik skrajšanih referatov na XXX. sestanku Zveze znanstvenih društev za zgodovino zdravstvene kulture v Jugoslaviji. Novo mesto 1981, str. 161–164.
3. Nikola Korin, Juraj Hraste, Radmila Matejčić, Ante Škrobonja, »Novi carinski i sanitarni kordon« u doba Ilirskih provincija, ibidem str. 165–169.
4. Glej tudi članek Draga Mušiča: Špital v Metliki in vloga Metlike v zvezi s kužnimi boleznimi (tipkopis).

nom, ki so imeli svoje travnike na hrvaški strani Kolpe, je oblast le izjemoma dovolila, da so smeli od tam pripeljati domov pokošeno seno. Pri tem pa na Hrvaškem niso smeli priti v stik s tamkajšnjim prebivalstvom in njihovo živino. Zato jih je pri košnji in spravilu sena stalno spremljala kordonska straža, krmo pa so morali voziti le s konji.

Prav tako so imeli težave lastniki gozdov na Gorjancih, ki so si od tam želeli pripeljati drva za kurjavo. Ker je nevarnost okužbe pretela tako s hrvaške kot z novomeške strani, so si morali lastniki pri okrajni kordonski komandi v Črnomlju priskrbeti pismeno dovoljenje za odvoz lesa. Komanda jim je tudi odločila cesto, po kateri so morali voziti, in sicer jim je bila odrejena državna cesta čez Lužo pod Jugorjem.

Vso klavno živino, tudi prašiče in jagnjeta, sta takrat v Metliki pregledovala oba zdravnik: dr. Anton Potočnik in praktični zdravnik Ferdinand Salloker, včasih pa tudi črnomaljski zdravnik dr. Böhm. Za vsak pregled je bilo treba plačati takso; iz te je bil plačan zdravnik, ostanek pa je dobila občina. O pregledu mesa je moral vsak mesoglednik voditi zapisnik in ga ob mesecu predložiti v občinski pisarni, da so mu ga potrdili.

Jeseni 1873 je kuga malo popustila in je bil celo dovoljen martinski sejem. Takoj nato pa je bila spet razglašena zapora – kuga je izbruhnila tudi na Selih pri Otovcu. Poveljstvo kordonske straže v Črnomlju je sprevidelo, da služba njihovih vojakov tokrat ne bo tako hitro potekla. Zato so se pripravili za hladnejši čas in so moštvo po postojankah razposlali zimske odeje.

Tudi leta 1874 so imeli prebivalci veliko težav z avoljo živinske kuge. Ko je v februarju kuga nekoliko prenehala, so upali, da bo zapora na Kolpi odpravljena in z njo vred kordonska straža. Kljub temu pa je prepoved sejmov še zmerom veljala in tudi prevoz čez most na Kolpi je bil prepovedan. Ker je prenehala kuga tudi na Hrvaškem, je metliška občina v aprilu 1874 znova zaprosila deželno vlado v Ljubljani, naj razpusti kordonsko stražo, češ da je skoraj poldrugo leto tamkajšnjim ljudem le v nadlego. Sicer pa tistih nekaj mož – v Metliki je bilo na Kolpi samo sedem stražnikov! – ne more preprečiti tihotapstva s Hrvaškega. Da bi to nalogo uspešno opravljali, bi bila potrebna vsaj dva regimenta vojakov. Ta prošnja in prepričevanje pa sta bila brez uspeha, kajti že naslednji mesec sta se parkljevka in slinovka spet razširili po Črnomlju in so zato stražniki ostali na deželni meji.

Narasla Kolpa je porušila leseni most pri Metliki, katerega prehod je varovala kordonska straža

Vojaki kordonske straže na kolpskem mostu so stanovali v Križevski vasi v svoji »kasarni« (bila je to zasebna hiša), za katero je poveljstvo plačevalo mesečno najemnino. Ta je na primer za junij 1874 znašala 3 goldinarje 25 krajcarjev. Na Božakovem, kjer so vojaki prav tako stanovali v zasebni hiši, pa je poveljstvo za stanarino odrinilo 1 goldinar 86 krajcarjev. Sicer pa se je najemnina glede na število vojakov od meseca do meseca nekoliko spreminjala.

V juniju istega leta je kuga v Črnomlju prenehala. Avgustovski sejem je bil v tem mestu sicer dovoljen, vendar kmetje nanj niso smeli prignati rogate živine in je tako sejem zgubil svojo pravo veljavo. Prav zato je metliška občina zaprosila, naj bi deželna vlada v Ljubljani za kraje, ki mejijo na Hrvaško, predvidela kako podporo ali pa odpisala davke za leto 1873 in 1874. Ljudje so namreč trpeli občutno škodo, saj v Metliki dve leti zaradi živinske kuge ni bilo pravih sejmov.

Uspeha pa tudi ta prošnja ni imela in živinski sejmi so bili še naprej prepovedani. Na Hrvaškem so se namreč vedno znova pojavljale okužbe. Spričo tega so tudi kordonski stražniki poostri nadzor na Kolpi. Tako so v septembru 1874 zaplenili 28 kosov govejih kož (te je potem prevzela mestna občina in jih dala strojit domačemu strojarju Janezu Korenu), naslednji mesec pa še 30 kosov govejih, ki so jih prodali na javni dražbi »v dobro erarju.«

Vojaki pa niso plenili samo kož in vtihotapljenega mesa, temveč tudi predmete, ki bi bili kakorkoli lahko prišli v hlevu v stik z okuženo živino. Tako so v januarju 1875 na kolpskem mostu zaplenili 7 konjskih odej, zajčjo kožo in dva para škorenjskih golenic. Zgodilo se je celo, da je kordonska straža odvzela Hrvatom kožuhe, v katerih so ob nedeljah prišli v Metliko k maši in po nakupih, češ da so tudi kožuhi lahko okuženi. Pri tem so bili lastniki kožuhov v nevarnosti, da se prehladijo ali kako drugače obolijo. Spričo tega sta metliški lekarnar Alfred Matter pa tudi občinski mestni zastop upravičeno zahtevala, naj se ti ostri ukrepi in sekature prebivalstva omilijo oziroma odpravijo.

Iz tega vidimo, da ni bilo pravega sožitja med kordonskimi stražniki in domačini. Zato je v metliških gostilnah, kamor so vojaki zahajali, večkrat prišlo do preteпов in medsebojnih obračunavanj. Mogoče je bila kdaj potrebna celo zdravniška pomoč, saj imamo iz tega leta poročilo, da pošilja poveljstvo ckr. lovskega bataljona št. 7 v Novem mestu 11 goldinarjev in 25 krajcarjev metliškemu zdravniku Ferdinandu Sallokerju za zdravljenje in prevozne stroške, ki jih je imel z zdravljenjem bolnih vojakov kordonske straže.

Kužna bolezen se je v letu 1875 lotila tudi ovac. V Damlju pri Vinici je namreč v novembru za noricami poginilo 48 teh živali in je bila zato kupčija z ovcami v tem kraju prepovedana.

To leto je v Črnomlju nastopil službo živinozdravnik Tomaž Wiegler, v metliški okolici pa je poleg obeh zdravnikov ta posel opravljal tudi Marko Slanc, doma iz Slamne vasi pri Metliki. Bil je samouk in dokaj spreten v zdravljenju živine, vendar je 1877 okrajno glavarstvo v Črnomlju sporočilo metliški občini, da ga ne more nastaviti za živinozdravnika, ker pač ni za to službo strokovno usposobljen. Sploh je bilo v tem času na deželi precej samovoljnih živinozdravniških mazačev, zlasti tistih, ki so rezali oziroma skopili živali. Prihajali so sem celo iz okolice Kamnika. Prav zato je črnomaljsko okrajno glavarstvo v januarju 1877 zahtevalo, da mu iz metliške občine sporočijo, koliko živine je v preteklem letu poginilo zaradi nestrokovnega skopljenja. Obenem je to leto tudi razglasilo odredbo deželne vlade v Ljubljani, da smejo rezarstvo opravljati le tisti, ki so strokovno usposobljeni in imajo od okrajnega glavarstva dovoljenje, v katerem okolišju lahko opravljajo to delo.

Pred hlevom Makarjeve gostilne v Metliki, kjer so se ustavljali kmečki in furmanski vozovi

Jože Dular
ŽIVINOZDRAVSTVO V
BELI KRAJINI

Metliški lekarnar mag. farm. Franjo
Wacha (1827–1916)

Da izboljša živinske preglede in mesogledniško službo, je deželna vlada 1878 razposlala tiskano navodilo in pouk mesoglednikom. Hkrati je to in naslednje leto tudi črnomaljsko okrajno glavarstvo razposlalo vrsto dopisov, sklepov, naredb in odredb, ki so bile v zvezi z živinsko kugo.

Ta je z malimi presledki razsajala kar naprej, bodisi na Hrvaškem ali v Beli krajini. Zaradi kužne zapore je cena živini narasla in so zato metliški mesarji ponovno zaprosili metliško občino, da bi smeli meso v mesnicah dražje prodajati, kar jim je bilo od časa do časa tudi dovoljeno.

V oktobru 1879 so se občinski možje v Metliki spet dogovarjali, kod vse naj razmestijo kordonsko vojaštvo, ki so jim ga znova obljubljali. Še isti mesec je namreč generalno poveljstvo v nemškem Gradcu sporočilo deželni vladi v Ljubljani, da je odredilo 2 podčastnika in 20 pešcev, ki naj bi stražili deželno mejo v Beli krajini pred živinsko kugo. Število vojakov so kasneje zvišali, saj so bili konec novembra v Metliki obveščeni, da pride tjakaj iz Novega mesta 30 mož vojaštva, 3 podčastniki in častnik nadporočnik Viktor Grovais kot poveljnik stražnega kordona. Število vojaštva je naslednji mesec še naraslo, in sicer na 43 mož.

Meja ob Kolpi je bila torej kar dobro zastražena, čeprav je takoj po novem letu 1880 deželna vlada razglasila, da je živinska kuga prenehala in so spet dovoljeni živinski sejmi v črnomaljskem in nekaterih drugih dolenjskih okrajih. Razveljavljeno je bilo tudi razkuževanje pasantov (ti so morali iti čez vrečevino, namočeno z razkužilom), in sicer na mostu v Metliki in na brodu pri Vinici. Prav tako so bili odprti suhi oz. cestni prehodi na Rakovcu, Krmačini, Vinomeru in v Radovičih.

Kordonska straža pa je za vsak primer ostala. V marcu 1880 je generalno poveljstvo v nemškem Gradcu poslalo deželni vladi obvestilo, da bo v okolici Metlike znova zamenjano moštvo vojaškega kordona. Stražo, ki jo je sestavljalo 50 mož in častnik, so nato zamenjali še v juniju in septembru.

Previdnost, da je kordonska straža ostala, ni bila odveč. Že v juliju 1880 se je namreč pojavila živinska kuga v Poljanski dolini ob Kolpi in je bila tako deželna meja znova zaprta. Kuga se je v oktobru prikazala tudi na Hrvaškem. Z novim letom 1881 so bile končno vojaške kordonske straže odpravljene. Zapora državne meje pa je ostala v veljavi, saj je bilo še vedno pričakovati, da živinska kuga izbruhne na tej ali na oni strani Kolpe.

V februarju tega leta je sicer okrajno glavarstvo v Črnomlju razglasilo, da je na sejme v Beli krajini dovoljeno prignati živino iz civilne Hrvaške in reške gubernije, vendar mora biti na sejmiščih hrvaška živina ločena od slovenske, da se prepreči morebitno okuženje. Ne sme pa se prignati na sejem tako imenovanih »buš« iz Vojne granice. Ker je leta 1880 dr. Potočnik umrl in metliški praktični zdravnik Salloker ni mogel sam nadzorovati prignane živine, sta to delo ob tržnih in semanjih dneh opravljala črnomaljska zdravnik dr. Linhart in Pavlin.

Tudi leta 1882 kuga Beli krajini ni prizanesla, v novembru pa se je v Rosalnicah pri Metliki pojavila še konjska smrkavost in so bili o njej obveščeni vsi bližnji in daljni lastniki konj. – Konec maja so bili v Črnomelj poklicani vsi mesogledniki, da jim je tamkajšnji zdravnik dal potrebna navodila in jih poučil o pregledu mesa.

Tudi naslednje leto ni bilo nič boljše. Zavaljo živinske zapore – zanjo so zdaj skrbele občinske straže – so bili sejmi slabo obiskani. Zato je v aprilu 1883 Anton Kompare, zakupnik živinske stojnine v Metliki, ponovno prosil mestno občino, da bi mu zavaljo »živinske zaprtije« popustila pri najemnini. Tokrat je uspel in so mu letno najemnino 94 goldinarjev 30 krajcarjev znižali za 40 goldinarjev. – V tem letu so tudi opravili pregled vseh živinozdravnikov, konjskih zdravnikov (kuršmidov) in podkovačev. V Metliki sta se z živinozdravstvom ukvarjala že imenovana Ferdinand Salloker in Marko Slanc; zadnji je veljal za kuršmida. Razen tega je mesto premoglo osem kovačev, ki naj bi poleg podkovanja znali zdraviti tudi bolezni kopit in parkljev.

V naslednjem 1884. letu in tudi sicer so veljale stroge odredbe za pregon ali prevoz živine iz ene dežele v drugo. Prevozniki so morali imeti za živino predpisane potne liste in pa seveda živinozdravniško spričevalo. Tudi čez kranjsko deželo je bilo prepovedano goniti živino in prašiče brez predpisanih potrdil. Prav tako so stroge odredbe veljale za prevoz mesa, zlasti po železnici ali z ladjo.

Leta 1885 so prav tako strogo pazili na zdravstvene naredbe, saj so se z živinsko kugo oteпали tudi v Bosni in Hercegovini, na Štajerskem, v Galiciji in drugod. Okrajno glavarstvo je doma opozarjalo na šumeči prisad pri goveji živini in na rdečico pri prašičih. Meso tako zbolelega goveda ni bilo užitno in tudi koža na nje uporabna. Prav tako ni bilo užitno meso prašičev, ki so zboleli za rdečico.

To leto je v Metliki pregledoval mesogledniške knjige kakor tudi sekanje in prodajo mesa Artur Folakovski (Folakovsky), okrajni živinozdravnik iz

Črnomlja. Za 100 goldinarjev letno je opravljal tudi nadzor in pregled živine, ki so jo pripeljali na vsakokratni sejem.

V naslednjih petih letih (1886–1900) iz metliškega občinskega arhiva ni razbrati, da bi v Beli krajini gospodarila kaka hujša živalska bolezen, če izvzame mo svinjsko rdečico in pasjo steklino. Pobite živali je zakopaval konjač Anton Janaček v Otoku. Pač pa so razna opozorila prihajala od drugod: v ljubljanski okolici je živina imela koze, v postojnskem je bila konjska smrkavost, kuga pa je razsajala po Štajerski. Prav tako je kraljeva deželna vlada v Zagrebu leta 1889 zahtevala zaporo meje. Domači sejmi so bili bolj klavni, zato je zakupnik sejemske stojnine (placevine) Anton Kompore znova zaprosil mestno županstvo, da mu zniža najemnino. Vendar tokrat njegovi prošnji niso ugodili.

Pred nekdanjo Urhovo kovačnico v Metliki, kjer so podkovali konje in vole

Na desetih letnih sejmih v Metliki je živino še vedno pregledoval okrajni živinozdravnik iz Črnomlja. Leta 1886 je to delo opravljal Artur Folakovski, naslednji dve leti pa znani živinozdravnik Josip Nikolaj Sadnikar, ki se je poleg svojih veterinarskih opravkov lotil tudi zbiranja etnografskih in kulturnozgodovinskih predmetov, in si potem, ko je dolga leta služboval v Kamniku, ustvaril zanimivo in dragoceno zbirko, ki je doma in preko mej zaslovela kot Sadnikarjev muzej.

Za Sadnikarjem, ki se je leta 1889 izselil iz Črnomlja, je nadzor na metliških sejmih spet prevzel Folakovski, konec 1890 pa je svoje usluge pri nadzorovanju živine občini ponudil živinozdravnik Franjo Majdič, in sicer prav tako za 100 goldinarjev letno. Črnomaljski živinozdravniki so v Metliki pregledovali tudi živinske zapisnike in mesogledniško knjigo, obenem pa nadzorovali delo v mesnicah in klavnici.

Tudi v naslednjem desetletju je živinska kuga Beli krajini v glavnem prizanašala. Pač pa se je leta 1891 širila po Štajerskem, po Hrvaški in Italiji in je bilo zato prepovedano od tam goniti živino na naše sejme.

Z okraja v Črnomlju so pošiljali občasna opozorila, da je treba strogo paziti na vsako obolenost živine, zlasti na koze na gobcih in parkljih, na črni sajavec (vranični prisad), na smrkavost in druge bolezni (1893). Ko je posestniku Janezu Brodariču poginil vol za vraničnim prisadom (1894), so prišla z živinozdravstvenega oddelka na črnomaljskem okraju podrobna navodila, kako

naj to bolezen zatro. Jasli in korita so morali poribati z vrelin lugom, stene v hlevu prebeliti, gnoj pa zakopati vsaj 20 cm globoko. Slamo in odeje, s katerimi je bila žival pokrita, so sežgali, mrtvega vola pa čim globlje zakopali v zemljo. – Isto leto je črnomaljski živinozdravnik v Metliki cepil živino proti vraničnemu prisadu in prašiče proti rdečici, vendar cepljenje ni bilo obvezno. Zato pa je bilo strogo prepovedano, da v mesnicah niso smeli prodajati mesa, dokler ga nista pregledala živinozdravnik oziroma mesoglednik.

Leta 1896 so se na Kočevskem in nato še v Beli krajini (na Rožancu pri Črnomlju) prikazale živinske koze, vendar so to bolezen kmalu zatrli. Pač pa so se naslednjo pomlad spet pojavile koze na gobcu in parkljih živine v okolici Vinice, v Bojancih, Obrhu in na Krasincu. Tudi tokrat so bolezen ukrotili v poldrugem mesecu. – Včasih se je pojavila tudi steklina, na primer v Metliki in na Suhorju (1898 in 1899), in je bil tistikrat seveda razglašen pasji kontumac.

Iz let 1895 do 1910 je v metliškem občinskem arhivu ohranjen dokajšen svezjen spisov o živinskih boleznih. Vsako leto so iz meseca v mesec pošiljali na občino tiskane lističe – razglase, ki jih je izdajala deželna vlada za Kranjsko in z njimi obveščala občine o živinskih boleznih v domači deželi, v ostalih avstrijskih deželah in tudi po sosednjih državah.

Mnogo je zapisnikov o zaplenjenih prašičih, ki so jih v Metliki zaklali, pregledali meso, in če je bilo zdravo, so ga prodali na javni dražbi. Pri tem so nastali stroški za varovanje in hrano prašiča, za prevoz, za drva, za šopanje zaklane živali in za oklic dražbe. Svoj delež so potegnili še klavec in njegov pomočnik, cenilec, klicar na dražbi in licitacijski opravitelj. Plačali so tudi uporabo mestne klavnice in nazadnje še prispevek za ubožni sklad. Tako je od prodanega mesa ostalo občini le malo denarja. Zaplenjenih volov navadno niso zaklali, zato pa je kupec poleg kupnine moral plačati vse prej navedene stroške (razen klanja in sekanja mesa).

V obeh desetletjih novega stoletja (1901–1920), ki jih bomo tu na kratko omenili, živinska kuga ljudem ni več delala toliko preglavic kot prejšnja leta, pač pa se je prav pogosto pojavljala prašičja rdečica in pasja steklina, od časa do časa pa tudi konjski srab.

Živinska kuga se je pravzaprav prikazala šele leta 1911, ko se je od junija dalje s Hrvaškega razširila po črnomaljskem okraju in so bili vsi sejmi prepovedani. Naslednje leto je kuga na obeh straneh Kolpe prenehala in prav tako je mirovala leta 1913. Vojni čas je seveda prinesel nove nevarnosti okužbe in je zato okrajno glavarstvo v Črnomlju izdalo razne varnostne ukrepe in opisalo vse znake bolezni. Kot kaže, se je Bela krajina tudi leta 1915 dobro otepal te bolezni, pač pa je kuga razsajala onstran Kolpe, saj je bil skoraj vse leto prepovedan uvoz živine iz okrajev Jaska (Jastrebarsko), Karlovac in Vrbovsko. V naslednjih letih se je živinska kuga od časa do časa pojavljala tudi v črnomaljskem okraju, vendar ne v večji meri.

Tudi svinjska rdečica je povzročala precej težav, zlasti po letu 1909, in je nato vse naslednje desetletje vznemirjala svinjerejce. Cepljenje prašičev ni bilo obvezno, kdor pa se je prijavil na občini, je moral za vsako cepljeno žival plačati živinozdravniku 60 vinarjev. Če je prašič poginil, ga je prevzel konjač, gnoj pa so globoko zakopali na kakem odročnem kraju. Svinjake so razkužili z apnenim beležem, obolele prašiče pa izolirali oziroma naredili »zaprtijo«. Ker je svinjska rdečica razsajala predvsem na Hrvaškem, je bil od tam po cele mesece prepovedan vsak uvoz prašičev v črnomaljski okraj.

Konjske bolezni so se pojavljale redkeje; le v petih letih zasledimo v arhivu, da se je ta ali oni konj okužil s srabom (garjami). Obbolele konje so oddali v karanteno, hlev pa razkužili. Stroške čiščenja in razkuževanja je seveda trpel lastnik. En konj je obel za smrkavostjo in so ga morali pokončati. Tudi

Javna tehtnica v Metliki, kjer so tehtali živino in prašiče

tokrat je bilo treba pod nadzorstvom živinozdravnika hlev temeljito razkužiti. Po končani vojni je ostalo po deželi mnogo vojaških konj in marsikateri je obolel za srabom. Zato je leta 1919 oblast lastnikom konj naročila, naj pazijo, da ne bodo zdravi konji prišli v stik z bolnimi. Vsako tako bolezen je bilo treba takoj naznaniti okrajnemu glavarstvu. Sicer pa je bila leta 1919 po vsej Sloveniji prepovedana sleherna prodaja konj v inozemstvo, dokler ti niso bili pregledani in klasificirani.

Najpogosteje pa se je v obeh desetletjih pojavljala pasja steklina. Preveč bi bilo naštevati vse belokranjske občine – nekatere so obsegale le nekaj vasi – v katerih je bila razglašena pasja zapora ali kontumac. Včasih je bil kontumac v vaseh ob Kolpi, drugič v krajih pod Gorjanci, tretjič spet na zahodu Bele krajine. Nekaterikrat je zapora zajela ves metliški sodni okraj, ki je štel 10 občin, drugič pa celotni črnomaljski politični okraj (vso Belo krajino) z 31 občinami. Zapora je v posameznih občinah navadno trajala tri mesece. Ves ta čas so morali biti psi privezani na verigah, dostikrat pa so jim nataknili tudi močne nagobčnike. Leta 1910 je glavarstvo poslalo dopis vsem občinam, naj pokončajo ciganske pse, ker razširjajo pasjo steklino. Sicer pa so morali lastniki psov sleherno leto le-te prijaviti županstvu in plačati za vsako žival 2 kroni pasjega davka, sicer je pretila nevarnost, da jim psa pokonča konjač.

Živinski sejem v Metliki

Od drugih živalskih boleznij naj omenimo vranični prisad, zavoljo katerega je v Metliki poginil vol, in pa perutnino, okuženo s kolero, ki je ugonobila 15 kokoši.

V letu 1903 zvemo, da je bilo mesto brez živinozdravnika. Služba je bila sicer razpisana, a se ni nihče prijavil. Za bolne živali je že več let skrbel domačin »kuršmid« Jože Salloker, ki je bil obenem mesoglednik. Leta 1906 pa v Metliki že najdemo živinozdravnika Viljema Rosino, ki je opravljal ta poklic to in še vse naslednje desetletje. Pomagal mu je tudi Salloker, ki pa se je v glavnem ukvarjal s trgovino s steklom.

Rosina je prejemal plačo na občini, zato pa je moral nadzorovati živino na vseh metliških sejmih. Če je bil bolan ali zadržan, sta ga nadomestila domači mesoglednik ali kolega Maks Pavlin iz Črnomlja. Njuno delo je moral sam plačati.

Rosina je po letu 1914 pregledoval živino tudi na metliški železniški postaji, medtem ko je na postajah v Gradcu, Črnomlju in Semiču ta posel opravljal

Pavlin. Ker je med vojno primanjkovalo živinozdravnikov, je bil Rosina kot črnovojniški obveznik po nalogu ljubljanskega deželnega odbora zadolžen tudi za klasifikacijo konj v novomeškem političnem okraju.

Za pregled živine je okrajno glavarstvo v Črnomlju določilo posebno tarifo. Tako sta živinozdravnika v Metliki in Črnomlju leta 1905 za pregled konja ali vola prejela 20 vinarjev, za pregled koz, ovc in prašičev pa od glave 6 vinarjev. Če je bila pregledana večja čreda, so tarifo znižali.

Poleti 1919 Viljema Rosine ni bilo več v Metliki, saj je živinski sejem tamkaj nadzoroval Maks Pavlin. Mesto je ostalo brez veterinarja, kar zveemo iz dopisa oddelka za kmetijstvo iz Ljubljane, ki je obvestilo županstvo, da bo v Metliki nameščen živinozdravnik, brž ko bo kdo na voljo. Ta želja se je Metličanom izpolnila vsaj 9. junija 1920, ko v mestnem arhivu zasledimo novo ime – državnega živinozdravnika Josipa Štuparja.

Ko govorimo o takratni veterini, ne smemo pozabiti na rezarje, živinske oglednike in konjače. O rezarjih smo že nekaj povedali, omenimo pa naj še, da je leta 1910 okrajno glavarstvo v Črnomlju znova naročilo rezarjem, da morajo s potrdilom dokazati, da so strokovno usposobljeni in da imajo za ta posel uradno dovoljenje. Pri prometu z živino pa so bili nepogrešljivi tudi živinski ogledniki, ki so med drugim izpolnjevali ogledne liste.

Končno naj omenimo še konjače. V metliški občini je to delo vrsto let opravljal Anton Janaček iz Otoka. Leta 1901 ga je nasledil Janez Majer, prav tako iz Otoka, ki pa se je že čez dve leti preselil v Gradac. Mrhovišče je imel v steljnikih ob cesti, ki drži na Dobravice. Leta 1920 je odložil koncesijo za konjaško obrt, njegov posel pa je prevzel Edvard Permoser iz Gradca.

Konec Urhove kovačnice po drugi svetovni vojni
(Vse fotografije v tem prispevku so last Belokranjskega muzeja iz Metlike)

Primež za šivanje, dvorska železarna, Dolenjski muzej Novo mesto (foto: Srečo Habič)

Tone Ferenc USODA KOČEVSKIH NEMCEV MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

(Ob petdesetletnici preselitve)

Ozemlje, na katerem so stoletja živeli kočevski Nemci, obsega približno 800 km² površine. Zaradi odročnosti in kraškega kamnitega ter gozdnatega terena ni doživelo zgodnje naselitve in je bilo do začetka srednjega veka le redko poseljeno. V tridesetih letih 14. stoletja so začeli Ortenburžani iz gospodarskih razlogov v Kočevski naseljevati nemške koloniste s svojih posestev na Koroškem. Večja nemška kolonizacija je bila nato v letih 1349–1363, ko so prihajali kolonisti večinoma iz Frankovske in Turingije. Vendar so tudi nato ostala še neposeljena precejšnja območja. V drugi polovici 15. in v 16. stoletju so Kočevsko prizadeli turški vpadi; povzročili so delno razselitev obkolpskega območja in naseljevanje Uskokov. Da bi pomagal gospodarstvu prizadetega območja, je avstrijski cesar 1492. leta podelil prebivalcem Kočevske pravico do krošnjarjenja. To je sicer pospešilo obrt in trgovino, je pa pozneje imelo neugodne posledice zaradi opuščanja poljedelstva in zaradi izseljevanja. Tudi Kočevska je poznala kmečke upore, protestantizem pa se v nji ni zakoreninil. Francoska uprava v začetku 19. stoletja je bila kratkotrajna. Po uvedbi okrajev v drugi polovici 19. stoletja je bila Kočevska v štirih okrajih, in to v kočevskem, novomeškem, črnomaljskem in čabarskem, kar je ostalo do konca okupacije leta 1945. Industrijski razvoj je temeljil predvsem na lesni industriji, pomembna sta bila tudi premogovnik in tekstilna tovarna. Za drugo polovico 19. stoletja in začetek 20. stoletja je značilno tudi močno izseljevanje v Združene države Amerike, kjer je 1939. leta živelo že več kočevskih Nemcev kot v Kočevski. Med posledicami izseljevanja so bile tudi mnoge mrtve kmetije (leta 1939 je bilo od 4.586 hiš kar 999 neobljudenih) in razseljene vasi (12).

Kljub temu, da je bila Kočevska v štirih političnih okrajih, so z avstrijsko volilno reformo 1907. leta ustanovili poseben kočevski volilni okraj. To je kočevskim Nemcem omogočalo voliti svojega poslanca v deželni in državni zbor.

Razpad avstroogrške monarhije je kočevske Nemce zelo prizadel. Najprej so zahtevali priključitev k nemški Avstriji, nato pa so hoteli imeti svojo »kočevsko republiko« pod protektoratom ZDA. Jugoslovanske oblasti so razpustile nemški narodni svet za Kočevsko, skoraj vsa nemška društva, ukinile nekatere nemške šole itd. V Jugoslaviji je število nemških šol ali nemških oddelkov na slovenskih šolah nenehno upadalo zaradi prosvetne politike, ki se je ravnala po reciprociteti odnosa avstrijskih Nemcev do koroških Slovencev; v nemške osnovne šole pa so uvedli slovenščino kot obvezni predmet.

Politično so bili kočevski Nemci v Jugoslaviji najprej organizirani v Kočevski kmečki stranki (Gottscheer Bauernpartei), ko pa so bile v kraljevi diktaturi 1929 takšne stranke razpuščene, so bili organizirani v raznih slovenskih oz. občejugoslovanskih strankah. V tridesetih letih sta se kot dejanska voditelja kočevskih Nemcev uveljavila duhovnik Josef Eppich iz Stare Cerkve, ki je bil dolgoletni urednik tednika Gottscheer Zeitung (izhajal je ves čas med dvema vojnama) ter odvetnik dr. Hans Arko iz Kočevja.

Preden se je nacizem vgnezdil tudi med kočevskimi Nemci, so ti živeli mirno med Slovenci, nato pa se je krepil nacionalizem, narodnostni boj in množili so se neprijetni pripetljaji. Tako kot pri drugih nemških narodnih skupinah so nacisti v rajhu tudi pri kočevski narodni skupini 1938. leta odstavili dotodanje vodstvo in postavili novo. Sestavljali so ga mlajši ljudje, ki so si do tedaj in tudi pozneje zelo prizadevali zlasti za izboljšanje gospodarjenja svojih ljudi, so

se pa na šolanju v Nemčiji ali pa doma navzeli nacistične ideologije ter jo s pomočjo nacističnih uradov in ljudi iz Nemčije širili po Kočevski. Po izbruhu druge svetovne vojne, jeseni 1939, so pričakovali preselitev v Nemčijo ali pa nemško zasedbo Slovenije. Ko so jugoslovanske oblasti 1939. leta dovolile obnovo Švabsko-nemške kulturne zveze (SDKB) v Sloveniji, se je ta obnovila tudi v Kočevski. Okrožno vodstvo SDKB (vodja prokurist Josef Schober) je ustanovilo 25 krajevnih skupin, enako število mladinskih skupin in t.i. »šturm-ov«, uniformirane in deloma tudi oborožene ter po vzoru na SA v Nemčiji posnemane Volksdeutsche Mannschaft. Njen vodja, agronom Wilhelm Lampeter iz Mozlja, je postal najvplivnejša oseba v vodstvu kočevske narodne skupine. Pod njegovim vodstvom – za nekaj dni je postal okrajni glavar – so kočevski Nemci po umiku jugoslovanske vojske 10. aprila 1941 imeli oblast v Kočevski in v nekaj primerih nasilno nastopili proti Slovencem.

Proslava Hitlerjevega rojstnega dne,
20. aprila 1941 v Kočevju

Tik pred zlomom Kraljevine Jugoslavije, marca 1941, so se kočevski Nemci prešteli: v 179 vaseh in zaselkih ter v mestu Kočevje jih je živelo 12.498. Večina njih se je ukvarjala s poljedelstvom, in to 1.778 družin, obrtnikov pa je bilo 364 družin. V poslednjih letih je okoli 300 kočevskih Nemcev letno krošnjarijo po Nemčiji in tam obiskovalo tudi razne tečaje.

Italijanska okupacija Kočevske sredi aprila 1941 je tamkajšnje Nemce zelo razočarala. Pričakovali so namreč, da bo Nemčija zasedla in obdržala njihovo območje. Kaže, da so njihovi voditelji tako kot voditelji ljubljanskih Nemcev potovali v avstrijska mesta ali morda še dalje, v Nemčijo, da bi pri višjih nacističnih uradih ali funkcionarjih izprosili nemško zasedbo Kočevske, doma pa so željo po spremembi okupatorja izražali z obešanjem nemških nacističnih zastav, s povorkami in paradami, s kljubovanjem italijanskemu okupatorju, z oholostjo nad Slovenci itd. Seveda je bila Hitlerjeva volja, da južno Slovenijo prepusti Italiji, močnejša od želja kočevskih in ljubljanskih Nemcev. Bilo jih je namreč premalo in njihovo območje je bilo prenevarno, da bi ga vključili v nemški rajh. Nismo še ugotovili, ali je odposlanstvo kočevskih Nemcev samo našlo pot do nacističnega državnega komisarja za utrjevanje nemštva Heinricha Himmlerja, ki se je med vojno aprila 1941 začasno nastanil v Brucku na Muri, ali pa ga je ta povabil k sebi. Dejstvo je, da se je odposlanstvo 23. aprila 1941 z njim načelno dogovorilo o preselitvi kočevskih Nemcev v zasedeno Spodnjo Štajersko. Tričlansko odposlanstvo je nato 26. aprila sprejel Hitler v Mariboru in potrdil načelni dogovor o preselitvi. Časnik Gottscheer Zeitung je o tem sprejemu sicer poročal, vendar ni omenil preselitve, temveč le-to, »da sta usoda in prihodnost naše nemške narodne skupine zavarovana v okviru velikega nemškega rajha«. V začetku maja se je odposlanstvo v Himmlerjevem uradu za utrjevanje nemštva v Berlinu že natančneje dogovorilo o času in načinu preselitve. Ko se je vrnilo domov, je v drugi polovici maja v istem časniku sporočilo novico, da jih »führer kliče domov v rajh« in pozvalo ljudi, naj italijanskim zaveznikom pokažejo enkratno podobo nemške discipline.

Od druge polovice maja dalje je vodstvo kočevskih Nemcev izvajalo zelo močno propagando za preselitev, in to z različnimi sredstvi: s članki in pozivi v Gottscheer Zeitung, z zborovanji t.i. nemškega moštva in mladine, s t.i. jutranjimi in mladinskimi slovesnostmi, večdnevnimi šolskimi tabori itd. Mlajši ljudje, zlasti mladina, je lažje sledila tej propagandi kot starejši ljudje, navezani na zemljo, sicer revno, vendar svojo. Težje so tej propagandi sledili tudi premožnejši mestni ljudje; vedeli so namreč, kaj imajo, niso pa vedeli, kaj bodo dobili. Propagandi niso sledili niti vsi nemški duhovniki – bilo jih je sedem (eden je poleti 1941 umrl). Vprašali so svojega škofa, dr. Gregorija Rožmana, kaj jim je storiti, pa jim je dopustil, da se odločijo sami. Nekaj med njimi je svojim faranom svetovalo, naj ne nasedajo propagandi za preselitev. Vodstvo, ki je že konec pomladi 1941 opravilo t.i. predopčijo, je seveda ostro nastopalo proti nasprotni propagandi. Opominjalo je, da bodo tisti, ki bodo ostali v Kočevski, izginili v slovenstvu ali pa jih bodo Italijani preselili v južno Italijo. Grozilo je celo s koncentracijskim taboriščem, in to celó javno v časniku (10. julija 1941). Celó nekdanji kočevski voditelj dr. Hans Arko se je pritoževal, da so na vsakem sestanku, ki se ga je udeležil, »izgovorili besedo: koncentracijsko taborišče«. Ko se je že vedelo, kam naj se preselijo (za ta namen je Himmler v prvi polovici julija 1941 izdal dve svoji »naredbi«), tj. na slovensko zemljo, se je pri nekaterih kočevskih Nemcih zbudil moralni zadržek. Vodstvo je nastopilo s trditvijo, da bi Slovence izgnali, četudi se kočevski Nemci ne bi preselili (to je bilo tudi res) in da bodo izgnani Slovenci dobili tudi ustrezno odškodnino (ta takrat še ni bila predvidena).

Italijanske civilne in vojaške oblasti niso niti malo nasprotovale preselitvi. To namreč ni bila edina preselitev Nemcev iz Italije (Ljubljansko pokrajino si je

Italija 3. maja 1941 tudi priključila in jo imela za del Italije), saj je takrat tekla mnogokrat večja preselitev južnotiroolskih in kanalskih Nemcev na Tirolsko in Koroško. Zato so se tudi pomirili odnosi med italijanskimi oblastmi in kočevskimi Nemci, ki so bili v začetku italijanske okupacije neprijazni. Jeseni 1941 so kočevski Nemci, ki so se bili med vojno aprila 1941 ali še prej oborožili, celó sodelovali z italijanskimi oboroženimi silami pri zasledovanju slovenskih partizanov (npr. dela Krimskega bataljona po njegovem napadu na Lož).

Za preselitev kočevskih Nemcev sta morali Nemčija in Italija skleniti meddržavno pogodbo. Kaže, da pogajanja v Rimu niso bila ravno lahka; najbrž je bilo najtežje vprašanje usode nemškega premoženja v Kočevski. Medtem ko je nemška stran zahtevala, da preseljenci odpeljejo s seboj vso premičnino, tudi živino, je italijanska stran pristajala le na odvoz predmetov za osebno uporabo in hišne ter druge opreme. Nemška stran je tudi želela, da bi vso imovino, ki jo bodo preseljenci pustili v Kočevski, odkupila italijanska država ali neka pravna oseba, italijanska stran pa je bila za to, da vsak preseljenec sam proda imovino zasebniku. Bili so tudi nekateri drugi, manj pomembni nespo-razumi. Končno so se v pogodbi 31. avgusta 1941 sporazumeli, da bodo preseljenci vzeli s seboj poleg premičnine (oprema, stroji, orodje itd.) tudi tretjino živine, najmanj pa po eno živinče, in da bodo na italijanski strani ustanovili zavod, ki bo odkupil nepremičnine in živino.

V pogodbi določenega roka za preselitev (do 30. septembra 1941) se nemška stran ni mogla držati, ker nacisti še niso mogli izgnati Slovencev z izselitvenega območja ob Savi in Sotli. Medtem je tekla v pogodbi določena opcija, tj. prijavljanje ljudi za preselitev. Prijave za preselitev sta obravnavala visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli in nemški pooblaščenec za preselitev Heinrich Wollert, ki se je že poleti 1941 nastanil v Ljubljani, da bi skupaj s svojo izpostavo v Kočevju skrbel tudi za tehnično plat preselitve in kot zaupnik Nemške preselitvene družbe tudi za prodajo imovine preseljen-cev. V na novo določenem opcijskem roku (do 30. novembra 1941) je zaprosilo za preselitev 12.147 ali okrog 95 odstotkov kočevskih Nemcev. Manjši odstotek prijavitelcev je bil z obrobnih območij – šturmov Kočevske Poljane, Draga, Gotenica in Kočevska Reka. Nekaj desetlin ljudi je pozneje preklicalo svojo prijavo za preselitev. Nekateri udeleženci tega dogajanja so med vojno in po njej navajali razne vzroke za tako velik odstotek prijavljenih za preseli-tev. Za gotovo pa so bili trije, in to močna propaganda nacificiranega vodstva, želja po boljših pogojih preživetja (boljša zemlja, večje kmetije, ugodnejše stanovanjske razmere itd.) in strah pred osamelostjo ali celo prisilno odselitvijo v južno Italijo.

Himmler in njegov urad za utrjevanje nemštva v Berlinu sta preselitev kočevskih Nemcev obravnavala ugodneje kot pri nekaterih drugih skupinah nemških priseljencev. Te so namreč morale na naselitev čakati v t.i. preselitvenih taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji in nekaterih zasedenih pokra-jinah. Kočevskim Nemcem pa sta obljubila preselitev od vasi do vasi in s kme-tije na kmetijo. Tukaj seveda ni mogoče niti naštet, kaj vse so v Mariboru, Brežicah, Krškem in Sevnici opravili razni esesovski štabi in strokovne komi-sije, da bi na t.i. naselitvenem območju A ob Savi in Sotli (t.i. naselitveno območje B je bil ostali del Spodnje Štajerske) pripravili ustrezne kmetije za nemške naseljence, predvsem za kočevske Nemce. Himmler je namreč ob svo-jem obisku Maribora 18. aprila 1941 v posebnem pisnem navodilu zahteval, da se mora nemško posestvo načeloma razlikovati od dotedanjega sloven-skega in da mora nemški naseljenec postati varen in trden kmet, ki ne sme nikoli zdrkniti na položaj kočarja. Zabičal je še, da morata obsavski in obsot-eljski pas »postati najbolj germansko območje Štajerske«. Zato so nacistični

načrtovalci predvideli, da bi nemška kmetija nastala povprečno iz dveh ali celo treh dotedanjih slovenskih kmetij.

Tak način preselitve kočevskih Nemcev s posestva na posestvo je zahteval, da nekateri nemški uradi opravijo svoje naloge še v Kočevski. Šlo je za rasni, zdravniški in politični pregled in ocenitev, ki so ju opravili jeseni 1941 v t.i. posebnem vlaku Einwandererzentralstelle (EWZ) na železniški postaji v Kočevju. Rasne ocene so bile precej »boljše« kot pri slovenskem življu v Štajerski in Gorenjski, kar priča o neobjektivnosti ocenjevanja. Velika večina pregledanih (11.110) je dobila oznako ST, kar pomeni naselitev v Štajerski, precej manjši del (571) oznako A, tj. preselitev v »stari rajh« in izredno majhnemu številu (66) je bila onemogočena preselitev. Iz statistike, ki so jo naredili ob tem pregledu, zvemo, da je bila med pregledanimi večina (78,2 odstotka) zaposlena v poljedelstvu na 2.188 posestvih s 47.626 ha površine. Vodstvo kočevskih Nemcev je že doma tajno določilo tiste, ki bi jim naj v novi domovini odvzeli pravico do kmetovanja (t.i. Ambeierung). Šlo je za 577 družin s 2.061 osebami, ki naj bi bile »nevredne« takšnega poklica ali morda zanj drugače nesposobne, vendar so razni uradi odrekli kočevskemu vodstvu pravico do takšnega ukrepa.

Nekateri dejavniki, med njimi šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, dr. Sigfried Überreither, ki je bil tudi Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva v tej pokrajini, so zaradi poznega letnega časa predlagali odložitev množičnega izгона Slovencev z izselitvenega območja ob Savi in Sotli do pomladi 1942 in s tem tudi odložitev preselitve kočevskih Nemcev. Vendar sta Hitler in Himmler hotela obdržati obljubo, da se bodo kočevski Nemci preselili še v letu 1941; pri tem je vztrajalo tudi njihovo vodstvo. Zato je Himmler 18. oktobra 1941 z odredbo določil, naj Slovence izženejo v preselitvena taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji in nekaterih zasedenih pokrajinah. Poseben preselitveni štab z esesovskim generalom Kurtom Hintzejem na gradu Rajhenburg je od 24. oktobra 1941 do 30. julija 1942 s 63 vlaki spravil v omenjena taborišča okoli 37 tisoč slovenskih izgnancev. Ti so bili potlej cenena delovna sila nemškega rajha; Himmlerju ni uspelo, da bi jih precejšen del naselil v lublinskem distriktu na Poljskem.

Prihod družine kočevskega Nemca v
Prelasko, 24. novembra 1941

Z izgonom Slovencev so nacisti odstranili glavno oviro za preselitev kočevskih Nemcev. Ti so se selili v zelo neugodnih zimskih razmerah od 14. novembra 1941 do 22. januarja 1942, in to s 135 vlaki z železniških postaj Kočevje, Stara Cerkev, Ortnek, Črnomelj in Semič. Odpadli so namreč vsi načrti, da bi se jih vsaj en del preselil z vprežnimi vozmi. Preselilo se je 2.833 družin z 11.509 osebami.

Preseljevanje kočevskih Nemcev na
Kočevskem, 17. decembra 1941

Razočaranje zaradi tako poznega začetka preseljevanja se je kmalu, že konec leta 1941, povečalo zaradi mnogih nevršečnosti pri nastanitvi preseljencev na naseljitvenem območju. Razočarani so bili najbolj meščani iz Kočevja, ki so ugotovili, da so najboljše stavbe v Brežicah, Krškem itd. zasedli že drugi. Poleg tega so morali preseljenci v t.i. zimska nastanišča in so bile tudi njihove premičnine (hišna oprema, orodje, stroji itd.) v hudi zimi izpostavljene poškodbam in uničenju; skoraj enako se je godilo z imovino izgnanih Slovencev v izpraznjenih vaseh. Razočarano je bilo tudi vodstvo kočevskih Nemcev, ki je pričakovalo, da bo svoje ljudi, ki jih je pripeljalo »domov v rajh«, vodilo tudi v novi domovini. Vendar je bilo načelo državnega komisarja za utrjevanje nemštva, da s prihodom preseljencev v novo domovino preneha obstajati njihovo dotedanje vodstvo in vse politične, upravne, gospodarske in druge pristojnosti preidejo na ustrezne nemške urade. Vodstvo kočevskih Nemcev se je sicer pritoževalo Himmlerju, ki je že jeseni 1941 (!) nekaterim moškim v Kočevski podelil esesovske čine, vendar se je moralo končno sprijazniti z novimi razmerami. Najzaslužnejšega za preselitev, esesovskega majorja W. Lamperta, so vzeli v esesovsko junkersko šolo, nekatere v okupatorjev upravni in politični aparat v Brežicah, nekateri pa so se potlej ukvarjali s svojo poklicno dejavnostjo.

Nesoglasja so bila tudi med nekaterimi upravnimi, političnimi in esesovskimi uradi v Gradcu, Mariboru in Brežicah, vendar jih tukaj ne moremo obravnavati. Končno je vso skrb za končno naselitev kočevskih in drugih Nemcev na naseljitvenem območju A ob Savi in Sotli prevzel šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko s svojim novim naseljitvenim štabom. Ta štab je naseljeval nemške koloniste na slovenska posestva v dveh fazah. V prvi fazi jih je naselil na posestva le začasno, dokler ne bi pripravili zanje stalnih kmetij. To delo ni bilo lahko, ker so nacistični načrtovalci hoteli vsak t.i. šturm spraviti v tako okolje, ki bi bilo najbolj podobno tistemu v Kočevski, in bi imel po možnosti tudi za

sosede dotedanje šturme. Zato so v letu 1942 preselili nekaj šturmov z enega konca naselivitvenega območja na drugega, vendar le v njegovem osrednjem delu. Kajti čisto vzhodni, bolj vinogradniški, in čisto zahodni, bolj sadjarski kot poljedelski konec, naj ne bi bila ustrezna za kočevske naseljence. Tja naj bi prišli – in deloma tudi so – nemški preseljenci iz Vzhodne Evrope in iz Južne Tirolske. V drugi fazi, ko so skoraj popolnoma spremenili zemljiško sestavo območja, prepustili uničenju cele vasi in zaselke, uvedli tudi mnogo nemških krajevnih imen iz Kočevske itd., so pripravili 2.552 novih – nemških – kmetij in na večini njih naselili 3.026 družin ali 12.222 kočevskih Nemcev. Kdor je dvakrat odklonil ponujeno mu kmetijo, so ga odpeljali v taborišče Ottmachau, da bi ga naselili v Galiciji. Seveda je ostalo še precej neobdelane površine, na kateri je zelo nemarno »vmesno« gospodarila nemška naselivitvena družba (DAG). Gospodarjenje je tudi ogrožalo partizansko gibanje, čigar vojaške enote so z rekvizicijo živine, poljskih pridelkov in drugih predmetov precej oškodovala nemško kolonizacijo. Ta je v gospodarskem pogledu, da drugega ne omenjamo, povzročila okupatorju neizmerno škodo. Nemški naseljenci iz Kočevske in drugih pokrajin so bili v Spodnji Štajerski deležni mnogih ugodnosti, npr. pri kreditih, obnovi hiš in gospodarskih poslopij, nabavi orodja in strojev itd. Bili so tudi za tri leta oproščeni vojaške obveznosti in za enako dobo tudi plačevanja davkov. Po nacističnih zamislih naj bi bili nekakšni »obrambni kmetje« (Wehrbauern), ki bi »s plugom in mečem« varovali jugovzhodno mejo nemškega rajha. Vendar so morali zaradi nemirnih razmer že kmalu po preselitvi pomagati okupatorjemv oboroženim silam zavarovati naselitveno območje pred slovenskimi partizani. Služili so v t.i. kočevski samoobrambi (Gottscheer Selbstschutz), vermanšaftu in predvsem v t.i. esesovskih posebnih šturmih in nekaj desetini jih je tudi izgubilo življenje. Ob vedno bolj neugodnem razpletu vojne za nemški rajh je vedno bolj tudi plahnelo njihovo navdušenje za nacistično Nemčijo in vedno bolj so se ozirali proti jugozahodu, proti Kočevski, ki so jo bili zapustili. Tam pa je ves čas divjala vojna, v kateri je italijanska vojska poleti in jeseni 1942 požgala okoli sto izpraznjenih vasi in zaselkov, družba »Emona«, ki je odkupila njihovo imetje v Kočevski, pa se je tudi izkazala kot zelo slab gospodar. Himmlerjevo spraševanje 1944. leta o možnostih za ponovno nemško kolonizacijo Kočevske je dobilo Wollertov odsvetovalni odgovor. Iz gospodarskih in tudi nacionalnih razlogov slovenske oblasti po vojni niso obnovile požganih kočevskih vasi in zaselkov; načrti nekaterih strokovnjakov o »revitalizaciji« Kočevskega Roga itd. so ostali na papirju; na nekaterih območjih so bili nasilno odstranjeni »ostanki tujega elementa«, v prazne dolinske vasi se je naselil slovenski živelj; redki Nemci, ki so ostali v Kočevskem, so večinoma že pomrli, srečamo lahko le še mlajše ljudi iz nacionalno mešanih zakonov.

Konec vojne na Slovenskem, maja 1945, je pomenil tudi konec nemške kolonizacije v Posavju in Obsotelju. Premalo imamo podatkov o tem, kako so v Gradcu, Mariboru in Brežicah pripravljali umik nemških naseljencev v Avstrijo. Vemo pa, da so uspeli odpeljati tja z vlakom nekaj stotin žensk in otrok in da je tiste z vprežnimi vozmi zadel konec vojne na poti proti Zidanemu Mostu. Kar se ni rešilo z begom, je moralo v zbirno taborišče Strnišče pri Ptujju, kjer so z njimi ravnali slabo. Od tam so v času, ki ga bo treba natančneje še ugotoviti, kočevske Nemce prepeljali v Avstrijo, kjer so jih začasno namestili v taboriščih v Kapfenbergu in Wagni na Štajerskem in v Feffernitzu pri Bistrici ob Dravi na Koroškem. Od tam so se raztepli po avstrijskih in nemških pokrajinah, precej jih je odpotovalo v Ameriko.

Nacistična politika uničiti slovenski narod kot etnično enoto je tako dejansko uničila kočevsko narodno skupnost. Zdaj, ko mnogi vendarle drugače kot

pred vojno, v njej in neposredno po njej gledamo na pojav narodnih manjšin, lahko vsaj s kulturnozgodovinskega stališča obžalujemo, da te manjšine ni več med nami. Ne bi smeli namreč pomniti samo tistih hudih let, ko smo si bili Slovenci in Nemci v laseh, temveč tudi stoletja, ko smo živeli ne samo drug ob drugem, temveč tudi drug z drugim. Ali ne bi kazalo tam, kjer gozd prerašča poslednje ostanke naselij kočevskih Nemcev postaviti nekih obstojnejših znamenj (kamnov) z nemškim in slovenskim imenom kraja, ki je nekoč bil, a ga ni več? Te misli so me obdajale, ko sem v zadnjih dveh letih obiskal ruševine več kot 40 nekdanjih kočevskih vasi.

Sonja Lokar RAZVOJNA NEMOČ IN SOCIALNE STISKE – PEKLENSKI STROJ POSTSOCIALIZMA

I. Slovenija pred ekonomskim in socialnim zlomom

Štirje najpreprostejši kazalci – o družbenem proizvodu, o industrijski proizvodnji, o izvozu in plačah – nam pokažejo ekonomsko agonijo, sredi katere smo se znašli državljani Slovenije v svoji prvi, še ne čisto priznani, a vendarle čisto pravi, suvereni državi.

Tretje leto zapored družbeni proizvod Slovenije upada po stopnji 15 do 20 odstotkov letno, kar pomeni, da bo konec leta 1991 znašal komaj kaj več kot 50 odstotkov tistega, kar smo imeli leta 1988. Industrijska proizvodnja v letošnjem devetmesečju je na ravni tiste iz leta 1977. Izvoz na tržišča bivše SFRJ, kamor smo še do junija 1991 izvažali dobrih 24 odstotkov svojih produktov, se naglo manjša. Izvoz na nove trge pa raste prepočasi in za ceno vedno večjega zunanjetrgovinskega primanjkljaja. Kdor si je ob nastopu Demosove vlade za svojo povprečno plačo lahko kupil 1500 DEM, jih bo danes s primerljivo vsoto tolarjev dobil samo še 350.

Najpomembnejši podatki o prebivalstvu in njegovih značilnostih nas opozarjajo, da kot majhna dvomilijonska skupnost vse hitreje postajamo družba s prenizko rodnostjo – še leta 1978 se je v Sloveniji rodilo več kot 30.000 otrok, letos se jih bo zanesljivo manj kot 23 tisoč. Postajamo družba z visokim odstotkom ostarelega prebivalstva – blizu 16 odstotkov je starejših od 60 let. Postajamo tudi družba z vse nižjim deležem prebivalstva v delovni dobi, med katerimi pa je še vedno tragično visok odstotek ljudi brez dokončane osnovne šole ali kakršnekoli strokovne izobrazbe. Celo med mladimi brezposelnimi do 26. leta je takih kar 44 odstotkov.

Tako nas v razvoju hkrati ogrožajo slaba izobraženost, neugodna izobrazbena struktura za delo sposobnih ljudi, »beg možganov«, opuščanje policentričnega modela razvoja, premajhna migracijska gibljivost prebivalstva, katerega skoraj polovica še živi trdno priklenjena na podeželju.

Črnoglednost bi se nas utegnila upravičeno lotiti tudi, če na hitro pogledamo socialno podobo današnje Slovenije. Naglo upada število delovnih mest v družbenem sektorju – v prvih šestih mesecih leta 1991 smo sleherni mesec izgubili 6.700 delovnih mest in v novih oblikah zaposlovanja nadomestili komaj desetino te izgube. Realno pada višina osebnih dohodkov – 70 odstotkov zaposlenih dobiva osebni dohodek pod povprečjem, blizu 200 tisoč delavcev prejema zajamčene osebne dohodke. Koliko je tistih, ki ne dobijo niti tega, pa natančno nihče ne ve. Temu se je pridružilo še naglo spreminjanje sorazmerja med zaslužki in drugimi prejemki prebivalstva. Leta 1981 je bilo 23

denarnih prejemkov (pokojnin, otroških dodatkov, štipendij in raznih socialnih pomoči) na sto zaslužkov, leta 1990 pa že 40 denarnih prejemkov na sto zaslužkov. Danes je to razmerje že blizu 45 : 100. Še leta 1984 smo imeli tri aktivne zavarovance na enega upokojenca, sedaj je to razmerje upadlo na nevarnih 2 : 1.

Grozljivi so tudi podatki o galopirajoči brezposelnosti. Stopnja brezposelnosti se že bliža 9 odstotkom vsega za delo sposobnega prebivalstva. Polovica od več kot 82.000 brezposelnih so mladi do 26 let in med njimi jih je polovica, ki prvič iščejo zaposlitev. Čakanje na delo se vse bolj podaljšuje, skoraj brezupen pa postaja tudi položaj delavk in delavcev, starejših od 45 let, ki nimajo nobene prave izobrazbe, ki so izžeti od težkega in monotonega dela in množično izgubljajo zaposlitve v stečajih družbenih podjetij. V 600 podjetjih, ki jim je stečaj odložen, čeprav bi se po veljavnih zakonih lahko začel, pa danes dela naslednjih 200.000 delavcev, ki so potencialni stečajni delavci, potencialni brezposelni.

Očitno je tako globoka kriza lahko samo hkratna kriza vrednot, razvojnih ciljev in kriza politično sistemskih ureditev. Izhod iz nje pa je možen zlasti v razmerah polovične osamosvojitve, ki sleherni vladi dramatično otežuje iskanje učinkovitih razvojnih rešitev, le kot celota konsistentnih in družbeno splošno sprejetih odgovorov na te tri krizne izzive.

Iz okolja bivše SFRJ vneto vsiljevano in od Demosove večine hvaležno sprejeto uveljavljanje nacionalne suverenosti Slovenije kot ključne razvojne vrednote, torej kot tiste vrednote, ki je nadodločala vse ostale, je skoraj dve leti javnosti prikrivalo dejstvo, da v Sloveniji sploh še ni bilo doseženo resnično politično soglasje glede hierarhije drugih bistvenih vrednot – svobode, enakosti, varnosti in blaginje.

Šele od interesnih pričakovanj strastno razgreta in zmedena razprava o denacionalizaciji, o zadruгах in lastninjenju podjetij je prinesla na dan družbeno merjenje moči glede hierarhije vrednot ne le v socialno-politični, ampak v civilizacijski dimenziji. Družba se je razklala ob vprašanju, ali bo za našo nadaljnjo nacionalno usodo, za pravico in možnost slehernega človeka, da o tej usodi soodloča, bolj bistvena vrednota **biti** ali vrednota **imeti**, ali preprosteje, ali bodo pooblastila za odločanje ljudi o skupnih zadevah izvirala predvsem iz usklajenosti civilnih, političnih in socialnih pravic vseh državljanov ali predvsem iz njihove ekonomske moči – iz lastnine.

Prav tako je navidezno soglasje o razvojnem cilju – približevanju k razviti Zahodni Evropi – ves ta čas uspešno prekrivalo dejanske težnje k dvema zelo različnima Evropama. K tisti neokonservativni in krščansko-demokratski na eni in tisti socialno-demokratski in liberalni na drugi strani.

Izkazalo se je, da razmerje političnih sil v skupščini, v vladi in predsedstvu republike, kakršno je nastalo kot rezultat volitev, ne omogoča prevlade enega od možnih konceptov razvoja nad drugim. To in pa nedozorelost subjektov socialnega partnerstva, zlasti kompetentne državne uprave, združenj delodajalcev, sindikatov in avtonomnih civilno-družbenih skupin za pritisk, pa hkrati preprečuje, da bi se sploh začel odprt in dovolj konkreten dialog o družbenem razvoju, ki bi dobil vsaj dvotretjinsko družbeno soglasje.

Tako smo zašli v osamosvajanje Slovenije brez nove ustave, brez jasne razvojne, ekonomske in socialne strategije, z barantanjem v Demosu, namesto družbenega dogovarjanja o usodnih sistemskih spremembah lastninskih odnosov, sistemov upravljanja ter sistema in obsega socialnih pravic ljudi.

Dokler Slovenija ni postala dejansko suverena država, je bilo to dejstvo mogoče prikrivati – predvsem s preglasovanjem v skupščini, tam in takrat, ko ni bilo nevarnosti, da Demosov glasovalni stroj ne bi enotno deloval, na primer pri zakonu o zavodih, o proračunu, o prepovedi sečnje gozdov in z odla-

ganjem tistih sistemskih posegov, kjer bi ta glasovalni stroj zaradi razlik v interesih znotraj Demosa samega neizogibno zaškripal – pri lastninski zakonodaji na primer. Toda po izteku Brionskega moratorija, tega, da v Sloveniji ni pravega soglasja o vrednotah razvoja, ni mogoče več prikrivati, saj je to začelo ogrožati vse, kar je bilo z veliko muko in mnogo sreče v procesu suverenjenja Slovenije pridobljenega doslej.

Demos je že razpadel, vlada je že padla, volitve so že razpisane. Vprašanje ekonomske in socialne razvojne strategije Slovenije in njima ustrežajoče socialne politike postaja politično vprašanje številka ena.

II. Lastninsko mešana družba in alternative njenih socialnih politik

Resni družboslovci razvitega sveta se ne prepirajo več o vprašanjih: ali trg ali plan; ali privatna, ali državna, ali družbena lastnina; ali etatiistično, ali menedžersko, ali samoupravno upravljanje; ali izvršna oblast, ali parlament, ali civilna družba; pač pa so si edini, da gre za nujne medsebojne kombinacije vseh teh elementov in pa za vprašanje, katera sorazmerja med njimi so jamstvo čimbolj človeškega funkcioniranja t.i. mešanih družb. Prepirajo in ideološko pa se ti strokovnjaki cepijo predvsem glede na to, kako odgovarjajo na vprašanje, koliko česa in na katerih področjih je prava mera, ki prinaša največji večini prebivalstva v posamezni družbi največjo mero blagostanja in razvojne učinkovitosti v merilih svetovne konkurence.

Žal je pri nas veliko ideologov in malo resnih družboslovcev in prvim ni nerodno sebe in drugih prepričevati o absolutni vseodrešujočnosti privatne lastnine, ali liberalnega trga, ali kombinacije staroverskega podržavljanja in privatizacije družbenih dejavnosti.

Če bi pri nas veljali argumenti znanja in realnega vrednotenja lastnih in tujih razvojnih socialnih izkušenj, a žal zaenkrat to še ne velja veliko, bi hitro uvideli, da je sesutje socialističnih ekonomskih in s tem tudi vseh drugih sistemov, tudi podsistema socialne politike, prišlo v zelo ugodnem trenutku, v trenutku namreč, ko niso bili samo razjasnjeni dometi in pomanjkljivosti t.i. socialdemokratske socialne države in države blagostanja, ampak tudi dometi in pomanjkljivosti v praksi, zlasti ZDA in Anglije, preizkušene socialne politike neokonservativizma 80. let.

Ta trojna kritika, kritika realsocialistične socialne politike in dveh konceptov socialne politike razvitih mešanih družb, je pokazala, kot najkrajše in izjemno pronicljivo, piše dr. Veljko Rus, naslednje:

»V zahodnih družbah ima socialna politika dokaj drugačno vlogo kot v vzhodnih. Medtem ko je njena vloga v vzhodnih predvsem z revitalizacijo civilnih družb vzpostaviti ponovno ravnovesje med civilno družbo in pravno državo ter zagotoviti kontinuirano gospodarsko rast, pa je njena vloga v zahodnih družbah predvsem preprečiti vse večji prepad med materialno nerazvitostjo in duhovno razvitostjo.« (dr. Veljko Rus, Socialna država in družba blaginje, Založba Domus, Ljubljana, 1990, str. 13)

»Nekontrolirano širjenje socialne države bi vodilo v podržavljeno osrečevanje državljanov in v kulturno ter moralno odvisnost posameznikov od države; to bi lahko povzročilo še večjo odvisnost prebivalstva od države, kot smo ji bili priča v vzhodnoevropskih družbah. Nasprotno pa bi lako širjenje družbe blaginje na področju socialne države ogrozilo socialno varnost državljanov, ki jo lahko daje samo država s konstituiranjem socialnih pravic državljanov«. (Ibidem, str. 14)

»Samo država lahko daje zadostno pravno, ekonomsko in socialno varnost; država, ki teh funkcij ne opravlja, je nepotrebna, država, ki skuša poleg teh funkcij oskrbovati državljanke tudi z blaginjo, pa je nevarna. In narobe: tako

kot država ne more generirati zasebnosti in blaginje, tudi družba ne more jamčiti državljanom pravne, ekonomske in socialne varnosti; lahko pa prek kolektivitet, ki jo tvorijo, pospešuje spontane procese izenačevanja, solidarnosti in socialne blaginje. Visoko stopnjo socializacije, socialne integracije in socialne blaginje lahko zagotavlja le visoko kulturna in visoko etična družba, ne pa država; ta bo omenjene vrednosti razkrajala, če jih bo skušala na lastno pest uresničevati v okviru civilne družbe«. (Ibidem, str. 15)

Ta kritika nam kaže alternativne izbire, pred katerimi se je slovenska družba znašla tudi na področju socialne politike. Ali bo krenila v demokrtični in v svet odprti post industrializem, ki se zaveda ekonomske in razvojne nujnosti družbene pravičnosti, pravne in socialne države, socialnega partnerstva, avtonomije civilne družbe in ustvarjanja zares enakih možnosti za svoboden razvoj individualnosti, ali pa bo zakrknila v socialni krivičnosti nedemokratskega in nacionalističnega samozadostnega ter ekonomsko neuspešnega provincializma?

III. Možne alternative socialne politike v Sloveniji

Zanimivo je, da je Demosov izvršni svet v svojem programskem dokumentu o socialni politiki – Socialni program: izhodišča elementi in programi po področjih (Poročevalec, št. 6, 8. 2. 1991) – zapisal v glavnem, razen glede centralizacije socialne politike in načina upravljanja v njej, v načelu sodobna in tudi našemu bodočemu družbenemu razvoju v smeri socialno pravične družbe, sprejemljiva izhodišča. V povzetku pravi v tem dokumentu nekako takole:

Socialno varnost si mora posameznik zase in za svojo družino v skladu s svojimi sposobnostmi zagotoviti sam. Naloga države pa je, da za to ustvari ustrezne pogoje. Nacionalni programi morajo zagotoviti minimalno socialno varnost ljudi in vključevati razvojne cilje in spodbude. Za znana tveganja se mora posameznik, ki je zaposlen ali ima redne vire prihodkov, obvezno zavarovati; država zagotavlja socialno varnost tistim posameznikom, ki si je sami ne morejo zagotoviti, in pri tem upošteva načelo solidarnosti in vzajemnosti. Zadovoljevanje potreb, ki so nad tako določenimi programi, pa država prepušča in omogoča posamezniku in zainteresiranim skupinam, da si jih zadovoljujejo sami, na način, ki jim najbolj ustreza. Da bi dosegli možnost izbire uporabnikov in s konkurenco povečali racionalnost in ekonomičnost socialnih storitev, se omogoča pluralizem ponudnikov socialnih storitev in država daje koncesije privatnikom in dobrodelnim združenjem.

Žal pa se je vse prekmalu izkazalo, kako prav smo imeli vsi, ki smo izvršni svet in Demosovo večino v skupščini opozarjali, da bo v razmerah ekonomskega razsula in skokovitega naraščanja števila socialno ogroženih ljudi praktično uveljavljanje teh načel pripeljalo do zloma obstoječih socialno-varstvenih podsistemov, da se socialno zaščitna in razvojna komponenta socialne politike ne bosta mogli uravnovesiti in da bo samovoljno odločanje izvršnega sveta o nižanju socialnih pravic ljudi zelo hitro trčilo ob prag socialne vzdržljivosti socialno ogroženih skupin prebivalstva.

Takemu stanju se korak za korakom približujemo v politiki določanja eksistenčnega minimuma, zajamčenih osebnih dohodkov, v varstvu brezposelnih, v štipendijski politiki in pri razdeljevanju t.i. enkratnih socialnih pomoči, v otroškem varstvu, v šolstvu in v zdravstvenem varstvu.

Svoje je k takemu zaostrovanju socialnih napetosti prispevala tudi praksa izvršnega sveta, ko je v posamičnih sistemskih zakonih s socialnega področja na konkretnih rešitvah postajalo očitno, da se lepim načelom navkljub v resnici nagiba k skrajno zastareli kombinaciji stiskaške podržavljene sociale in katoliško obarvanega dobrodelništva.

Tik pred junijsko vojno je na svoji problemski konferenci o socialni politiki SDP Slovenije ponudila koncept alternativne, socialno-demokratske socialne politike. Na kratko bi ga lahko povzeli takole:

Republika Slovenija potrebuje stabilno, učinkovito, razvojno intenzivno in zunanjetrgovinsko ekspanzivno in ekološko občutljivo gospodarsko politiko, tako da se bosta povrnili blaginja in polna zaposlenost. SDP gradi na spoznanju o anticikličnih, protikriznih učinkih razvite in modro postavljene socialne države, zato mora izvajanje ekonomskih in socialnih funkcij družbenih dejavnosti, katerih storitve močno prispevajo h kvaliteti življenja in porastu produktivnosti dela v gospodarstvu, imeti prednost pri porabi proračunskih sredstev pred zadovoljevanjem splošnih družbenih potreb, ki imajo izrazito neproduktivno funkcijo, torej pred policijo, vojsko in režijskimi stroški države.

Postsocialistična socialno-demokratska socialna politika v Sloveniji in popravljane izenačevalne in monopolne socialne politike polpreteklega obdobja ne sme zdrkniti na raven socialne politike liberalne države 19. stoletja, njenih siromašnih javnih služb, laične in versko obarvane zasebne dobrodelnosti. Ne more tudi ne obstati samo na zavarovalni funkciji socialne države, ki ščiti prebivalstvo pred življenjskimi tveganji industrijske in urbane družbe, čeprav mora ta tveganja zavarovati z ustreznimi zavarovanji, ampak mora prerasti v anticiklično razvojno politiko, politiko socialne varnosti preživetja vseh, v politiko zares enakih možnosti in v srednjeročnem obdobju tudi visoke kakovosti življenja za vse. V fazi systemskega oblikovanja postsocialistične družbe je bistveno, da socialna politika z uporabo vseh možnih poti družbenega partnerstva, na osnovah neodvisnih strokovnih podlag za odločanje, z dogovarjanjem vlade, strank, sindikatov in izvenparlamentarnih, civilno-družbenih, nestranskih ter korporativističnih združenj in skupin za pritisk vzpostavi čimvečje družbeno soglasje o tem, kaj je minimum socialne varnosti za vse in to varnost zavaruje s čvrsto pravno in socialno državo in njenim dopolnjevanjem, z zasebno pobudo in pomočjo za samopomoč. Socialna država mora z zakoni, institucijami in spletom diferenciranih socialnih politik zajamčiti, da država in kapital prevzameta svoj del odgovornosti za materialno blagostanje in socialno varnost delavcev in državljanov, delavci in državljani pa svoj del odgovornosti za učinkovito ekonomijo.

Avtonomne združbe, ki tvorijo družbo blaginje – družine, civilno-družbena združenja, ki delujejo na osnovi resnične solidarnosti – pa se morajo razviti in povezati svoj del pobude in odgovornosti za razvoj ustvarjalne osebnosti, sreče in blagostanja vsakega posameznika. Socialna država Slovenija mora dosegati vsaj raven zahtev Evropske socialne listine. SDP se opredeljuje za prenovno in uveljavljanje, ne pa za razgraditev in zanikanje institucij družbene vzajemnosti in solidarnosti, pravne države in tistih elementov države blaginje, ki so pogoj za družbo zares enakih možnosti.

Bolj kot se kriza pogloblja, očitneje postaja, da je za socialno varnost državljanov Slovenije bistvena razvojna politika, politika ohranjanja zdravih delovnih mest, preprečevanja likvidnostnih stečajev, spodbujanja podjetništva in samozaposlovanja, a tudi znižanje režijskih stroškov v javnih službah in državni upravi ter uvedba konkurence s privatizacijo izvajalcev na teh področjih, torej v otroškem varstvu, zdravstvu, šolstvu in socialni.

Bolj ko Demosov izvršni svet vsiljuje politiko odmerjanja temeljnih socialnih pravic z odloki upravnih organov, jasneje postaja, da je treba z ustavo in zakoni zavarovati pravico do preživetja vsem ljudem, pravico vseh do najboljše možne zdravstvene pomoči in osnovne zdravstvene obravnave ter pravico vseh otrok in mladine, da država prispeva k stroškom njihove vzgoje, izobraževanja in prve zaposlitve.

Bolj kot postaja očitna nevarnost, da bo človek v stiski na milost in nemilost izročen v kremplje ideološko pristranski politični državi, jasneje nam mora biti, da je vse ukrepe socialno-varstvene pomoči tistim, ki ne dosegaajo življenjskega minimuma, treba naravnati tako, da bo ta individualna pravica, vezana na delež povprečnega osebnega dohodka, in to na ravni pokrivanja strokovno, pa tudi s političnim soglasjem ugotovljenih minimalnih življenjskih stroškov.

Bolj kot raste stiska brezposelnih, očitnejše postaja, da je del sredstev za prestrukturiranje podjetij treba usmeriti tudi v ustanavljanje delovnih mest za odpuščene delavce in iskalce prve zaposlitve. Ne bilo bi pravično, da bi samo odpuščeni delavci in mladina nosili posledice neuspešnosti družbenega ali zasebnega kapitala.

Po zlomu zdravstva je jasno, da se je treba upreti taki politiki integralnega proračuna, ki vzpostavlja prevlado države nad t.i. javnimi zavodi, v katere poskuša Demos spremeniti celo sklade obveznih zavarovanj. Zoper namenisko porabo sredstev socialne države je nujna politika stalne kontrole opozicije nad proračunsko porabo, v ustavi in sistemskih zakonih pa je treba sklade obveznih zavarovanj ločiti od državnega proračuna in zagotoviti upravljanje teh skladov s strani strokovnjakov in zavarovancev. O sistemskih spremembah v socialni politiki in konkretnih programih temeljnih socialnih dobrin in storitev, ki morajo biti dostopne vsem, pa bi morali odločati ljudje na referendumu.

O vseh sistemskih spremembah in spremembah pravic na področju socialne politike je nujen družbeni sporazum, po mojem mnenju je možen le, če ustvarimo sistemske pogoje za socialno partnerstvo. V ta namen je treba v političnem sistemu vzpostaviti legalen politični predparlamentarni prostor za stalno družbeno sporazumevanje vlade, delodajalcev, zbornic, strok, družbenih gibanj, sindikatov, delojemalcev, humanitarnih civilno-družbenih organizacij in drugih interesnih lobijev.

Nujno potrebujemo sanacijsko socialno politiko, ki nam bo pomagala brez prehudih socialnih pretresov premostiti najtežje obdobje odcepitvenega šoka.

Osnovni elementi te sanacijske politike pa so:

- strokovna in politično dogovorjena višina eksistenčnega minimuma, ki je zagotovljena vsem, ki brez lastne krivde zdrknejo v socialno ogroženost;
- konkretiziran dogovor o tem, kako se bo v tem obdobju izvajala politika enakih možnosti in politika spodbujanja izjemno nadarjenih za vse generacije, za oba spola, pa tudi za hendikepirane ljudi;
- dogovor o sistemski ureditvi predparlamentarnega prostora, v katerem se bo izvajalo dogovarjanje na osnovi družbenega partnerstva.

Usoda nekaterih sistemskih zakonov, ki zadevajo tudi področje socialne politike, zgovorno izraža nedoločeno in neodločeno razmerje političnih sil med zagovorniki socialno-demokratske in konservativne vrednostne usmeritve v socialni politiki. Predvsem pa se neprekrivo izkazuje trmoglavo vztrajanje izvršnega sveta, da bo o teh, za družbo tako odločilnih vprašanjih, poskušal doseči odločanje v skupščini v skrajšanih postopkih, brez predhodnega kritičnega soočanja strokovnih argumentov v javnosti in brez upoštevanja stališč organizacij najbolj prizadetih družbenih skupin.

Zanimivo je, da je takrat, ko tak manever ni uspel, vsaj v nekaterih pomembnih točkah teh zakonov prevladala socialno-demokratska vrednostna usmeritev: v stanovanjskem zakonu in v pokojninskem zakonu na primer. Zelo negotovo pa je, kaj se bo izcimilo v lastninski zakonodaji, v zdravstvenih zakonih, v zakonu o socialnem varstvu in o družinskih dajatvah.

Viri:

Dr. Veljko Rus, Socialna država in družba blaginje, Založba Domus 1991

Informacija o gibanju zaposlovanja in brezposelnosti v drugem tromeščju 1991, Republiški zavod za zaposlovanje, Republiški sekretariat za delo, zaposlovanje in socialno politiko.

Prihodnost slovenskega podeželja, Dolenjska založba 1991, str. 145

Poročevalec št. 6, 8. 2. 1991

Alternativna socialna politika SDP, Diagonale št. 5, julij 1991, str. 9–10

Emil Milan Pintar: Svetopisemsko vodenje, Delo, 2. 11. 1991, str. 20

Ilija Popit: Hitra vrnitev v preteklost, Delo, 5. 11. 1991, str. 3

Eno pa je sedaj že zanesljivo in vsem jasno: politika ekonomskega zloma Slovenije, kar je praktično razvojna politika Demosa in njegovega izvršnega sveta, ne omogoča nikakršne smotrne socialne politike. Ekonomski zlom Slovenije je hkrati in neizogibno tudi kolaps vseh njenih socialnih politik: včerajšnje, današnje in celo konservativno zastavljene jutrišnje socialne politike.

IV. Kaj storiti?

Prva in osnovna stvar tako ne postaja prizadevanje zoper konservativno in za social-demokratsko varianto socialne politike, ampak preprečitev dveh zlozmov, ekonomskega in socialnega. Tega sedanji izvršni svet ne zna in ne zmore, zato je najprej potrebno zamenjati vlado in ustvariti ekspertno vlado.

Druga nič manj pomembna zadeva je na nadstrankarskem in nesebičnem prizadevanju povezati vse znanje, ki nas lahko pripelje do realnega, ambicioznega razvojnega programa za Slovenijo, prav tako pa potrebujemo odprto, strokovno in ideologije razbremenjeno javno razpravo o konkretnih predlogih za sistemske rešitve o socialni politiki, ki bi nam pomagale, da najmanj boleče, to je družbeno najbolj pravično, porazdelimo socialna bremena razvojnega preobrata. In slednjič potrebujemo referendumsko odločanje ljudi o razvojnem in socialnem programu Slovenije.

Prepričana sem, da se bomo teh štirih stvari lotili v kratkem, kajti sicer bi lahko na projekt Slovenije kot suverene, demokratične, ekonomsko uspešne in socialno pravične družbe, kar pozabili.

Rudi Koncilija

VLOGA VERNIKOV IN CERKVE PRI OBLIKOVANJU HUMANOSTI NOVE SLOVENSKE DRUŽBE

Zakaj danes lahko govorimo o novi slovenski družbi? Zakaj je za vzpostavljanje odnosov v novi slovenski družbi treba uporabljati tujo besedo »humanost«? Kje so globlji razlogi za to, da se Cerkev in kristjani angažiramo za humanost?

Nova slovenska družba

O »novi slovenski družbi« lahko govorimo zaradi padca komunizma in vzpostavitve parlamentarne demokracije, zaradi vzpostavitve samostojne države Slovenije, zaradi vojaške zmage nad okupatorsko komunistično Jugoslovansko armado. Čeprav smo ostali na tleh Slovenije isti ljudje, pa smo vendar nova družba, saj imamo o sebi novo zavest. Odpadle so namreč mnoge dosežke režimske kršitve človekovih pravic v Sloveniji, tudi kršitve svobode izpovedovanja vere in svobode soodločanja o življenju naroda. Te dosežke nam sicer še vedno greni dejstvo, da nas Zahod nikakor noče mednarodno priznati, čeprav nam to obljublja.

Vendar je prav zanimivo opazovati slovenske politike, kako so v pričakovanju priznanja polni upanja proti upanju. Zakaj proti upanju? Zato, ker obljube o priznanju Zahod očividno zlorablja za umiritev odpora Slovenije in Hrvaške, kar zbuja sum, da gre Zahodu predvsem za to, da bi nekdo, pa čeprav stalinistična armada in velesrbski nacionalizem, znova vzpostavil mednarodno priznano Jugoslavijo v njenih dosedanjih mejah.

Če bi se Zahod držal svojih obljub o mednarodnem priznanju Slovenije in Hrvaške, bi moral to priznanje izreči že prve dni po končani vojni v Sloveniji, saj je tedaj obljubljal, da bo obe samostojni državi takoj priznal, če bo JA začela spet s kakšno novo agresijo. To se je takoj zgodilo, toda »evropska krčma« je svojo obljubo prelomila. Tako ni na delu samo »balkanska krčma«, o kateri se kar naprej piše, ker isti trenutek, ko podpisuje mirovni sporazum, začena udarjati s še nekajkrat hujšo agresijo.

Upanje proti upanju, ki ga kažemo danes Slovenci sredi te balkanske in evropske moralne pokvarjenosti, je naravnost očarljivo. Kaže, da podstat našega naroda preveva krščansko upanje, ki je tudi temeljno zaznamovalo našo kulturo.

Hkrati pa se v tem upanju ne smemo slepiti in se poveličevati. Zavedati se moramo namreč, da je veliko zla, ki nas ogroža. In to nikakor ne samo zunaj nas, ampak predvsem v nas samih. Ogroža nas naše lastno zlo, ki je uperjeno zoper humanost. Pomembno se je vprašati, kakšno nalogo v boju zoper to zlo lahko opravimo kristjani in Cerkev.

Humanost

Zakaj ne govorimo zgolj o dobroti, ljubezni do bližnjega, ampak se zatekamo k tujki »humanost«? Zato, ker hočemo s tem označiti podobo človekove dobrote v tistem duhovnem prostoru, ki ga je zaznamoval evropski humanizem novega veka. Če bi nam šlo tukaj zgolj za govorjenje o dobrodelnosti kristjanov in Cerkve v današnji slovenski družbi, potem bi na tem mestu predstavili novoustanovljeno slovensko Karitas in naštevali njene številne akcije, s katerimi uspešno rešuje hude probleme, ki jih prinašajo nezgode, zlasti vojna. Vendar je naš namen poseči k temeljem humanosti, katerih vidni izraz je tudi Karitas.

Evropski humanizem se je razcvetel ravno pred petsto leti. Poudaril je človeka, njegovo samostojnost (avtonomijo), posamičnost (individualnost), svobodo, dostojanstvo, osebno samozavest, človeka kot nosilca zgodovinskega in političnega razvoja, duha Evrope, samostojnost znanosti, napredek, zavest potrebe po izobraževanju na podlagi antične dediščine, znanstveno izobraževanje, antropološki vidik v povezavi antične grške modrosti s krščansko po zgledu cerkvenih očetov, pozitivni odnos do telesa, do sveta, do svetne kulture in do svetne države. S tem je opozoril na prvine človekove zrelosti, ki jo je v imenu svoje človeškosti dolžan uresničiti. To je tudi krščanska dolžnost. Z naštetimi poudarki je humanizem izbral tudi nove razsežnosti dobroti, ljubezni do bližnjega. Vendar je s pretiranim oboževanjem človeka in njegove lastne moči spodbujal človekovo sebičnost in pokazal, da zna biti dobroti, ljubezni do bližnjega tudi zelo nevaren.

Boj za priznanje človekove samostojnosti, posamičnosti, svobode, dostojanstva, za prebuditev osebne samozavesti, vodenje zgodovinskega in političnega razvoja je namreč novoveški humanizem speljal v antropocentrizem, v novoveške ateizme: materializem raznih vrst, ničejanski ter eksistencialistični anti-teizem. Ko pa je s tem človekova osamosvajalna zavest izrinila misel na Boga in proglasila sebe za najvišje bitje, je njen antropocentrizem začel delovati kot človeku sovražen. Veliki ateistični družbenopolitični projekti, kot sta komunizem in nacizem oziroma fašizem, so s speljavo mehaniziranega zločina to nepozabno krvavo dokazali.

Zmehaniziran in avtomatiziran zločin je grozljivi sad novoveškega ateizma. Zmehaniziran zločin, ki mori nedolžne množice ljudi, zelo nazorno in prepričljivo pokaže resničnost svetopisemskih trditvev: »V napuhu duha govori

brezbožnež: »Ne bo kaznoval; Boga ni!« « (Ps 10,4). »»Neumnež pravi sam pri sebi: »Ni Boga!« « (Ps 14,1). Napuh torej človeka naredi za neumneža, mu zaslepi oči, da gleda, pa ne vidi, posluša, pa ne sliši. Njegova neumnost je v tem, da o tistem, česar zaradi napuha ne vidi in ne sliši, trdi, da ne obstaja. Svoje zelo omejeno vedenje s tem proglasi za vsevednost.

Vendar se mora tudi vernik zavedati, da je neumnež vselej, kadar greši, kaj šele, če celo sodeluje pri mehaniziranem zločinu. In da ateist tedaj ni neumnež, kadar ne greši, kadar se v svoji vesti dobrohotno pogovarja z Bogom, čeprav se tega izrecno ne zaveda, in se skuša ravnati po vesti, s čimer izvršuje božjo voljo, čeprav se tega izrecno ne zaveda.

Greh je torej zaslepljeno zanikovanje Boga in pomeni temelj ateizma kot nasprotovanja Bogu: tako ateizma ateistov kot ateizma vernikov.

V novoveškem antropocentrizmu je zaživel imoralizem, ki je vodil in navsezadnje pripeljal do obsežne moralne krize. Na Slovenskem jo danes označujejo najprej tri velike pregrehe, ki grozijo naravnost fizično uničiti slovenski narod: krvava gverila zoper nerojene (blizu 18000 na leto), razdiranje družin (35 odstotkov) in samomori (okoli 700 na leto). Temu trojnemu zlu pa se pridružuje še vrsta drugega: ošabno malikovanje samega sebe, sovražnost do drugače mislečih, razosebljenost, nihilizem, objestna zahteva po uzakonitvi pravice do greha kot »človekovi pravici«, malikovanje gospodarske moči, razvoja, tehnike, zapostavljanje duhovnosti in kulture, pannarcizem, panseksualnost, brezbriznost do brezposelnih itd.

Kolikor tudi verniki sodelujemo pri teh pregrehah, delujemo zoper božjo voljo, zoper Boga, delujemo zoper humanost v prid antropocentrizmu in njegovemu ateizmu. Padanje vernega človeka v notranje protislovje, ki mu ga prinaša greh, je praktična pot v ateizem.

Delo vernih ljudi zoper ateizem je zato prvenstveno njihovo stalno prizadevanje za lastno spreobrnjenje, boj zoper lasten greh, zoper ateizem v lastnem grešnem srcu. Zato se mora zoper vse naštete prvine današnje moralne krize na Slovenskem kristjan boriti najprej pri samem sebi. Šele pod tem pogojem bo tudi v okolju lahko kaj storil zoper zlo, ki smo ga že ali ga še nismo našteli. Poklican je tudi, da ozdravlja scientistično miselnost, ki se neprestano sklicuje zgolj na »strokovnost«, pozablja pa, da mora biti tudi strokovnost podvržena morali. Ne smemo izvajati vsega, kar strokovno zmoremo. Delati je treba zoper zaletavost, s katero so se mnogi vrgli v »raj kapitalizma« na račun ubogih. Kristjan zoper surovi kapitalizem neguje solidarnost z vsemi. Zoper sovražni nacionalizem spodbuja k prijateljskemu sožitju z drugimi narodnostmi. Sproti kritično odklanja posplošeno obsojanje določenega naroda zaradi grehov dela tega naroda. Sviri pred slo po absolutni svobodi, ki škoduje človeku in njegovim bližnjim. Zavrača avtonomizem: utvaro popolne neodvisnosti in kaže na resnico, da je človek postavljen v mrežo medčloveške odvisnosti in odvisnosti od Stvarnika. Modro je priznati svoje meje in se odreči malikovanju človeške moči. Nastopa zoper razosebljanje, ki ga povzročajo lahko strukture kakor posamezniki. Odklanja militarizem in uveljavlja zdravo nenasilje.

Šele v osebnem boju zoper današnje zlo, ki nas hoče zasvojiti, kristjani postajamo torej zmožni kaj sprejemljivo povedati tudi drugim. Samo po tej poti lahko humaniziramo tudi novo slovensko družbo. Kristjani ateistom lahko kaj povemo samo z zgledom lastnega spreobračanja, z uničevanjem ateizma v svojem lastnem srcu v duhu svetopisemske molitve: »Verujem, Gospod, pomagaj moji neveri!«

Ne nasprotniki ateistov, ampak nasprotniki ateizma

Verni ljudje živimo skupaj z ateisti in smo poklicani, da gojimo z njimi prijateljstvo. Odpovedovati se moramo vsakemu duhovnemu nasilju nad njimi. Vendar je popolnoma normalno, da verni ljudje kritično preverjamo in odklanjamo ateizem. To od nas pričakujejo tudi ateisti sami. Ko kritično odklanjamo antropocentrični ateizem novega veka, pomagamo k rehabilitaciji pozitivnih vrednot humanizma. Te se, ločene od antropocentrizma, pokažejo kot krščanske vrednote. V njih odkrivamo bistvo humanosti. Boj zoper greh, ki se izkaže kot temeljni boj zoper antropocentrizem in ateizem v lastnem srcu, nas oblikuje v tisto človeško podobo, ki ni naperjena zoper bližnjega, ampak usmerjena v nesebično ljubezen. To nam omogoča, da lahko v prijateljskih odnosih z ateisti nevsiljivo pričujemo za vero.

Kristjani smo torej poklicani, da ateiste ljubimo in se potegujemo za njihove pravice. V enakovrednem dialogu z njimi jim lahko pomagamo premagati predsodke zoper vero. Pri tem ne bomo na prvem mestu gledali na uspeh. Vprašanje uspeha bomo prepuščali skrivnosti božje Previdnosti.

Tako stališče kristjanu pomaga, da okrog sebe ustvarja prostor svobode, ki je temeljna humanistična vrednota. Tudi tedaj je treba spoštovati svobodo bližnjega, ko nikakor ne moreš dojeti, zakaj tvojo misel načelno zavrača, ne da bi se resno pozanimal za njeno resničnost. To pomeni, odpovedati se izsiljevanju uspeha. Opraviti svoje delo zastonj. Tako si kristjan bližnjega ne prisvaja, ampak ga spoštuje kot samostojno osebnostno veličino. To pomeni, da je svoje pričanje pripravljen dobrotno deliti z drugimi kot okusen kruh, ne da bi se čutil poraženega, če bo bližnji ta dar odklonil.

Vloga vernih ljudi ob krizi ateizma

S propadom gigantskih ateističnih projektov novega veka seveda ateizma ni konec. Pri nas se danes ateizem nadaljuje v liberalizmu, freudovstvu, lacanstvu, heideggerjanstvu (čeprav Heidegger sam ni končal v ateizmu).

Vendar današnji ateizem tudi sam začinja spoznavati bridko zmoto novoveškega antropocentrizma, ki je s svojo zagledanostjo vase nepopravljivo poškodoval prirodo, svoje življenjsko okolje in človeka samega. Zato se današnji slovenski ateizem skuša od antropocentrizma posloviti. In kam se usmerja? V kozmocentrizem. Pravi, da gre smer človeškega duha iz teocentrizma starega in srednjega veka prek antropocentrizma novega veka v kozmocentrizem tretjega tisočletja. Vendar je to usmerjanje v kozmocentrizem živo znamenje krize današnjega ateizma, ki je zdvomil nad svojim temeljem – antropocentrizmom.

V kozmocentrizmu pa se je ateizem znašel skupaj z valom nove duhovnosti, duhovnosti Nove dobe (New Age), ki pa nikakor ni ateistično, ampak religiozno gibanje kozmične smeri. S tem pa se kozmocentrizem steka znova v teocentrizem, s čimer se ateizem ukinja. To kaže že samo dejstvo, da je zelo veliko pripadnikov te nove kozmične duhovnosti bivših ateistov. Ta smer razvoja današnjega človeškega duha prispeva k upanju, ki ga danes že mnogi izrekajo: 21. stoletje bo duhovno stoletje. Ali rečeno manj apodiktično: 21. stoletje bo duhovno stoletje ali pa ga za človeštvo sploh več ne bo. Pesimistična možnost te napovedi ne izgleda prav nič nerealna, če imamo pred očmi današnje grozljivo uničevanje človeških življenj v vojni na Hrvaškem. Vendar sam upam v uresničenje optimistične možnosti: v novo poduhovljenje človeštva. Seveda pa do tega ne bo prišlo kar samo po sebi, pod nekakšnim kozmičnim pritiskom, ampak s pomočjo svobodnega človekovega sodelovanja z Bogom. Naloga kristjanov in Cerkve v tem procesu je očitvena: skupaj

z vsemi drugimi ljudmi dobre volje ustvarjati novo rodovitno duhovno ozračje. Ozračje, ki bo humano, ne v smislu humanističnega antropocentrizma, ampak v smislu izstopa iz sebe k Drugemu in drugemu. Današnjega nekako spontanega prelivanja kozmocentrizma v teocentrizem se kristjani lahko veselimo. Svoje posebne poklicanosti pri tem pa se zavedamo ob možnosti, da predstavnikom današnje kozmične duhovnosti, ki enačijo Kozmos in Boga, za katere je torej Bog že kar Kozmos in celotno resničnost omejujejo zgolj na Kozmos, pomagamo doumeti, da Bog Kozmos neskončno presega, da je Kozmos le transparentna Boga. V današnjem prelivanju kozmocentrizma v teocentrizem ima torej krščanstvo nalogo, predstavnikom kozmične duhovnosti pomagati ločiti kozmocentrizem od teocentrizma in tako kozmocentrizem preseči v teocentrizem. Iste naloge je krščanstvo v svojih dva tisoč letih že vajeno. Saj so vsi njeni misijoni skozi stoletja v znamenju pomoči ljudem, ki v Kozmosu vidijo bogove ali boga, da odkrijejo presežnega (transcendentalnega) Boga, ki je ustvaril Kozmos. Naloga je torej tudi danes ista, le da nimamo opravka z neizobraženimi pogani, ampak z razgledanimi in razmišljujočimi množicami, katerih visoko izobraženi del tega tudi v vrhunske kroge intelektualcev. Že vnaprej je jasno, da je tem ljudem mogoče odkriti to, kar so doslej spregledovali, le na popolnoma nevsiljiv način.

To današnje misijonsko delovanje kristjanov bo smiselno samo tedaj, če bo zares humano. Humano v smislu nesebične ljubezni v ozračju svobode, človeškega dostojanstva, osebnega in spoštljivega odnosa do vsakega posameznika. Cerkev mora zato z novim ognjem pravzaprav nadaljevati to, kar je že ves čas bila njena naloga: človeštvu pomagati dvigniti pogled nad njegovo lastno nesrečo, nad zgolj Kozmos, nad kletko Kozmosa, oziroma skozi simbolično govorico Kozmosa k Stvarniku, o katerem govori z vsakim svojim drobcem. Skozi kozmične sledove Duha k nadkozmičnemu Duhu samemu.

Hišno razpelo, dvorska železarna,
Dolenjski muzej Novo mesto (foto:
Srečo Habič)

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 4/1991

Jelka Mrvar **KORAK K NARAVI**

(projektno delo »Erjavec—Darwin—ekologija«)

»Nič ni bolj vredno proučevanja, kot je narava.« Nikola Tesla je zapisal to misel v času, ko je bila povezanost človeka z naravo zagotovo večja, kot je danes. Čas, ki ga otroci in odrasli preživimo v zaprtih prostorih – v šoli, doma, se še podaljšuje s prekomernim gledanjem televizije, videofilmov, pri nekaterih pa tudi s čezmernimi učnimi ter izvenšolskimi aktivnostmi. Učitelji ugotavljamo posledice: psihomotorični nemir, agresivnost, naveličanost, pomanjkanje interesov in volje, hitro upadanje pozornosti, nesposobnost opazovati naravo, ji prisluhni in se iz nje učiti. Opažamo tudi, da naši otroci raje kot besedila o naravi berejo pustolovske in domišljajske zgodbe. Le redko posegajo po biografijah znamenitih osebnosti.

Ta spoznanja so nas vodila k odločitvi, da napravimo korak nazaj – v naravo. Za daljše projektno delo smo izbrali slovenskega pisatelja in naravoslovca Frana Erjavca ter njegove Živalske podobe. K temu smo dodali še temeljna znanja iz ekologije in ne da bi načrtovali, smo spoznali še življenje ter delo Charlesa Darwina. Učenci, ki so sodelovali v projektu, so se ob spoznavanju teme pripravljali na tekmovanje v znanju – kviz o Erjavcu ter zbirali gradivo. Oblika dela ni nova, saj smo se tako lotili že vrsto pisateljev in znanstvenikov našega, pa tudi tujega rodu: Voranca, Bevka, Trubarja, Andersena, Exupéryja, Jurija Vege, Aíne Frank...

Cilji in naloge projekta

Cilje, ki smo jih želeli doseči s projektom »ERJAVEC, DARWIN, EKOLOGIJA«, smo si zastavili pred začetkom skupnega dela. Od oktobra do 8. februarja smo jih še dopolnili in obogatili. Naj navedem, kaj smo sklenili:

- Spoznali bomo Erjavčevo zbirko črtic Živalske podobe.
- Branje bo usmerilo našo pozornost v naravo, kjer bomo odkrivali živali, jih opazovali in jim prisluhni.
- V strokovnih knjigah bomo iskali odgovore na zanimiva vprašanja o živalih, njih značilnostih, prehranjevanju, razmnoževanju...
- Ogledali si bomo slike, fotografije in filme o živalih, ekologiji, Erjavcu in Darwinu,
- podrobno spoznali biografijo obeh mož ter njuno delo. Zapomnili si bomo pomembne podatke.
- Ugotavljali bomo značilnosti Erjavčevega stila,
- pojasnjevali ljudske izraze iz Živalskih podob,
- zbirali pregovore in ljudska rekla o živalih ter jih razlagali,
- osvojili temeljne pojme iz ekologije in zoologije.
- Razvijali bomo interes za naravo, zlasti za živali, in krepili odgovoren odnos za njihov obstoj.
- Ekološko se bomo osveščali ter z drobnimi dejanji prispevali k zdravemu, urejenemu okolju.

Vsebina dela in področja aktivnosti

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 4/1991

Projekt je potekal v treh krogih: v prvega je bilo vključenih 40 tekmovalcev za kviz, v drugega nad 100 otrok z izdelki za razstavo, v tretjem pa učenci cele šole ter podružnic z ekološkimi aktivnostmi (456 učencev).

Z učenci, ki jih je tema zanimala, smo se srečevali ob jutrih pred poukom in po njem. Brali smo: Erjavčeve Živalske podobe ter odlomke iz drugih njego-

vih del, Darwinovo Potovanje z ladjo Beagle, knjigo o Darwinu, SOS za naravo in človeka dr. Huberta Požarnika. Besedila smo analizirali in razlagali, beležili ugotovitve in podatke v posebno beležko. Ogledali smo si veliko slik, fotografij, diapozitivov, diafilmov, kasetnih filmov in video film Poslednja oaza. Vsak tekmovalec je prebral tudi Erjavčevo povest Ni vse zlato, kar se sveti ter izpolnil vprašalnik. V njem je bilo 50 kratkih vprašanj, nalog in zanimivosti.

V pripravo razstave so se poleg tekmovalcev vključili tudi drugi šolarji. V **likovnem in tehničnem delu** so sodelovali:

- mali šolarji, ki so oblikovali živali iz odpadnega materiala,
- učenci z nižje stopnje z risbami živali iz jesenskih listov ter figurami iz kamna;
- učenci z višje stopnje so izdelovali glinaste kipce živali ter ploščice z živalskimi motivi;
- modelarji so izdelali maketo ladje Beagle;
- serije slik živali so prispevali otroci, ki imajo posebno veselje do risanja, in dva bivša učenca.

Dragocen je portret Frana Erjavca, delo slikarja samouka, bivšega učenca.

Dokumentarni del razstave je obsegal:

- 46 knjižnih enot: F. Erjavec v različnih izdajah v slovenskem jeziku in prevodih, knjige o Darwinu in ekologiji. Posebno dragocenost so predstavljali barvni diapozitivi ter deli A. Movreheada Darwin and the Beagle ter Darwinovo delo Voyage of the Beagle, ki smo jih dobili iz Londona.
- Fotografije in odlomke iz besedil smo dopolnili z risbami in skicami.

Predstavitev projekta

Predstavitev projekta je bila 8. februarja kot kulturni dan. Na šolskem hodniku smo že tri dni poprej pripravili razstavo, na kateri so s svojimi izdelki in prispevki sodelovali učenci od male šole do 8. razreda.

V dvorani je potekal program. V prvem delu so nastopali pevci, učenci dodatnega pouka iz angleščine z igrico Volk in sedem kozličkov v angleščini, člani dramskega krožka z basnima ter recitatorke z anekdotami o Erjavcu in Darwinu. V znanju se je pomerilo osem ekip, ki so odgovarjale na vprašanja iz življenja in dela Erjavca ter Darwina, iz zoologije in ekologije, razložiti ali povedati je bilo treba pregovor in prepoznati slikovni posnetek. Zmagala je ekipa 7.a. Vsi tekmovalci so zaslužili knjižno nagrado. Vabljeni gost, dr. Hubert Požarnik, se kulturnega dne ni mogel udeležiti, prebrali pa smo njegovo pismo. Novinarka Radia Slovenije je prireditev posnela, po njej pa se je pogovarjala še s tekmovalci.

Kdo je sodeloval v projektu

V projektu so z ekološkega vidika sodelovali vsi učenci, nosilec pa je bil literarno-novinarski krožek. Za kviz se je pripravljalo 40 otrok, od tega le 16 učno zelo uspešnih in 4 z večjimi učnimi težavami. Kako si razlagamo veselje in vztrajnost tekmovalcev? Srečanja so kratka, vsebine raznovrstne, zanimive, vedno ilustrirane s slikami, filmi in povezane s sproščenimi pogovori. Pomeri se ekipa, zato je oblika privlačna za plašne posameznike, ki se boje individualnih tekmovalj. Ugotavljamo, da je bila večina otrok 7. in 8. razreda že vključena v kviz o Anni Frank in leto poprej o Juriju Vegi.

V projekt so se vključili učenci petih interesnih dejavnosti, dodatnega pouka iz angleščine ter enajst učiteljev z razredne in predmetne stopnje.

V pripravah na kviz in razstavo smo sodelovali tudi z zunanjimi institucijami in s posamezniki:

- Z OŠ Milojke Štrukelj iz Nove Gorice. (Poslali so nam prijazno pismo s fotografijo Erjavčeve ulice).
- S Študijsko knjižnico Mirana Jarca iz Novega mesta (knjige).
- S Slovenskim šolskim muzejem iz Ljubljane (Fotokopije dokumentov o Erjavcu).
- Z gospo Ann Grundy iz Londona (dragoceno gradivo o Darwinu: knjige, diapozitivi, prospekti, razglednice, celo vstopnica za Darwinov muzej).
- Z dr. Hubertom Požarnikom (spodbudno ekološko pismo).
- Z gospodom Rafkom Groznikom iz Velikega Ubelskega, ki je v daljnem sorodu z Erjavcem (pismo).

Nekaj značilnosti projekta

Iz vsebine je moč poudariti nekatere značilnosti našega projektno-učnega dela:

- tematsko problemski pristop,
- konkretnost tematike z usmerjenostjo na življenjsko situacijo,
- ciljno usmerjeno in načrtovano aktivnost – nosilci so učenci,
- upoštevanje interesov, potreb in sposobnosti učencev,
- odprtost in kooperativnost.

Za projektno delo ERJAVEC, DARWIN, EKOLOGIJA je bilo značilno prepletanje raznovrstnih metod, oblik in pripomočkov. S posebnim poudarkom na čustvenem doživljanju: razlaga in pojasnjevanje, branje in pogovor, opisovanje in opazovanje, razmišljanje in samostojno iskanje odgovorov pa demonstracije AV-gradiva. Prebiranje biografij naj bi imelo identifikacijski učinek. Vsaj za humoristične drobce velja, da smo jih doživeli in sprejeli z odprtim srcem. Uporabili smo domala vsa sredstva: diaprojektor, kasetni projektor, videorekorder, grafoskop, episkop. Pri delu smo uporabljali zajeten kup različne literature. Izdali smo brošurico s tekmovalnim programom in poseben vprašalnik. Delali smo skupaj, po dva, v skupini in individualno. Spoznanja in znanja smo tudi preverjali. O vseh dejanjih od začetka pa do konca projekta smo vodili dnevnik.

Odmevi po kulturnem dnevu

V začetku marca smo izdali šolsko glasilo Z bregov Krke. Posvečeno je bilo Erjavcu. V njem smo objavili spise, poročila ter slikovno gradivo o projektu. Razstavili smo fotografije, posnete 8. februarja, poslušali radijsko oddajo. V Anglijo smo poslali Zaklade Slovenije, zahvala g. Grundy za pomoč. Oglasil se nam je gospod Rafko Groznik iz Velikega Ubelskega, ki je obljubil kaj zanimivega iz Erjavčeve zapuščine. Ostale so tri zajetne mape raznovrstnega gradiva, ki ga lahko kadarkoli razstavimo – v celoti ali po delih. Od vsega začetka smo sledili Erjavčevi misli: »Človek, ki je usmiljen do živali, je usmiljen tudi do človeka in ne more postati škodljivec človeške družbe.«

Če kdaj, potem ji danes moramo prisluhniti.

Stanislav Capuder **IN MEMORIAM: JANEZ KRSTNIK DROLC** (1916–1991)

Blagor miroljubnim, zakaj ti bodo božji otroci.

Mt 5,9

Janez Krstnik Drolc (foto: Milan Markelj)

Če smemo v blagih, »ustanovni listini Kristusovih združenih narodov«, izbrati takega, ki bi se po naši skromni presoji soseda, s katerim smo preživeli mnoga leta, skladal z njegovim značajem in poklicem, bi si za pokojnega patra Janeza izvolili tistega, ki je namenjen tvorcem miru. Dobričina, veselega in prijaznega značaja, doma iz tistega koščka Slovenije, ki slovi po svojih pevskih in političnih talentih, – kot da mu je Bog položil v zibelko nalogo, da bo pevec miru. Kakšnega miru?

Rojen v številni družini (devet otrok se je rodilo očetu krojaču) sredi prve svetovne vojne, ko je na prestol poginjajoče monarhije sedel cesar Karel, je pri krstu prejel cesarsko ime. (Koliko Karlov letnika 1916 še živi med nami?) Šolal se je v Ljubljani in Mariboru, potem pa jo je nagloma potegnil v Pleterje: bilo je leto 1939, ko je v Evropi strašilo znamenje »novega reda« – kljukasti križ. Triindvajsetletni mladenič pa je sklenil zapisati svojo srečo kraljevemu znamenju, ki trdno stoji, medtem ko se svet vrti: Stat crux dum volvitur orbis. Vojno, ki je kmalu neizprosno potrkala tudi na vrata pleterske kartuzije, je preživel kot novinec, član prve generacije kartuzijanov slovenskega in hrvaškega rodu. Leta 1944 je slovesno izrekel večne zaobljube, nadaljeval v samostanu s študijem bogoslovja in bil 17. marca 1946 v Mariboru posvečen v duhovnika. Kmalu nato ga je prior Josip imenoval za magistra novincev, čez nekaj mesecev – ko so odhajali drug za drugim stari patri tujega rodu – pa za samostanskega ekonomista – prokuratorja. To službo je opravljal 21 let, do imenovanja za priorja kartuzije Pleterje v letu 1967. Vojna je bila končana, na pohodu je bil spet nov

red, v znamenju rdeče zvezde, ki se je zagnano vrgla na odstranjevanje križa iz javnega in zasebnega življenja. Pax sovietica – za železno zaveso prisile. Vse pa v prid malega človeka, kakršen je bil po socialnem poreklu tudi pleterski »tovariš prokurator«. Medvojni politični kapital je sicer obvaroval kartuzijo pred popolno razlastitvijo, ni pa ji bilo prizaneseno s tegobami, ki so zadevale slovensko cerkveno skupnost, vernike in njihove pastirje. Kaj bi naštevali, bi nam zdajle segel v besedo pokojni pater Janez, ki je kot prokurator sicer marsikakšno skupil, pa je vendarle odnesel celo kožo. Leta, ki jih je preživel sredi med obema tečajema, meniško skupnostjo, kateri je oskrboval živež, pa ljudsko oblastjo, ki mu je krojila značaj in delovne navade, so naredila iz mladega zanesenjaka novega človeka, previdnega v besedi, zadržanega v sodbi, skritega za hrbtno predstojnika. Pri tem pa je ostajal in postajal človek miru: »Marsikakšna ostrina se je otopila tu pri nas,« je pripomnil na stara leta. Obiski, obiski... tja do Titovega, leta 1964. Stiki z ljudmi, malimi in velikimi, so mu pridobivali prijateljev, katerim je znal odpreti srce ob kozarcu vina... pa so se olajšani poslavljali... Literati so se čutili doma pri ljubeznivem pleterskem patru, zato jim tudi inspiracije ni zmanjkalo za debelimi zidovi. Tu je, recimo, nastajala znana Kosmačeva Balada o trobenti in oblaku. Kaj pa doma, gospod pater, bi ga še vprašali. Hja, saj poznate tisto staro modrost: Nemo propheta in patria... Malo boječ do svojih sobratov, katerih je kaj malo ostalo od nekdanj mogočne skupnosti, je skušal voziti nekje po sredi med Scilo in Karibdo. Kot prior si je prizadeval utrditi raz-

rahljano disciplino, zavedajoč se dolžnosti do prihajajočih iskalcev božjega miru – teh vsa povojna leta ni manjkalo, le da so tudi odhajali...

Končno je leta 1977 dočakal, po treh desetletjih, slovesne in večne zaobljube, izrečene »vpričo priorja p. Janeza K. Drolca.«

Bog pa mu je medtem oskrbel, dobremu oskrbniku, šolo popolnosti, ki ga je povedla do poslednjega vrha, dostopnega umrljivemu človeku. Že pri štiridesetih ga je prizadela neozdravljiva bolezen, ki mu je počasi izpodjedala vid, dokler ni v letih 1974/75 praktično oslepel. Sprva ga je močno potrljo, da bo odslej odvisen od dobre volje sobratov; pa se je z vero in dobroto zjasnilo v duši. Ostal je prior, pridobil je nove navade – »gledati z rokami« – in se

do pred nekaj leti čisto lahko gibalo po samostanu. Potem pa se je odpovedal službi prvega v samostanu ter se umaknil v celico, da bi kot trpeči Job v razgovoru z Bogom in debati s prijatelji dokončal svojo pravdo na tem svetu. Zadnje leto in pol je pater Janez okušal bližajočo se roko usmiljene dekle božje, ki mu je blago pa odločno jemala kos za kosom telesnih moči.

Ostalo je le tisto, kar daje človeku njegovo nesmrtno dostojanstvo: živahni duh, prisoten do zadnjega v telesu, ki se je zadnjih štirideset dni dobesedno použivalo. Nobene hrane ni več zaužil – le telo našega Gospoda Jezusa Kristusa v podobi posvečene hostije je našlo mesto v izčrpanem organizmu umirajočega.... Smrt je bila tih odhod... sveča je preprosto ugasnila... Mir... večni mir...

Ludvik Tončič POSVET: OSVOBODILNA FRONTA SLOVENSKEGA NARODA – ZGODOVINSKI ČAS IN MESTO

23. in 24. maja 1991 je v Ljubljani potekalo posvetovanje z naslovom Osvobodilna fronta slovenskega naroda – zgodovinski čas in mesto. Posvetovanje je pripravila Slovenska akademija znanosti in umetnosti, torej naša najvišja znanstvena ustanova. Že zato smo udeleženci prišli na posvet z znatnimi pričakovanji. Našo radovednost je povečevalo vsaj dvoje dejstev:

– prvič, SAZU doslej ni ravno imela v navadi pripravljati posvetov na temo iz novejšje zgodovine

– drugič, ker je svoboda javne in znanstvene besede danes vendarle znatno večja, smo pričakovali, da bomo slišali marsikaj doslej prikritega in zamolčanega. Ker se slednje – v veliko razočaranje nekaterih prisotnih – ni zgodilo (razen redkih navedb, za katere smo vedeli ali jih

vsaj slutili že mnogo poprej), je »vtis« skušal popraviti možak, ki je vztrajno spremljal posvetovanje od začetka do konca. K razpravi se je prijavil tik pred zaključkom posveta, ostro napadel posvet, referente in celo Akademijo. Ko je končal, je doživel novo razočaranje. Ploskal mu je en sam udeleženec – in sicer njegov znanec, s katerim sta skupaj spremljala posvetovanje. Razpravljalec – kot je dan kasneje zapisalo Delo – je bil Justin Stanovnik, jurist in nekdanji domobranec.

Posvetovanje je pripravil odbor, kateremu je predsedoval akademik dr. Bogo Grafenauer. Njemu je tudi pripadel uvodni referat, spregovoril pa je o slovenskem političnem grupiranju pred drugo svetovno vojno. Opozoril je na leto 1929 kot odločilno za Slovenijo, Jugoslavijo, pa

tudi za Evropo in svet. Tega leta je bila v Jugoslaviji uvedena diktatura, svet pa je zajela ekonomska kriza. V dobi diktature so bile stranke prepovedane. Razšle so se na skupine, ki so obstajale vse do leta 1941. V OF se je vključilo okoli 25 skupin, nasprotna stran pa je zbrala približno enako število skupin.

Dr. Milica Kacin-Wohinz je spregovorila o političnih razmerah na Primorskem pred napadom na Jugoslavijo. Slovenci pod Italijo so bili politično razcepljeni: liberalci, komunisti, krščanski socialisti, TIGR-ovci... Slednji so bili najbolj militantni, pripravljali so celo atentat na Mussolinija. Njihovo delovanje je v ohranjenih partijskih dokumentih negativno označeno, o njih pa se vsa povojna leta ni smelo govoriti in še manj pisati. Javnosti je bil ta odnos pojasnen šele letos – TIGR-ovci so se fašizmu uprli prej kot Partija. Tega pa Partija ni hotela za nobeno ceno priznati. – Fašizem je med obema vojnama dal ubiti deset zavednih primorskih Slovencev. Znano je, da je od vseh postal narodni heroj le Pinko Tomažič, malo manj znan pa je razlog za to – bil je namreč edini komunist med vsemi desetimi.

O položaju slovenskega naroda ob okupaciji je spregovoril **dr. Tone Ferenc**. Že pred okupacijo so nacistični publicisti pisali, da ne razumejo, da je na nemški poti na Jadran nek narodič, ki ga je manj kot Berlinčanov. Ker se ti pisci niso mogli opreti na odstotke Nemcev (v Sloveniji), so ta prostor pričeli razglašati za nemški kulturni prostor. Trdili so, da je med Slovenci precej ljudi, ki so naklonjeni nemštvu. – Med okupatorji so najhujši genocid pripravljali Nemci: izselili naj bi vsaj vsakega tretjega Slovenca. Po nemških načrtih naj bi po preselitvah živelo na primer na Gorenjskem 80.000 Nemcev in 40.000 Slovencev. Čeprav načrti niso uspeli, se jim niso nikoli odpovedali. Po okupaciji so Nemci v svoji coni uničili okoli dva milijona

slovenskih knjig, šole so bile izključno nemške itd. Njihovo nasilje se ni pričelo s pojavom oboroženega odpora, kar bi danes nekateri radi dokazali. Deportacije in zapiranja so se pričela takoj, na Štajerskem pa so do junija 1941 (ko o oboroženem odporu ni bilo ne duha ne sluha) Nemci usmrtili 483 umobolnih in ostarelih ljudi.

Zanimiv je bil referat **Franceta Filičiča** o zavezništvu političnih grupacij v letih pred vojno. Tako je Partija iskala zaveznike že v dvajsetih letih, pa tudi kasneje. Ena največjih skupnih akcij med seboj različnih svetovnonazorskih partnerjev so bili množični protesti ob priključitvi Avstrije k Nemčiji, marca 1938. Če so krščanski socialisti imeli skoraj identičen program s programom komunistov, pa so med obema skupinama obstajale velike razlike. Na to je opozoril Bojan Gódeša – KPS je bila za razliko od drugih strank izrazito revolucionarna. Vodili so jo profesionalni revolucionarji, šolani v Moskvi. Poleg tega KPS ni bila samostojna; najprej je bila del KPJ, nato pa še del Kominterne. Komunisti so se povezovali z drugimi zaradi enega samega cilja – s pomočjo mnogo številnejših krščanskih socialistov in sokolov izvesti revolucijo in priti na oblast. Seveda je KPS ta cilj – vsaj takrat pa tudi kasneje – skrbno prikrivala. – Zoran Polič (edini živeči iz vodstva sokolov in poleg Josipa Vidmarja še živeči član IO OF) je nato v razpravi opozoril na doslej malo znano dejstvo: pobudo za Dolomitsko izjavo ni dala Partija, ampak Edvard Kocbek.

Jože Dežman je v referatu Tržič z okolico v letih 1941/42 navedel več zanimivih izsledkov. Nacisti so z mobilizacijo v nemško vojsko leta 1942 na Gorenjskem dosegli ravno nasproten učinek od željenega – število prebegov je z mobilizacijo hitro naraščalo in partizanske enote so se znatno okrepile. Nemci tega nikakor niso pričakovali. – V prvih dveh

letih vojne so nacisti na Gorenjskem pobili več ljudi kot v zadnjih dveh letih vojne. Obratno je bilo s partizani: v prvih dveh letih so pobili zelo malo sonarodnjakov, v zadnjih letih vojne pa čedalje več.

Največ odobravanja je bil deležen **dr. Ferdo Gestrin**. Njegov referat Svet pod Krimom 1941/42 je bil nedvomno eden najzanimivejših, morda tudi zato, ker smo prof. Gestrina vajeni kot »srednjeveškega« zgodovinarja. S svojim referatom je dokazal, da mu problematika najnovejše dobe nikakor ni tuja – nasprotno – zdelo se je, kot da se z njo ukvarja že desetletja. Gestrin je v svoji raziskavi zajel teritorij treh krajevnih skupnosti: Ig, Tomišelj in Želumlje. Ob začetku vojne je tu živelo okoli 3300 prebivalcev, od tega je bilo 61 odstotkov kmečkega prebivalstva. Politično je prevladovala SLS, med društvi pa je največ članstva imelo DKFID. S pojavom narodnoosvobodilnega gibanja je ta svet postal izredno važen, zlasti Krim, Mokrc in Molnik. Ob razpadu starojugoslovanske vojske so domačini precej orožja poskrili.

Zanimivo je to, da so to storili predvsem tisti, ki so kasneje postali pripadniki nasprotnega tabora. – S pripravami na odpor je pričela OF, nastajanje vaških odborov pa je podobno kot drugod potekalo različno hitro. OF je med prebivalstvom uživala precej simpatij in ji svoje dejavnosti ni bilo potrebno posebej skrivati. Tudi tisti vaščani, ki se v OF niso vključili, aktivistov niso ovajali. Situacija pa se je pričela spreminjati v letu 1942. Dne 16. maja 1942 so partizani s pomočjo narodne zaščite zasedli Ig. Nastalo je 140 km² veliko osvobojeno ozemlje, v partizansko vojsko pa je vstopilo približno 200 ljudi. Italijani so po šestih dneh osvobodeno ozemlje sicer znova zasedli, vendar je ljudstvo ostalo na strani OF. Temu dogodku je sledila velika italijanska ofenziva – prvi na udaru je bil svet pod Krimom. Italijani so požgali 150 domačij, na Rab pa

odgnali 726 moških (kar je za tako majhno območje ogromna številka). Oboroženi oddelki nasprotnega tabora (tj. vaške straže) so v Ljubljanski pokrajini pričele nastajati v jeseni 1942 na pobudo Slovenske legije. Vsaj za svet pod Krimom velja, da vaške straže niso nastale spontano med domačinskim prebivalstvom, ampak z akcijo od zunaj. Toda kako ustanoviti vaške straže, saj je bilo odraslo moško prebivalstvo v internaciji? Zato je vodstvo Slovenske legije italijanskim oblastem naslovalo prošnjo in Italijani so 9. decembra 1942 izpustili z Raba prvo skupino internirancev. Do junija 1943 je število pripadnikov vaških straž naraslo na 203, kar je bilo največ v vsem času vojne. Razdeljenost vaščanov na dva tabora je ostala vse do konca vojne, med obema taboroma pa so se pojavili elementi državljanske vojne.

V razpravi je **Elo Ulrih-Ateno** močno zanimalo, ali je med drugo svetovno vojno potekala pri nas NOB ali državljanska vojna. Prof. Gestrin ji je odgovoril, da je bilo dogajanje 1941–45 tako mnogoplastno, da je težko reči, ali je potekala zgolj narodnoosvobodilna borba, ali socialistična revolucija, ali pa je to bila državljanska vojna. Za krimsko območje je mogoče trditi, da so se pojavile oblike državljanske vojne, nikakor pa ni mogoče reči, da je tamkaj potekala državljanska vojna. To trditev je ilustriral s podatkom, da so partizani po zasedbi Iga usmrtili 13 domačinov (vsi so nesporno bili konfidenti, ovaдуhi in sodelavci okupatorja), v povračilni akciji pa so belogardisti pobili 82 ljudi.

Nekaj novosti je navedel tudi **dr. Dušan Biber** v referatu Okupacija in razkosanje Slovenije – londonski odmevi 1941–42. Tako eden od dokumentov prebegle londonske vlade govori o tem, da se bo ustaško klanje Srbov na Hrvaškem še močno maščevalo. Nasploh je londonska vlada razvila bogato diplomatsko aktiv-

Ta prispevek je seveda le kratek izsek iz obilice povedanega. Bralce, ki jih področje novejšje slovenske zgodovine posebej zanima, opozarjam, da bo akademija vse referate naknadno pripravila v publicirani obliki.

nost, hkrati pa živela v prepričanju, da bo po koncu vojne prišlo do obnove Jugoslavije v prejšnji obliki. Razpoloženje v domovini pa je bilo precej drugačno. V Sloveniji si restavracije stare Jugoslavije ni želel nih-

če, enako je bilo na Hrvaškem. Celo v Srbiji je bilo večinsko mnenje, da se po končani vojni oblikuje Srbija kot samostojna država. Le redke meščanske stranke so zagovarjale morebitno konfederacijo.

Andreja Brancelj ŠTIRIDESET LET BELOKRANJSKEGA MUZEJA (1951–1991)

Na letošnje martinje, ki je bil v Beli krajini vedno velik praznik, se je na dvorišču metliškega gradu trlo ljudi. Prišli so z vseh koncev Slovenije, da bi z nami proslavili štiridesetletnico Belokranjskega muzeja, te naše kulturne ustanove, katere poslanstvo je nedvomno večje, kot se ga v prvem trenutku sploh zavedamo.

Zelo zanimivo je prebirati muzejsko kroniko, kjer se najprej poučimo o začetkih; o tem, kako in kdaj je muzej nastal, kdo ga je ustanovil, kje je imel svoje prostore. Piše, da je bila misel o muzeju živa že od leta 1910, ko je bil v Črnomlju osnovan odbor Društva za spoznavanje Bele krajine, ki naj bi pripravil vse potrebno za ustanovitev Belokranjskega muzeja. Vendar do ustanovitve takrat ni prišlo, niti ne leta 1932, ko je bil v Metliki pri Tujskoprometnem društvu osnovan muzejski odsek, ki naj bi ponovno skušal muzej spraviti v življenje. Zanj so namenili opuščeno, precej dotrajano Martinovo cerkev na robu Metlike in jo v glavnem tudi obnovili. Dobro zastavljeno delo pa je prekinila druga svetovna vojna.

Šele po končani vojni, potem ko je bilo leta 1949 v Metliki ustanovljeno Muzejsko društvo, se je zadeva spet premaknila. Društveni odbor je pričel zbirati muzejske predmete in je tudi do kraja obnovil Martinovo cerkev. Ker pa je bila ta stavba za vse muzejske zbirke premajhna, jo je namenil za arheološko zbirko, medtem ko je za kulturnozgodovinsko in

etnološko zbirko našel začasne prostore v metliški proštiji, za zbirko narodnoosvobodilnega boja pa v občinski mestni hiši. Tako je bil Belokranjski muzej 1. maja 1951 slovesno odprt.

Bili so torej težavni začetki, prišli pa so boljši časi, ko se je muzej preselil v metliški grad, od koder so se postopoma izselile razne ustanove in zasebne stranke. V njem so leto za letom obnovili vse prvo nadstropje in ob 25-letnici ustanovitve muzeja, to je leta 1976, so bili urejeni zadnji razstavni prostori. Koncept postavitev zbirke je od takrat do danes ostal nespremenjen, občasno so bili zamenjani le posamezni predmeti, umetniška dela ali fotografije. Tako se skozi arheološki, kulturnozgodovinski, umetnostnozgodovinski, etnološki oddelek in oddelek novejše zgodovine seznanimo z zgodovino Bele krajine in življenjem njenih prebivalcev od najstarejših časov do obdobja po drugi vojni.

Bela krajina je bila raj za zbiranje vsakovrstnega gradiva, ki je bilo zanimivo za muzejsko prezentacijo. Tega se je zavedalo že dvaindvajset ustanovnih članov Muzejskega društva, ki so zbrali prve predmete in tako postavili trdne temelje Belokranjskemu muzeju ter mu dali izhodišča za nadaljnje delo. Zadovoljni in veseli smo bili, da jih je bilo nekaj od osmih, kolikor jih še živi, tisto hladno, a sončno Martinovo dopoldne z nami. Med njimi je bil tudi

profesor Jože Dular, ki je trideset let vodil Belokranjsko muzejsko društvo in prav toliko let ravnateljval Belokranjskemu muzeju, v katerem je pustil svoje življenjsko delo. Čeprav po izobrazbi slavist, je imel izreden smisel za muzeološko delo in prav njemu gre zasluga, da smo danes na naš muzej, mislim, lahko ponosni. Profesor Dular je opravljal dela kustosa, arhivarja, knjižničarja; tudi prej omenjena muzejska kronika je izpod njegovega peresa. Poprijel je za vsako delo, da je le bilo v prid razvoju muzeja.

V štiridesetih letih se je v muzeju nabralo veliko gradiva. Samo predmetov, ki so jih poleg muzejskih delavcev zbirali na terenu Bele krajine tudi člani štirih etnoloških ekip in udeleženci desetih belokranjskih mladinskih raziskovalnih taborov, je okoli osem tisoč. Vsem tem, ki so v glavnem delali zastonj, iz ljubezni in zanimanja, gre zahvala za marsikateri predmet, ki ga lahko vidimo samo še v muzeju, ker ga na terenu ni več najti.

Petnajst sob stalne muzejske zbirke je danes že mnogo premalo, da bi lahko razstavili vse tisto, kar morajo zaradi pomanjkanja razstavnih prostorov

varovati muzejski depoji. Očem obiskovalcev je skrit tudi arhiv z bogato fototeko, negoteko, diateko in kar lepim številom knjig. Tam je tudi ogromno drugega gradiva, od izrezkov iz časopisov in revij do vabil, plakatov, skratka vse, kar je povezano z Belo krajino.

Čeprav muzej ni imel nikoli več kot pet zaposlenih, je bilo v njem, tudi s pomočjo drugih ljudi, opravljeno veliko in pomembno delo. Zato je danes naša dolžnost, da to delo nadaljujemo. Tako nekako smo obljubili tudi na slovesnosti, ko smo v počastitev štiridesetletnice Belokranjskega muzeja odprli vrata grajske kleti, kjer je postavljena stalna vinogradniška zbirka. Z njo smo popestrili ponudbo obiskovalcem metliškega gradu. Tako se ti lahko sprehodijo skozi stalne zbirke Belokranjskega muzeja vključno z grajsko kletjo, si ogledajo stalne zbirke Slovenskega gasilskega muzeja, večkrat v letu pa v Ganglovem razstavišču tudi kako občasno razstavo. Večina je zadovoljnih in tega smo veseli. To je namreč spoštovanje do vsega, kar so naredili naši predhodniki, nam pa spodbuda za nadaljnje delo.

BRANKO ŠUSTER — razstava reliefov, objektov in skulptur *

* Objavljeno v katalogu ob razstavi Branka ŠUSTERJA v Dolenjskem muzeju v Novem mestu (15. november—8. december 1991)

BRANKO ŠUSTER (1952) je diplomirani pedagog in učitelj likovne vzgoje. Poučuje na Osnovni šoli Grm v Novem mestu. Poleg neposrednega dela z učenci se zlasti ukvarja s teorijo likovne pedagogike (članki, raziskave). Lastno ustvarjanje je zanj pogoj za kvalitetnejše pedagoško delo in hkrati elementaren način komuniciranja.

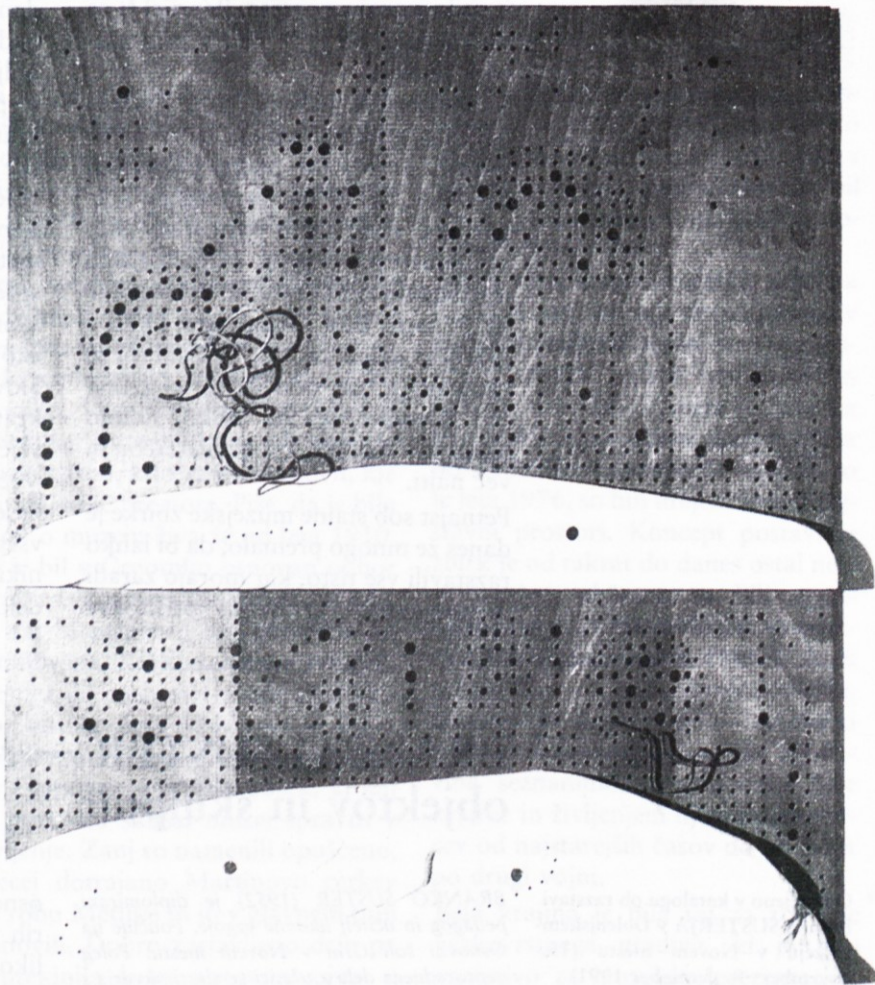
Iskanje izvirnega, predvsem lastnega izpovednega izraza, razmišljanje o čisti likovnosti, kjer je idejna in tematska angažiranost vedno prisotna in neokrnjena, avtonomnost pri izbiri tehnike in materiala, so

osnovna in bistvena načela, po katerih Branko Šuster uresničuje svoje likovne zamisli. Za realizacijo konkretnega likovnega dela je najprej potrebno, da v ustvarjalčevi zavesti vzklije in dozori ideja, ki je kot jedro ali zametek neobhodno potrebna za materializacijo likovne kreacije.

Kljub vnaprej omejenemu obsegu tega priložnostnega besedila, ki prepušča temeljitejšo analizo avtorjevih vzgibov in pobud, pa je vendarle potrebno opredeliti in izpostaviti

nekaj osnovnih izhodišč za nadaljnjo interpretacijo. Spričo avtorjevega relativno obsežnega likovno-teoretičnega znanja, obče razgledanosti in naklonjenosti orientalni filozofiji in religiji ni presenetljivo, da se njegova mentalna energija na likovnem polju sprošča večplastno. Osnovni problem, s katerim se avtor srečuje pri oblikovanju svojih del, je v vzpostavi

vitvi bipolarnega odnosa, ki se na eni strani kaže v organski (čustveni), na drugi strani pa v misleči (geometrijski) komponenti. Če upoštevamo njegovo emotivno plat, ki je v tesnem stiku z naravo, potem ni naključje, da je izbral ravno les za izrazilo novih in svežih zamisli, v slogu asociativne figuralike. Začetki tovrstne likovne izvirnosti segajo v leto 1988.

Branko ŠUSTER: Sem, kar boš; les
– baker, 1991

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 4/1991

454

Takrat so nastali »portreti«, na asimetrični črni leseni podlagi, na kateri je z uporabo organsko industrijskih »ready-made« materialov izoblikoval profile imaginarnih ženskih in moških likov. Profili so reliefno izve-

deni, osnovna lesena ploskev pa je skrbno in natančno večdimenzionalno perforirana v geometrijskem redu, s čimer se je avtor odzval še na drugo, racionalno komponento. Obrazne dele »portretirancev« je

dopolnil z bakreno žico, ki jo je lahko sam (ali pa je to bilo prepuščeno gledalcu) poljudno premikal po preluknjanem delu ploskve. S tem je zadostil svoji, kot sam pravi »pedagoški deformaciji«, ko nenehno skuša gledalca pripraviti k aktivnejšemu odnosu do likovnega dela. Ta način taktilnega, čutnega dojetja je postal konstanten in ga zasledimo tudi pri njegovih najnovejših delih. Vzporedno s »portreti« so nastajale tudi skulpture v lesu in patinirani glini. Vsebinsko plastik, prevedeno v govorico lesa, je dopolnil z liki heroičnih ljudi, odprtih v svojo notranjost, kjer se dogaja pekel in pokora, a tudi hrepenenje in lepota. Obrazi upodobljenih kažejo filozofsko stoičnost »kraljev«, vdanih v svojo usodo. Ob tem je zanimivo avtorjevo razmišljanje o smrti, ki ni obremenjeno s klasičnim strahom in tesnobo pred minljivostjo. V neizbežnosti fizične minljivosti vidi neko višjo filozofsko kategorijo. Na to temo pripravlja ciklus del velikega formata, ki ga je inspiriralo proučevanje impresivnih scen srednjeveških mrtvaških plesov.

Posebnost v umetnikovem nekonvencionalnem načinu likovnega izražanja predstavljajo »pokrajine« ali »lesne slike«, kjer se uspešno podaja na pot iskanja novih izraznih možnosti reliefa z ustvarjanjem drugačnih estetskih vrednosti. Organska forma in elementi geometrijskosti so tu neprimerno bolj dognani kot pri »portretih«. Njegove lirično občutene »pokrajine« preveva želja po harmoničnem komuniciranju s svetom. Nežni subtilni odtenki modre barve in belih površin poudarjajo naravno lepoto strukture lesa. Perforacije so dobile nove pomenske razsežnosti v obliki vzhodnjaških pismenk in staroegiptovskih hieroglifov. To so lahko zapisi meditacij ali kodni znaki, ki postajajo vse bolj dinamični in prehajajo iz prejšnjih dekorativnih v oblikovne elemente.

Vse, kar se dogaja v povezavi z inventivnim likovnim prizadevanjem, je le proces ustvarjanja, njegova eksistenčna nujnost, ki ji bo avtor zvest vse dotlej, dokler se bo odzivala njegovi ustvarjalni potrebi.

Jožef Matijevič

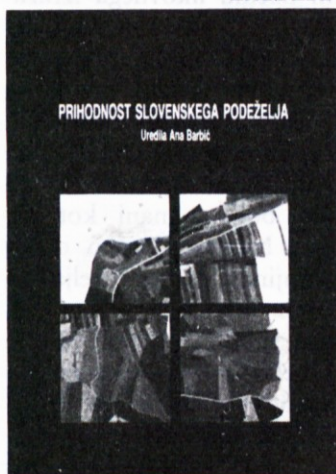
NOVOSTI DOLENJSKE ZALOŽBE

Ana Barbič
PRIHODNOST
SLOVENSKEGA PODEŽELJA
Seidlova zbirka

Večina (60 %) slovenskega prebivalstva živi na podeželju. Le-ta še daleč ni nekakšna kmečka vas, pač pa prostor oziroma okolje, ki mu doslej nismo posvečali dovolj vsestranske, celovite razvojne skrbi. Nekoč znano reklo meščanov »Gremo na kmete!«, (kadar so se le-ti odpravljali na deželo), torej, ne velja več, saj kmetje v omenjenem prostoru predstavljajo le

še borih sedem odstotkov prebivalstva, vsi drugi pa so že zaposleni in dejavni na drugih področjih.

To dejstvo terja ne le drugačno razumevanje podeželja in njegovih prebivalcev, marveč tudi nove, sveže strokovno, dognane in premišljene poteze v politiki načrtovanja razvoja, da bi življenje v njem postajalo kakovostno in v plodnem skladju z mestnim urbanim prostorom oziroma hotenji sodobnega ozaveščenega sveta, da zemlji (naravi) in človeku omogočimo zdravo in obetavno prihodnost.

Naslovnica knjige Ane Barbič: Prihodnost slovenskega podeželja

Tem ciljem je namenjena tudi ta študijsko napisana knjiga skupine slovenskih avtorjev, v kateri leti podrobneje obravnavajo prostor, prebivalce in gospodarske dejavnosti podeželja, nas seznanjajo z razmerami, stranpotmi, razpotji podeželja in možnimi pristopi ter rešitvami tistih vprašanj, ki mu pišejo ne ravno rožnato usodo.

Urednica in soavtorica omenjene knjige, priznana slovenska poznavalka podeželja, prof. dr. Ana Barbič, v predgovoru podrobneje predstavi njeno vsebino in njen temeljni namen. Pravi, da se s knjigo želi »prikazati teoretična izhodišča različnih

strok, ki (še) v medsebojni povezavi omogočijo razvijati zamisli za konkretne podeželske skupnosti (vasi, krajevne skupnosti ali večja geografska in upravna območja)«, hkrati pa tudi »opisati nekaj primerov razvojnih projektov na Slovenskem«, ki so že poskus oblikovanja zamisli prostorskega, gospodarskega in socialnega razvoja v tesni povezavi s prebivalci območja, na katerem se je (posamezni) projekt izvajal.

Knjiga je kljub strokovnosti napisana berljivo, razumljivo in z nesporno ljubeznijo do slovenskega podeželja, njegove krajine, kulture, ljudi in njih prihodnosti.

Slavka Ložar STARE GOSTILNE IN GOSTILNIČARJI V NOVOMEŠKI OBČINI Seidlova zbirka

»V slovenski etnološki literaturi je znanih nekaj krajevnih obravnav zasebne gostinske dejavnosti. Vendar delo, ki bi bilo sistematično zgrajeno na pisnih virih in ustnih pričevanjih in ki bi obravnavalo gostilničarstvo na območjih katerekoli slovenske občine, nimamo.« Tako je pred skoraj štirimi leti zapisala in povedala dr. Marija Makarovič, kustodinja Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, ko je opravila recenzijo knjige Slavke Ložarjeve, katera skrbno in z vso ljubeznijo popisuje stare gostilne in njih lastnike ali najemnike v občini Novo mesto od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne.

Torej, poldrugo stoletje zasebnega gostinstva na sorazmerno velikem in osrednjem območju Dolenjske je zajeto v besedi in fotografiji, kar 340 gostiln dolenjskih krajev, od vinotočev, krčem do velikih in pravih gostiln ali celo kavarn in hotelov, je zabeleženih in zanimivo popisanih v tej dragoceni etnološki in kulturno-

-zgodovinski knjigi z izredno privlačno likovno rešitvijo naslovnice.

Za marsikoga je knjiga pričevalka o njegovi ožji ali malce bolj široki rodbinski preteklosti, in zato zanj nepogrešljiv družinski album in dokument, večina pa v njej lahko najde zanimiv delček krajevne, mestne, trške ali vaške preteklosti in tudi sedanjosti, saj so se nekatere od starih gostiln pretolkle skozi prijazne in neprijazne čase v današnji gostinski, družabni in kulturni utrip Dolenjske in so tako dočakale zares že kar častljivo starost in ugled.

Kot taka je torej ta knjiga nepogrešljivi izobraževalni vir za šole na območju novomeške občine, za gostinske učne centre, razne oddelke visokega družboslovnega in humanističnega šolstva (etnologija, zgodovina, sociologija itd.) in za najrazličnejše druge stroke, ki se lahko obogate z etnološko obravnavo gostinstva na podeželju in v nekdanjem podeželskem Novem mestu, ki je v marsičem še vedno podeželsko, a, žal, nič več ni takšno, vsaj z delom svoje današnje gostinske podobe in ponudbe.

Neizbrisno pa se bo v bralcu utrdilo spoznanje, kako je bila nekdanj gostilna ne le hram pogostitve, kuh-

KNJIGO

Naslovnica knjige Slavke Ložar: Stare gostilne in gostilničarji v novomeški občini

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 4/1991

NOVOSTI DOLENJSKE
ZALOŽBE

nja dobre hrane, klet izvrstne pijače, domek radostim in veselju, pribežališče utehi, žalosti, razočaranju, prostor za razna sklepanja, miza, kamor »se gre zaliti, zapiti«, pač pa tudi zbirališče duhovnosti, družabnosti,

ohranjanja statusnih združb in mesto skupin raznovrstnega narodno in ljudsko kulturnega ter političnega početja.

Franci Šali

Kotliček, dvorska železarna, Dolenjski muzej Novo mesto: (foto: Srečo Habič)

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 4/1991

**SODELAVCI
TE ŠTEVILKE**

- Milka BOBNAR**, prof. slovenskega jezika, upokojenka iz Novega mesta
Stanislav CAPUDER, kartuzija Pleterje
Andreja BRANCELJ, dipl. etnologinja in prof. umetn. zgodovine, kustosinja v Belokranjskem muzeju Metlika
Dragica DANI, dipl. sociologinja, zaposlena v Vidmu Krško, stanuje v Brežicah
Marjan DOBOVŠEK, prof. zgodovine in zemljepisa, upokojen, živi v Novem mestu
Marinka DRAŽUMERIČ, dipl. umetn. zgodovinarica in etnologinja, konservatorica na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu
Jože DULAR, prof. slovenskega jezika, književnik in publicist, upokojeni ravnatelj Belokranjskega muzeja v Metliki
Tone FERENC, dr. znanosti, zaposlen na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, honorarno prof. na Filozofski fakulteti v Ljubljani
Marta FILLI, upokojena ravnateljica Knjižnice Cirila Kosmača v Tolminu, živi v Tolminu
Lidija GAČNIK-GOMBAČ, prof. slovenskega in ruskega jezika, tehnična prevajalka v Metalni Maribor
Patricija GERBEC, dipl. pravnik, zaposlena v Kozmetičnem salonu Beauty free center Novo mesto
Mihael GLAVAN, prof., vodja Rokopisne zbirke NUK v Ljubljani, stanuje v Stični
Borut GOMBAČ, knjižničar, samostojni kulturni delavec, publicist iz Maribora
Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika na Osnovni šoli Mirna, pesnik, živi v Šentrupertu
Miro GUTMAN, učitelj na Osnovni šoli Dragotina Ketteja v Novem mestu, pesnik
Rudolf KONCILIJA, dr. teologije, duhovnik, Nadškofijski referat za versko izobraževanje odraslih v Ljubljani
Janez KOLENC, prof. slovenskega jezika, upokojen, pesnik in pisatelj iz Novega mesta
Sonja LOKAR, prof. francoskega jezika in sociologije, živi v Ljubljani
Milan MARKELJ, novinar – urednik pri Dolenjskem listu, publicist in pesnik iz Novega mesta
Jožef MATIJEVIČ, prof. umetn. zgodovine, kustos v Dolenjskem muzeju v Novem mestu
Meta MATIJEVIČ, prof. zgodovine, arhivistka v Zgodovinskem arhivu Ljubljana – enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto
Jelka MRVAR, prof. pedagogike, svetovalna delavka na Osnovni šoli Žužemberk
Ivan PERHAJ, ravnatelj Osnovne šole Vinka Paderšiča-Batreje v Brusnicah, pesnik, kulturni delavec iz Rateža
Felicijan PEVEC, duhovnik – frančiškan v frančiškanskem samostanu v Novem mestu
France REŽUN, predm. učitelj zgodovine in zemljepisa, upokojen, pesnik, živi v Trebnjem
Franci ŠALI, prof. sociologije, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto, publicist iz Straže
Severin ŠALI, pesnik, prevajalec, urednik iz Novega mesta
Jože ŠKUFGA, prof. slovenskega jezika, predstojnik organizacijske enote Zavoda Republike Slovenije za šolstvo Novo mesto
Branko ŠUSTER, pedagog, likovni učitelj na Osnovni šoli Grm, živi v Novem mestu
Irena ZUPANIČ, pesnica iz Litije

LETNO KAZALO

Letnik II, leto 1991, številke 1(5)–4(8)

UVODNIKI

Ivan GREGORČIČ: Pravljica o deželi besed	8–9
Milan MARKELJ: Svetovni slovenski kongres – premagano prekletstvo?	109–110
Zelenje v deželah rdečih dinozavrov	229
Franci ŠALI: Kam, plebiscitna Slovenija?	3–6
Severin ŠALI: V Krki šumijo hrvaške reke in morje...	349
Jože ŠKUFCA: Z utrinki do uvodnega zapisa	107
Tja bomo našli pot...	108
Z novimi napori do še boljše Rasti	227–228
Sklenjena dva letnika Rasti...	347–348

LITERATURA

Poezija

Dragica DANI: Kapljice	352
Belo leto	353
Vlado GARANTINI: Pesnik	116
Minevanje Sejalca Moj sin	
Patricija GERBEC: Noči v belem satenu	354
Gledam v tvoj črtasti obraz	
Borut GOMBAČ: Razsežnost	353
Trajanje Kuža kuža Razpeta koža Stekleno okostje	354
Izdolbene oči Kri rečem	
Ivan GREGORČIČ: Ljubzensko sporočilo domovini 1991	16
Dva Janeza	238
Dalmacija	350
Miro GUTMAN: ...ne bom te nehal ljubiti	353
...ko si odšla ...prepoznam te ...vse se je združilo v istem srcu	
Heda KASTELIC: Sinu	117
Janez KOLENC: Slutnja	236
Ta, ki je ni Nocoj Gluha loza Mlin v Gluhi lozi Vse je tako preprosto	351
Živka KOMAC: Strune	117
Lojze KRAKAR: Izetu Sarajliču	238
Gustavu Krklecu Groza pred kapitalistično »srečo«	239
Ladislav LESAR: Tišina za galebe noči (ciklus)	237
Milan MARKELJ: Pomlad (ciklus)	114
Ivan PERHAJ: Spomini na otroštvo (ciklus)	10, 11
Odhajaš s tihimi koraki	12
Jutro prebuja Vse je predaleč za pesem	352
Jesen	
Marija PILKO: Jutra	242
Lojze PODOBNIK: Ciganski motivi (ciklus)	241
Fani POŽEK: Oaza	15

France REŽUN: Pesem o ustvarjanju	14
Krogi	
Rudi STOPAR: Podstrešje neba	13
Pokrajina sanj Jesenski večer	
Franci ŠALI: Po drugem avgustu	15
Po sedemnajstem januarju	16
Severin ŠALI: Svetline se odpirajo (izbor): Zimski dan	232
Zarji Srečanje z mladostjo	233
Popotniška Koraki Dež	234
Na otoku Po nevihti	235
Peter VOVK: Mladost ob Rinži	240
Pavle ZIDAR: Globoke, tihe in suhe kleti	111
Desetka Jabolko	112
Izvirni greh dreves	113
Tipka	
Irena ZUPANIČ: Znanost	115
Vonj Po kavi Deček Ekran	351
Poletje	
Marijanca ŽVAR: Moja pesem	242
Raje mižim	

Proza

Vinko BLATNIK: Dolenjske razglednice: Moja karakteristika (odlomek)	125–136
Lidija GAČNIK-GOMBAČ: Vnebovzetje	356–357
Ivan GREGORČIČ: Glosička o jeziku in pravopisu	368–369
Igor KARLOVŠEK: Pot	243–248
Janez KOLENC: Grahovo	361–368
Ivanka MESTNIK: Mrtva grapa	249–254
France REŽUN: Soteska (iz cikla V objemu narave)	357–361
Joža SLADIČ: Skrinja moje babice	255–256
Philipp WAMBOLT: Selitve – avtobiografski zapiski (prevod: Anja URŠIČ)	18–33

KULTURA

Milka BOBNAR: Najpomembnejši filmski ustvarjalci v Novem mestu	392–398
Marinka DRAŽUMERIČ: Nekaj o votivnih podobah na Dolenjskem	398–404
Jože DULAR: Zdravstvo v metliški občini v letih 1869–1920	286–294
Živinozdravstvo v Beli krajini v letih 1869–1920	417–425
Marta FILLI: Moje srečanje s pesnikom Severinom Šalijem	380–383
Mihael GLAVAN: Adamičeva literaturna in duhovna usoda (Mali esej ob 40-letnici smrti Louisa Damiča)	385–391
Ivan GODEC: Valvasor in mi	282–283
Miloš JAKOPEC: Nova odkritja o Heinrichu Tandlerju in Francu Polaku	138–144

Janko JARC: Dr. Jože Marjetič	35–38
Stane JARM: Religija in umetnost	40–42
Meta MATIJEVIČ: Železarna kneza Auersperga na Dvoru sredi 19. stoletja	409–416
Nataša PETROV: Ilka Vašte (1891–1967)	278–281
Felicijan PEVEC: Nova samostanska knjižnica pri frančiškanih v Novem mestu	406–408
Judita PODGORNIK: Narodni dom v Novem mestu	275–277
Majda PUNGERČAR: Čevljarska obrt in Tovarna obutve v Novem mestu	145–148
Kolesarstvo v Novem mestu od 1897 do 1991	284–285
Milena REŽUN: Je slovenska naiva res naiva?	266–274
Severin ŠALI: Pisateljica Marija Kmetova	383–385

NAŠ POGOVOR

Ivan GREGORČIČ: S pesnikom na večerni poti (Pogovor s pesnikom Severinom ŠALIJEV	257–265
Jože HUMER: Pomenki pri Pii in Pinu MLAKAR	150–164
Tatjana MIHELČIČ: Da bi zaživel s svojo ustvarjalno glasbeno sodobnostjo (Pogovor s skladateljem Lojzeto LEBIČEM)	44–49
Milan MARKELJ: Skozi mnoge prelome trenutke (Pogovor s prof. Marjanom DOBOVŠKOM)	371–378

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Adolf BIBIČ: Močna civilna družba kot sestavina in faktor demokracije	188–192
Ana BLAŽIČ: Tri leta delovanja Kluba za nadarjene učence dolenske regije – nekatero pedagoške izkušnje	175–180
Tone FERENC: Usoda kočevskih Nemcev med drugo svetovno vojno	427–434
Marija GABRIJELČIČ: Začaran krog šolskega neuspeha	312–318
Cveto GRADIŠAR: Nekatero okoliščine in izzivi stresa ter možni odgovori nanj	319–322
Dušan HARLANDER: Zdravstveno stanje prebivalstva na Dolenjskem	295–300
Rudi KONCILJA: Vloga vernikov in Cerkve pri oblikovanju humanosti nove slovenske družbe	440–444
Lev KREFT: Neue slowenische Staat	193–197
Tonči KUZMANIČ: Civilna družba kot preddverje nacionalno demokratične revolucije	197–202
Sonja LOKAR: Razvojna nemoč in socialne stiske – peklenski stroj postsocializma	434–440
Jelka MRVAR: Korak k naravi (Projektno delo »Erjavec – Darwin – ekologija«	445–447
Bogdan OSOLNIK: Leto 1941 v spominu slovenskega naroda	166–169
Marjan RAVBAR: Razvoj novomeške mestne regije pod vplivom suburbanizacije	60–66
Ferdo REČNIK: Razvoj izobraževanja v Sloveniji	301–307
Renato REPŠE: Trška naselja Mirenke doline: Zmagovitost novega	51–58
Gregor TOMC: Tranzicija v post-socializem	202–204
Boštjan M. ZUPANČIČ: Razpad prihodnosti ali restavracija socializma	182–188
Drago ŽAGAR: Razvijanje ustvarjalnosti učencev	307–311
Jasna ŽUGEL: Romi – del slovenske družbe	170–174

»RASTOČA KNJIGA«

Jože GRičAR: Telekomunikacije in njihov vpliv na delo na daljavo – teledelo	322–326
Tone HROVAT: Kako ohraniti kvaliteto življenja ali jo celo izboljšati s kmetijskim resursom?	73–76
Ana MURN: Prestrukturiranje gospodarstva z ustanavljanjem malih podjetij	69–73
Darinka SMRKE: V prizadevanjih za boljšo kvaliteto življenja	68–69
Alojz UCMAN: Ali je dosežena raven komunalne oskrbe primerna za vstop v Evropo	76–77

ODMEVI IN ODZIVI

Andreja BRANCELJ: Štirideset let Belokranjskega muzeja	452–453
Stanislav CAPUDER: In memoriam: Janez Krstnik Drolc (1916–1991)	448–449
Biba DOBOVŠEK-SETHNA: Pismo iz Tokia	335–337
Marjan DVORNIK: Nagovor ob odkritju spominske plošče novomeški pomladi	79–80
Andrej HUDOKLIN: O jami Jazbina	327–329
Ivan KRASKO: Skica za portret ali nekaj zapiskov iz novinarskega bloka o Milošu Kovačiču	205–206
Helena LOŽAR-PODLOGAR: Karel Bačer: Iz dolenske preteklosti	330–331
Jože MAJES: Kolesarstvo na Dolenjskem	87–90
Milan MARKELJ: Jubilejne Stezice	210
Pompeji Marjanje Kočevar	211
Prvenec Damijana Šinigoja	331–332
Jožef MATIJEVIČ: Janko Orač: Kresna noč na Medvedjeku	333–334
Branko Šuster – razstava reliefov, objektov in skulptur	453–455
Jože ŠKUFC: Učenje slovenščine med počitnicami	82–86
Franci ŠALI: Novosti Dolenske založbe	86, 214–215, 455–457
Ludvik TONČIČ: Posvet: OF slovenskega naroda – – zgodovinski čas in mesto	449–452
Ivan ZORAN: Spominska plošča novomeški pomladi	80–82
Vrnitev gimnazije ob jubileju	207–209
O Sigi in ob njej	212–214

KULTURNA KRONIKA

Ivan ZORAN: Kulturna kronika v letu 1991: December 1990 – februar 1991	92–96
Marec – maj 1991	216–220
Junij – avgust 1991	338–341

REPRODUKCIJE LIKOVNIH DEL

Ivan GENERALIČ: Moj atelje	266
Jože HORVAT JAKI: Grafika	268
France GORŠE: Plesni par naslovnica 3. št.	
Plesni par	149
Božidar JAKAC: Sožitje	110
Stara vrba	221
Ilka Vašte	278
Stane JARM: iz ciklov Obrazi in Motivi . naslovnica 1. št., 7, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 25, 34, 39, 40, 42,	

	43, 49, 50, 59, 67, 78, 83, 91, 98, 102, 211
Boris LAVRIČ: iz cikla Moj svet planetov	271
Sandi LESKOVEC: V objemu matere	228
Viktor MAGYAR: Beg pred smrtjo	271
France MIHELJIČ: Bolnišnica Vinica	169
Janko ORAČ: Na robu II	332
Več kot številka VIII	334
Jože PERNELJ: Vsak kmetič ima svoje veselje	267
Anton PLEMELJ: Ljubosumnež	269
Anton REPNIK: iz cikla Samorastniki	270
Lucijan REŠČIČ: ilustraciji v pesniški zbirki S. Šalija	
Pesnik na večerni poti naslovnica 3. št.,	235
Drobec noči	237
Zlatko RUDOLF: Janez V. Valvasor	283
Ive ŠUBIČ: V partizanski stavnici	167
Branko ŠUSTER: Sem, kar boš	454
Jože TISNIKAR: Razpelo	272
Boris ZAJC: skice	11, 12, 14
Boris ŽOHAR: Ob ognju	274

FOTOGRAFIJE OSEB

Louis ADAMIČ, pisatelj	387, 388
Boris ANDRIJANIČ, bivši direktor Krke	205
France BALANTIČ, pesnik	362
Marjan DOBOVŠEK, profesor	370, 372, 373 376, 377, 378
Janez Krstnik DROLČ, prior	448
Stane JARM, kipar	40
Marija KMETOVA, pisateljica	384
Miloš KOVAČIČ, direktor Krke	205
Peter KOŠENINA, zdravnik	289
Lojze LEBIČ, glasbenik	44
Jože MARJETIČ, zdravnik	35, 36
Pia in Pino MLAKAR, baletnika	151, 152, 154 157, 162, 165
Dušan POVH, film. ustvarjalec	349, 396, 397
Severin ŠALI, pesnik	257, 260, 261, 265
z Jožetom DULARJEM, pesnikom	263
z Alojzom GRADNIKOM, pesnikom	259
z Jankom JARCEM, zgodovinarjem	263
z Ivanom MINATTIJEM, pesnikom	258
s Slavkom PREGLOM, tedanjim direktorjem	
Mladinske knjige	264
z Jožetom ŽUŽKOM, založnikom	263
Milan WACHA, lekarnar	294
Franjo WACHA, lekarnar	420
Philipp WAMBOLT, potomec zadnjih lastnikov	
gradu Hmeljnik	18
družina WAMBOLT	33
Rudolf WEIBL, zdravnik	290
Ferdinand ZALOKAR, zdravnik	287

TEMATSKÉ FOTOGRAFIJE

zgodovina:

Grad Hmeljnik	18
Kolesarstvo na Dolenjskem	88, 90, 284, 285
O Heinrichu Tandlerju in Francu Polaku	137, 142, 144
Čevlarska obrt in industrija obutve	145, 146, 147, 148
Narodni dom v Novem mestu	276
Metliško zdravstvo	289, 291, 293
Dvorska Železarna	409, 411, 412,

Franciškska knjižnica v Novem mestu	414, 415, 416 406, 408
Kočevski Nemci	428, 431, 432
Živinozdravstvo v Beli krajini	418, 419, 422 423, 424, 425

narava, okolje:

Trška naselja v Mirenski dolini	56, 57
Dolina Podturnščice	74, 86
Potok Radulja	77
Jama Jazbina	327, 328, 329
Izvir Temenice	361

umetnost:

Spominska plošča novomeški pomladi	82
Pia in Pino Mlakar	150, 157, 162, 165
Severin Šali – pesniške zbirke	232, 233, 234, 235
Izdelki dvorske železarne	348, 350, 355, 379, 405, 426, 444, 457, 462
Votivne podobe na Dolenjskem	399, 400, 401, 402, 403, 404

VO družbene teme

Romi – fotoportreti	171, 172, 174
Ob sojenju »četverici«	181, 188, 192
Vojna za Slovenijo	230–231, 300, 311, 326, 341

IMENSKO KAZALO AVTORJEV

Branko BABIČ	fotogr. v 1. št.
Adolf BIBIČ	188
Vinko BLATNIK	125
Ana BLAŽIČ	175
Milka BOBNAR	392
Andreja BRANCELJ	452
Stanislav CAPUDER	448
Dragica DANI	352
Biba DOBOVŠEK-SETHNA	335
Marjan DOBOVŠEK	371
Marinka DRAŽUMERIČ	398
Jože DULAR	286, 417
Marjan DVORNIK	79
Tone FERENC	427
Marta FILLI	380
Sašo FUIS	fotogr. v 2. št.
Marija GABRIJELČIČ	312
Lidija GAČNIK-GOMBAČ	356
Vlado GARANTINI	116
Patricija GERBEC	354
Mihael GLAVAN	358
Goran GLUVIČ	118
Ivan GODEC	282
Borut GOMBAČ	353
Cveto GRADIŠAR	319
Ivan GREGORČIČ	8, 16, 238, 257, 350, 368
Jože GRIČAR	322
Miro GUTMAN	353
Dušan HARLANDER	295
Tone HROVAT	73
Andrej HUDOKLIN	327
Jože HUMER	150
Miloš JAKOPEC	138
Janko JARČ	35

Stane JARM	40, reprod. v 1. št.,	211	Fani POŽEK	15
Igor KARLOVŠEK		243	Marija PILKO	242
Heda KASTELIC		117	Majda PUNGERČAR	145, 284
Janez KOLENC	236, 351,	361	Marjan RAVBAR	60
Živka KOMAC		117	Ferdo REČNIK	301
Rudi KONCILIJA		440	Renato REPŠE	51
Lojze KRAKAR		238	France REŽUN	14, 357
Ivan KRASKO		205	Milena REŽUN	266
Lev KREFT		193	Joža SLADIČ	255
Tonči KUZMANIČ		197	Darinka SMRKE	68
Lojze LEBIČ		44	Rudi STOPAR	13
Ladislav LESAR		237	Franci ŠALI	3, 15, 214, 455
Sonja LOKAR		434	Severin ŠALI	232, 349, 383
Helena LOŽAR-PODLOGAR		330	Jože ŠKUFCA	84, 107, 108, 227, 347
Jože MAJES		87	Gregor TOMC	202
Milan MARKELJ	109, 114, 210, 211, 229, 331,	371	Ludvik TONČIČ	449
Jožef MATIJEVIČ		333, 453	Alojz UCMAN	76
Meta MATIJEVIČ		409	Peter VOVK	240
Ivanka MESTNIK		249	Philipp WAMBOLT	18
Tatjana MIHELČIČ		44	Boris ZAJC	reprod.: 11, 12, 14
Jelka MRVAR		445	Pavle ZIDAR	111
Ana MURN		69	Ivan ZORAN	81, 92, 207, 212, 216, 338
Janko ORAČ	reprod.: 332,	334	Boštjan M. ZUPANČIČ	181
Bogdan OSOLNIK		166	Irena ZUPANIČ	115, 351
Ivan PERHAJ	10,	352	Drago ŽAGAR	307
Nataša PETROV		278	Jasna ŽUGEL	170
Felicijan PEVEC		406	Marjanca ŽVAR	242
Judita PODGORNIK		275		
Lojze PODOBNIK		241		

Pripravil: Peter ŠTEFANČIČ

Okrasni krožnik,
dvorska železarna,
Dolenjski muzej Novo mesto
(foto: Srečo Habič)

RAST **REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO**
RAST **A** **IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
RAST **S** **Letnik II, leto 1991, št. 4(8)**
RAST **T** **YUISSN 0353-6750 UDK 05 (497.12)**

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ

Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, zanjo Franci Šali

SVET REVIJE

Stane Peček, predsednik (Trebnje), Albert Felicijan (Sevnica), Mihael Glavan (Grosuplje), Ksenija Khalil (Črnomelj), Tatjana Lampret (Grosuplje), Rosana Maček (Litija), Nataša Petrov (odg. urednica), Marko Stepan (Metlika), Jože Škufca (gl. urednik), Staša Vovk (Novo mesto), Boris Žužek (Litija)

UREDNIŠKI ODBOR

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič (»rastoča knjiga«), Ivan Gregorčič (literatura), Tone Hrovat, Peter Kapš, Milan Markelj (kultura), Ana Murn, Franci Pipan, Lucijan Reščič, Janez Slapnik, Rudi Stopar, Franci Šali (družbena vprašanja), Severin Šali

LIKOVNI UREDNIK

Lucijan Reščič

LEKTOR

Peter Štefančič

NASLOV UREDNIŠTVA

RAST, Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 68000 Novo mesto, Ragsvska 7 a (telefon: 068/21-134, 22-551, 24-498)

TAJNIK

Peter Štefančič

Rokopise sprejema tajništvo revije, lahko pa jih pošiljate posameznim urednikom. Prispevki naj bodo pisani s širokim razmakom in širšim robom; priporočljiv obseg: največ 10 tipkanih strani. Rokopise in drugega (nenarochenega) gradiva ne vračamo.

Naročnino sprejema tajništvo uredništva. Od 1. julija je letna naročnina (za nove naročnike) 360 SLT, za ustanove pa 480 SLT. Posamezna številka v prosti prodaji stane 130 SLT.

Žiro račun: Tiskarna Novo mesto Dolenjska založba – za revijo Rast št.: 52100-601-10472

NAKLADA

1000 izvodov

TISK

Tiskarna Novo mesto

Izid revije omogočajo: Republiški sekretariat za kulturo in sekretariati za družbeno dejavnost pri občinah Brežice, Črnomelj, Grosuplje, Kočevje, Krško, Litija, Metlika, Novo mesto, Ribnica, Sevnica in Trebnje

Revija je oproščena davka od prometa proizvodov po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo

RAST je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA
Izhaja štirikrat letno (marca, junija, septembra in decembra)

Za izid te številke RASTI so prispevali:

BRAMAC

Bramac d.o.o. Škocjan – vse za streho

KRKA

tovarna zdravil, p.o.
NOVO MESTO

OBRтна ZADRUGA HRAST NOVO MESTO

tob

TOVARNA OBUtVE NOVO MESTO

zavarovalnica tilia d.d.
novo mesto

SLUŽBA DRUŽBENEGA KNJIGOVODSTVA NOVO MESTO

KORISTNO SODELOVANJE

- opravljamo ekonomsko-finančno revizijo v sodelovanju z londonsko revizijsko hišo COOPERS & LIBRAND,
- nudimo svetovalno-instruktažno pomoč pri oblikovanju lastne – interne revizije,
- ocenjujemo vrednost podjetij z ustrezno usposobljenimi specialisti in po metodah, ki so priznane v Agenciji za pospeševanje prestrukturiranja gospodarstva in spodbujanja prenove podjetij,
- nudimo svetovalno pomoč iz področij plačilnega prometa, obdavčitev, zakonitosti poslovanja, financiranja, računovodstva, obračunov, analiz in bonitete,
- nudimo prednosti telekomunikacijskega načina plačevanja,
- sprejemamo plačilne dokumente tudi popoldne, do 17. ure,
- opravljamo prvo prodajo vrednostnih papirjev (obveznice, blagajniške zapise, delnice itd.),
- nudimo podatke javnega značaja iz registra pravnih oseb in njihove naslove (tudi na samolepilnih etiketah),
- vodimo račune obrtnikov in fizičnih oseb.

Medsebojna pomoč je nam vsem vedno potrebna!

SDK NOVO MESTO

Popravki iz prejšnje številke

V pogovoru Ivana Gregorčiča s pesnikom Severinom Šalijem S pesnikom na večerni poti:

– str. 262, 5. odstavek:

So bile objave takih pesmi v medvojnih ilegalnih (ne: legalnih) publikacijah vzrok za vse to, da ste bili poslani v delovno taborišče?

– str. 263, podpis k sliki:

12. novembra 1972 so se v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu (ne: v Ljubljani) ob Šalijevi 60-letnici (ne: ob izidu njegove pesniške zbirke Pesek in zelenice) zbrali: od leve: Jože Dular, Severin Šali, založnik Jože Žužek (ne: Ivan Minatti) in Janko Jarc.

– Str. 264, 3. odstavek:

I. GREGORČIČ: Kljub temu, da so pesmi v vaši zadnji zbirki Pesnik na večerni poti na eni strani polne občutij odtekanja (ne: občutij, odtekanja), minevanja, pa vendar v bližini zavesti neizbežnosti direktno izrazite brezmejno navezanost na življenje: »zaljubljen sem v življenje«.

V prispevku Jožeta Dularja Zdravstvo v metliški občini v letih 1869–1920:

– str. 294, podpis k sliki:

Na sliki je mag. farm. Milan Wacha (1874–1960) (ne: njegov oče, mag. farm. Franjo Wacha (1827–1916)); portret slednjega je objavljen v tej številki na str. 420.

82
RAST 1991

200701939,4

COBISS c

KNJIŽNICA M. JARČA
Domoznanski oddelček

TISKARNA NOVO MESTO – DOLENJSKA ZALOŽBA